

Міністерство освіти і науки
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Кафедра історії нового та новітнього часу

ІСТОРИЧНА ПАНОРАМА

Збірник наукових статей ЧНУ

Спеціальність “Історія”

Рік заснування збірника 2004

Випуск 20

Чернівці
Чернівецький національний університет
2015

УДК 94(100)(08)
ББК 63.3(0)я43
I-906

Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність I-906 «Історія». – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 20. – 156 с.

У двадцятому випуску збірника розглядаються актуальні проблеми історії новітнього часу, сучасного світу, регіональної історії, історії суспільної думки. Видання розраховане на науковців, викладачів та вчителів історії, студентів.

**УДК 94(100)(08)
ББК63.3(0)я43**

Редколегія випуску:

Сич О. І., доктор історичних наук, професор (науковий редактор);
Добржанський О. В., доктор історичних наук, професор;
Марусик Т. В., доктор історичних наук, професор;
Троян С. С., доктор історичних наук, професор (м. Рівне);
Фісанов В. П., доктор історичних наук, професор;
Холодницький В.Ф., кандидат історичних наук, доцент;
Сахновський Є. В., кандидат історичних наук, доцент;
Піддубний І. А., кандидат історичних наук, доцент;
Мінаєв А. В., кандидат історичних наук, доцент;
Глібщук М. В., аспірант (відповідальний секретар).

Рецензент – **Брицький П. П.**, доктор історичних наук, професор.

Друкується за ухвалою Вченої Ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Збірник наукових праць «Історична панорама» включений до переліку наукових фахових видань України зі спеціальності «Історичні науки» (Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 р. №1–05/1 // Бюлетень ВАК України, № 3, 2010 р.)

Свідectво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 16001-4473 ПР від 09.09. 2009 р.

Усі опубліковані в збірці матеріали подаються в авторській редакції. За достовірність наведених даних та посилань несе відповідальність автор публікації. Позиція редакції необов'язково збігається з позицією авторів.

Адреса редколегії: кафедра історії нового та новітнього часу, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м. Чернівці, 58 012, тел. (0372) 52 – 27 – 39.

E-mail: hist_panorama@yahoo.com

© Чернівецький національний університет, 2015

З М І С Т

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олена Барабаш-Тимофієва

Полуга Бодунова – лідерка білоруських есерів та студентка
Українського вищого педагогічного інституту
ім. М. Драгоманова в Празі (1885-1938)..... 7-18

Володимир Пушкарьов

Виникнення та становлення Ліги націонал-християнського
захисту в Румунії у 1922-1927 рр. 19-34

Ігор Гаврилов

Майбутнє очима пан'європейця: погляди
Отто фон Габсбурга на систему міжнародних відносин
через призму футурологічних ідей 1960-х років. 35-51

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

Галина Матвієнко

Окупаційна повсякденність в діяльності
Львівського університету (1939–1944)..... 52-80

З ІСТОРІЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ

Анна Шукалович

Ірландська модель державотворення: критерії успіху
ірландців очима українців Східної Галичини 81-95

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Іванна Макух-Федоркова

Вплив глобалізації на міжкультурну комунікацію
в контексті сучасного світу 96-108

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Євген Сахновський, Ілля Чедолума

Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX-XXI ст.
(матеріали наукового семінару кафедри
історії нового та новітнього часу, 25 листопада 2014 р.) 109-127

РЕФЕРАТИ

Ігор Піддубний

«Hrenciuc Daniel. Provocările vecinătății: Ucrainenii Bucovineni
în Regatul României Mari (1918-1940). Contribuții» 128-153

Інформація для авторів..... 154-155

CONTENTS

CONTEMPORARY HISTORY

Olena Barabash-Tymofieva

Poluta Bodunov – «belarusian passionariya» - leader
of belaru-siansrs and student of Ukrainian higher pedagogical
institute M. Dragomanov in Prague (1885-1938) 7-18

Volodymyr Pushkar'ov

The emergence and establishment of the League of National
Christian protection in Romania in 1922-127 years 19-34

Igor Gavrylov

Future through the eyes of a Pan-European: views of
Otto von Habsburg on the system of international relations
through a prism of futurological ideas of 1960-s..... 35-51

REGIONAL HISTORY

Halyna Matwiyenko

Everyday life of the Lviv University
during Soviet and German occupations (1939–1944) 52-80

FROM THE HISTORY OF SOCIAL THOUGHT

Anna Shukalovich

Irish State-building Model: the success criteria of the Irish
as they were seen by the Ukrainians of Eastern Galicia..... 81-95

THE PRESENT WORLD PROBLEM

Ivanna Makuch-Fedorkova

Influence of globalization is on intercultural communication in the context of the modern world..... 96-108

SCIENTIFIC LIFE

Yevgen Sahnovskiy, Illya Chedoluma

Military theory of Karl von Clausewitz on the verge of XX-XXI centuries (scientific seminar materials of the Department of History of Modern and Contemporary Times, November 25, 2015)..... 109-127

ABSTRACTS

Ihor Piddubnii

«Hrenciuc Daniel. Provocările vecinătății: Ucrainenii Bucovineni în Regatul României Mari (1918-1940). Contribuții» 128-153

Information for authors 154-155

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

**УДК 94(476)+929Бодунова
ББК 63.3(4Бел)-8**

Олена Барабаш-Тимофієва

**Полута Бодунова – лідерка білоруських есерів та
студентка Українського вищого педагогічного інституту
ім. М. Драгоманова в Празі (1885-1938)**

Подана стаття містить невідомі матеріали про лідера білоруських есерів, студентку УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі в 1923-1924 роках Поліну Олександрівну Бодунову (1885-1938).

Ключові слова: українська політична еміграція, білоруська політична еміграція, еміграційні вищі навчальні заклади, БПРС, БНР, УВПІ, ЧСР.

Дослідження історії та діяльності міжвоєнних української та білоруської еміграцій вагоме в контексті розширення знань про місце і роль України та Білорусі у світовому цивілізаційному процесі, адже еміграції як такі були і лишаються не лише історичним феноменом, а й матеріалом для розуміння як минулого, так і сучасного.

Над питаннями появи та діяльності української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині останнім часом найбільше працюють В.Євтух¹, В.Піскун², М.Мушинка³. Білоруською еміграційною діаспорою в міжвоєнній ЧСР «опікуються» В.Ляховський⁴, О.Зубко⁵, А.Буча⁶.

Однак головною константою як українських, так і білоруських дослідників здебільшого, проблеми чисельності громад, їх культурно-освітнього й науково-політичного дороб-

© Барабаш-Тимофієва О., 2015

Барабаш-Тимофієва Олена Петрівна - головний спеціаліст управління освіти Хмельницької міської ради, здобувач кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ку, історія повсякденного емігрантського життя. Тоді як питання широкої взаємодії обох еміграційних громад випущене з поля зору. Крім того, практично поза увагою українських та білоруських дослідників залишаються питання політичного лідерства в еміграційному середовищі. Ось цю наукову прогалину ми і намагатимемося заповнити.

У середині 2011 року білоруський кінорежисер Валерій Мазинський взявся до зйомок документального фільму про відомого діяча Білоруської партії соціалістів-революціонерів, міністра Ради Білоруської Народної Республіки (БНР) в 1918 році, відому політичну емігрантку та жертву сталінських репресій Полуту (Поліну, Пелагію) Бодунову. Сценарій документальної кінострічки було написано на основі книги гомельської дослідниці Валентини Лебедевої «Палута Бодунова: сцяжынамі змагання і пакутаў!»⁷. Зйомки фільму проходили у Вільнюсі, Паланзі, Мінську, Гомелі та Празі. Фінансову допомогу надав телеканал «Белсат». І хоч усі ролі були зіграні аматорами, (головна роль дісталась Ларисі Щиряковій), прем'єра кінострічки навесні 2012 року викликала шалену хвилю овацій⁸. По-перше, тому, що в політичній історії тієї чи іншої країни зазвичай, не часто зустрінеш жінку-політика та жінку-лідера, котра б, не зважаючи на хвороби, вперто відстоювала ідею побудови самостійно й справжньої, визнаної світом Білоруської Народної Республіки. По-друге, Бодунова докладала чимало зусиль для порозуміння й співпраці між білоруською та українською еміграційними громадами в ЧСР. І врешті, по-третє, Бодунова була досить непересічною особистістю, вартою уваги.

Книгу про «Білоруську Пасіонарію», а саме так називали Полуту Бодунову її політичні колеги-есери, гомельська дослідниця Валентина Лебедева писала впродовж 2000-2004 років⁷. Значну допомогу при опрацюванні празьких матеріалів життя та діяльності Бодунової Лебедеві надала вінничанка Ольга Зубко, котра на той час працювала над темою історії та діяльності Українського вищого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова у Празі, а згодом захистила кандидатську дисертацію⁹.

Отож, у Новобеліці, передмісті повітового на той час Гомеля, котрий саме починав розбудовуватися, 7 вересня 1885 році народилася Полута Бодунова. Родина Бодунових у Гомелі була родиною інтелігентів, що мала непоганий статок. (За сімейними переказами, рід Бодунових походив від донського козака, котрий в XVII столітті втік після поразки повстання О.Пугачова до Гомелю, викупив тут кріпосну дівчину, одружився з нею та почав хазяйнувати). Батько Полути Олександрівни – Олександр Йосипович – був агрономом за фахом та мав окремих маєток, з якого харчувалася вся родина. Про матір Поліни Олександрівни відомо лише те, що вона була похована біля Новобеліцької церкви імені Олександра Невського як «заможна прихожанка». У родині Бодунових було семеро дітей. Поліна Олександрівна, (четверта дитина), мала двох братів та чотирьох сестер. Варто відзначити, що освіту здобули усі Бодунови. Але доля їх склалася по-різному. Поліна та Марія стали громадськими діячками й захопилися «політикою». Сестра Анастасія все життя прожила у Новобеліці і була дружиною репресованого в 1938 році керівника «Вільного пожежного товариства Гомеля» Михайла Бядзецького. Це одна сестра – Анатолія – носила горде звання матері Героя Радянського Союзу Георгія Склязньова. Георгій Склязньов загинув за республіканську Іспанію в 1936 році. Анатолія прожила все життя у Москві і від сестри Полути повністю «відмовилася». Старший брат Полути – Олександр – теж взяв участь в політичному житті краю. У 1918 році він входив до так званої Гомельської Директорії та загинув від кулі більшовиків у 1919 році. Про іншого брата Бодунових – Петра – відомостей зовсім не має.

У віці 20 років за плечима в Поліни Олександрівни вже був диплом Буйнічського вчительського училища про отримання звання «домашнього вчителя російської мови та географії»⁷. З 1905 року по 1912 рік Бодунова працювала вчителькою декількох сільських шкіл тогочасної Гомельщини, що територіально-адміністративно входила до складу Мінської губернії. В 1913 році Бодунова отримує посаду вчителя земського училища в містечку Уть⁷. Саме тут,

в училищі, викристалізувалася її громадська позиція, бо в містечко на літні канікули часто приїздила політична й творча інтелігенція Санкт-Петербурга й Москви.

Полута Бодунова – один із міністрів уряду БНР; секретар Центрального Комітету партії білоруських есерів, що, забігаючи наперед відзначимо, в політичному житті міжвоєнної ЧСР слідувала тим же фарватером, яким слідувала Українська партія соціалістів-революціонерів; організатор антипольського партизанського руху в 1919 році, емігрантка-студентка й жертва сталінських репресій.

Політична біографія «білоруської Пассіонарії» розпочалася в 1917 році в революційному Петрограді. Як саме потрапила до Петрограда Бодунова, коли саме та з яких причин й обставин – невідомо. Дослідниця Валентина Лебедева припускається думки, що роком переїзду Бодунової став 1914-й, а причиною було те, що Поліна Олександрівна прагнула здобути вищу освіту. Принаймні точно відомо, що в 1914 році Бодуновій виповнилося 29 років і що з того ж 1914-го вона рахувалася слухачкою Петербурзьких Вищих історично-літературних курсів⁷.

Яка саме послідовність вступу Бодунової в політичне життя тих буремних років – теж невідомо. У 1917 році Бодунова поповнила ряди Білоруської соціалістичної громади (БСГ), стала членом її Центрального Комітету та Президії. Таким чином, колишня вчителька російської мови та географії перетворилася на справжнього пропагандиста «білоруської справи». Виступаючи на з'їздах фронтовиків у Петрограді, Москві та Мінську, вона терпляче розтлумачувала програму національного визволення та національної самоідентифікації¹³.

Наприкінці 1917 року Бодунова – одна із організаторів скликання Всебілоруського з'їзду в Мінську, робота якого мала бути скерованою на допомогу біженцям та інвалідам Першої світової війни, запропонувала розгорнуту програму допомоги постраждалим. Крім того, на порядок денний з'їзду нею вкотре було винесено питання білоруської незалежності¹³. Однак не потрібно було забувати, що Білорусь потрапила в орбіту політичних інтересів й більшовиків. Між незалежниками та більшовиками назрівав серйозний конфлікт. І саме

Всебілоруський з'їзд став кульмінаційним моментом, який його прискорив. З'їзд був розігнаний останніми, що остаточно показало протиріччя між національними демократами та пролетаріатом – неминучі.

Тим часом, після зриву мирних радянсько-німецьких переговорів, німецькі війська окупують територію Білорусі. У цих умовах, в березні 1918 року Виконком Всебілоруського з'їзду проголошує Білоруську Народну Республіку¹³.

Однак в середовищі незалежників не має єдності і частина з них звертається по допомогу до німецького окупаційного керівництва. Такий політичний крок колег Бодунової спричинює розкол БНР. Сама Бодунова засуджує німецьку допомогу і вступає до лав Білоруської партії соціалістів-революціонерів¹³.

Восени 1918 року білоруські есери розпочинають боротьбу з більшовиками та німцями, закликаючи собі в союзники поляків на чолі з Юзефом Пілсудським. Однак ця стратегія білоруських есерів була повністю фатальною, оскільки польська сторона відразу порушила домовленість та розпочала колонізацію Білорусі.

Боротьба Бодунової з «польською ендецією» призвела до того, що в лютому 1919 року її заарештовують на сім місяців⁷. Після виходу з ув'язнення політичні соратники Бодунової допомагають їй перейти лінію фронту та перебратися до Смоленська. Саме тут в той час обговорювалося питання про державне самовизначення Білорусі. Більшовики, зрозуміло, виступають за Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку, тоді як есери – за Білоруську трудову соціалістичну республіку⁹. Варто відзначити, що білоруські есери на той момент були єдиними політичними опонентами більшовикам, що мали свої військові загони на чолі С.Булак-Балаховічем. І з цим більшовикам довелося рахуватися, бо Бодунова скеровується до Москви на переговори з питання визнання суверенності БНР з наркомом закордонних справ Чичерінім та наркомом у справах національностей Сталінім. Переговори з радянською стороною були успішними, оскільки більшовики вдалися до тактики нібито порозуміння. Запевнивши Бодунову, що вимо-

ги білоруських соціалістів-революціонерів будуть виконані, вони не збиралися нічого виконувати. А «окрилена успіхом» Бодунова натомість рушила до Риги. Сюди її гнало пекуче нерозділене кохання, бо саме тут мало відбутися весілля «її» Тамаша та Поліни Меделки. Кажучи іншими словами, до Риги Бодунову гнав відчай.

Варто відзначити, що «московські перемовини» з більшовиками, незважаючи на усю їх успішність (сприяли її політичному іміджу), стали фатальними для особистого життя Бодунової. Ще з 1917 року Поліна Олександрівна була глибоко закохана в соратника по партії Тамаша Гриба. Саме після «московських перемовин» 1919-го р. Бодунову застає звістка про те, що її «коханий» Гриб одружується з Павліною Меделкою – відомою білоруською акторкою, в котру також був закоханий Янка Купала і котрій він присвятив свою «Павлінку». Ця звістка зломлює фізично й психічно «білоруську Пасціонарію»⁷.

Байдужа до всього Бодунова повертається до Мінська і сподівається в подальшому займатися виключно культурною роботою. Однак в лютому 1921 року ЧК проводить ліквідацію БПСР і Бодунову вдруге заарештовують. Шість місяців Поліна Олександрівна провела в Новинській тюрмі Москви, і тільки після другого голодування в червні 1921 року Червоний Хрест сповіщає ВЧК про критичний стан арештантки. Після спеціального звернення на ім'я В.Ульянова, Бодунову звільняють з-під арешту⁹.

Після звільнення з-під арешту ситуація для лідерки білоруських есерів складається критично: легально займатися політичною діяльністю в радянській Білорусі в 1922-1923 роках неможливо, так само неможливо легально виїхати за межі країни. Тому Бодунова наважується тікати через польський кордон. Однак спроба втечі виявилася невдалою і Поліна Олександрівна втретє заарештовується вже польською поліцією⁹. Поляки, з огляду на важкий фізичний стан Бодунової, не наважуються довго утримувати лідерку білоруських есерів. Вони порахували за доцільне депортувати її з країни⁹.

Фактично приїзд Бодунової до Праги у вересні 1923 року був викликаний трьома причинами. По-перше, розгромом БПСР та заборонаю її діяльності в Білорусі. Потрібно пам'ятати, що за умовами Ризького мирного договору від 18

березня 1921 року, територія Білорусі була поділена між Росією та Польщею. Отже, на Бодунову «полювали» як чекісти, так і «двуйківці» – польська контррозвідка, бо було зрозумілим, що білоруські есери не відмовляться від ідеї незалежності й територіальної неподільності БНР. По-друге, приїзд до Праги був спричинений ще й тим, що чехословацька столиця в 1920-х роках стала одним із найвизначніших еміграційних центрів. Білоруські есери, нагадаємо, котрі у своїй політичній діяльності цілком орієнтувалися на українських есерів, не могли втратити такої нагоди. По-третє, дослідниця Валентина Лебедева припускається думки про те, що остаточним вибором Праги Поліною Олександрівною стало все ж таки кохання. Бодунова ніколи не переставала кохати Тамаша Гриба (який переїхав до Праги ще в 1921 році. – О.Б.-Т.), а тим більше в той час, коли його шлюб з Павліною Меделкою вже розпався. Важко сказати, на що сподівалася жінка, проте, вочевидь, сподівання були, як і були сподівання довести Грибу свою перевагу, свою жіночу значущість.

Ще з 1918 року, з моменту проголошення БНР, в березні 1918 року та її намагання бути визнаною світом як де-факто, так і де-юре, Бодунова розуміє усі перспективи політичного, соціально-економічного та культурного союзу з Українською Народною Республікою. Тоді як незалежна Україна, на жаль, не бачила перспектив співпраці з Білоруссю і Бодуновій доводиться докладати чимало зусиль, щоб переконувати українців в протилежному. Неодноразово на шпальтах есерівських газет «білоруська Пассіонарія» наголошувала на тому, що україно-білоруський політично-соціально-економічний союз – це найкраща обопільна політична й соціально-економічна основа обох суверенних держав при виборі, в першу чергу, «між Совдепією та панською Польщею»⁹.

Опинившись у Празі, Поліна Олександрівна не змінює стратегію (продовжує наполягати на плідній україно-білоруській співпраці), однак змінює тактику. У першу чергу вона вирішує здобути повну вищу освіту саме в українському еміграційному вузі, що, зрозуміло, дозволить їй глибше укорінитися в українському середовищі, зрозуміти тактику й стратегію майбутніх союзників, отримати важелі впливу.

У 1923-1924 рр. Полута Бодунова разом з іншими товаришами по Білоруській партії соціалістів-революціонерів (БПСР) навчалась в УВПІ на історично-філологічному факультеті. У жовтні 1923 року Полута Бодунова надіслала на ім'я ректора Українського вищого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова у Празі заяву такого змісту: *«Прашу Пана Дырєктара залічыць мяне на пададзел Украінскай мовы та літэратуры, як слухачку»*¹⁰. Вибір саме підвідділу української мови та літератури, на думку дослідниць Лебедєвої та Зубко, був не випадковим^{7,9}. Вільне володіння українською мовою ставало конче необхідним для реалізації білоруських стратегічних й тактичних планів. Не варто було скидати з рахунку й того факту, що на базі УВПІ ім. М.Драгоманова почалася розбудова першої за кордоном кафедри білорусознавства. І врешті, Бодуновій потрібно було просто мати повну вищу освіту. Здобуття вищої освіти Бодуновою, нагадаємо, було перервано у Петербурзі виром буремних 1917-х – 1918-х років.

До навчання Полута взялася заповзято, однак на заваді стали давні хвороби. Колегам по УПСР та БПСР Полута Олександрівна часто віджартовувалася, що *«ледзьве не адпраўляецца к бацьку Аўрааму»*, та все ж трималася. Хворіла вона звичним на той час туберкульозом легень, до якого призвели схильність до легеневих запалень та ув'язнення. У Празі особистим лікарем Полуті Олександрівни став Степан Літов – викладач того ж УВПІ ім. М.Драгоманова⁹. За його наполяганням та за сприяння білоруських есерів, Бодунову перевезли до Збраслава, містечка за 10 кілометрів від чеської столиці, в окрему квартиру. Тут за нею доглядали власниця квартири – чешка та дружина колишнього секретаря російського письменника Льва Толстого В.Булгакова⁷. Ось так, то підліковуючись, то навчаючись, було «закінчено» перший курс.

Після закінчення першого семестру, Бодунова отримала на руки два документи. Перший – «Виказ викладів»¹¹ або Посвідчення про прослухані курси; другий – Виписку із залікової книжки за перший семестр із складеними заліками та іспитами¹². Міркуємо, що керівництво УВПІ ім. М.Драгоманова

у Празі здогадувалося щодо подальшої неможливості навчання Поліною Олександрівною і враховувало той факт, що за умови лікування деінде ці документи дозволять їй продовжити навчання згодом в інших вищих навчальних закладах.

У Виказі викладів історично-літературного підвідділу вказано, що слухачка Бодунова прослухала й засвоїла чималий цикл навчальних дисциплін: історію української літератури, вступ до мовознавства, слов'янську, старослов'янську, грецьку, німецьку мови, історію західноєвропейських літератур до XVII століття, латинського автора, історію мистецтв, дикцію, методику поезії, музикознавство, дидактику, педагогічну психологію, історію філософії, основи права, соціологію¹¹.

Серед викладачів, котрі здійснювали викладчих навчальних дисциплін, бачимо імена Леоніда Білецького, Дмитра Дорошенка, Володимира Січинського, Федора Слюсаренка, Федора Шешка, Софії Русової, Степана Ріпецького, Якіма Яреми, Дмитра Чижевського, Сергія Шелухіна¹¹.

У Виписці за перший семестр 1923/1924 навчального року вказано, що слухачка склала заліки з дошкільного виховання, основ фізичного виховання, загальної гігієни, психології, української мови, історії мистецтва, теорії музики, теорії співу, хорового співу, гри на клавирі (фортепіано – О.Б.-Т.), малювання, політичної економії, німецької, латинської та чеської мов, народної поезії, історії Греції¹².

Нею також складені іспити з педагогіки – з оцінкою «відмінно», історії грецької літератури – з оцінкою «відмінно», вступу до історії літератури – з оцінкою «добре».

Поліна Олександрівна болюче сприйняла неможливість навчатися, а отже, бути політично активною. Додавало страждань нерозділене кохання, а ще і з Мінська надійшла звістка про проведення у жовтні 1924 року з'їзду БПСР, на порядок денного якого було поставлене питання про цілковиту ліквідацію партії БПСР. Все це разом призвело до того, що лідерка білоруських есерів й колишня студентка захворіла не тільки фізично, а й психічно. Янка Станкевіч, викладач-філолог кафедри білорусознавства УВП, в листі від 29 січня 1925 року писав до Відня колезі Вацлаву Ластовському: «...З Бодуновою – погано. Вона хвора психічно, правда в легкій

формі. Перебувала 2 тижні в будинку для душевнохворих. Тепер, здається, їй набагато краще, однак говорити про повне одужання зарано. Коли будете з нею листуватися, не кажіть, що знаєте про її стан, бо це зашкодить і їй, і нам усім»¹³.

Подальше погіршення фізичного та психічного стану «білоруської Пасіонарії» призвело до того, що колишні колеги по партії змушені були шукати контактів з її сестрою в БРСР – Марією та просити забрати Полуту до себе, до Білорусі. 12 листопада 1925 року Наркомат закордонних справ СРСР дозволив Бодуновій Пелагії Олександрівні приїхати до СРСР терміном на 30 днів. А в 1926 році Комісаріат внутрішніх справ БРСР нарешті видав дозвіл Марії Олександрівні на проїзд у прикордонну зону, на залізничну станцію «Негорелое», «для зустрічі сестри, котра їде з Чехії»⁷.

З 1926 по 1938 роки колишня студентка УВПІ ім. М. Драгоманова у Празі, лідерка білоруських есерів жила у Мінську на повному утриманні в сестри, доки не була звинувачена в «паклёне на савецкую ўладу і кіраўнікоў партыі», а згодом і, поготів, у шпигунстві і заарештована (сестра Марія, до того ж, лікувала Полуту в Криму). 25 травня 1938 року «білоруську Пасіонарію» було розстріляно⁷. Тільки 21 червня 1989 року «За відсутністю складу злочину» Полута Олександрівна Бодунова була реабілітована.

Отже, вивчення становлення, діяльності та взаємодії української й білоруської еміграційних громад в міжвоєнній ЧСР лишається і надалі одним із пріоритетних напрямків розробки цього питання. Адже завдяки солідарності та взаємодопомозі українців, білоруси змогли розбудувати в ЧСР потужний еміграційний центр і полишили після себе велику й напрочуд корисну культурно-наукову спадщину. Крім того, потребує детальної уваги й розгляд питань політичного лідерства еміграційних громад, а також розуміння ролі жінки-лідера в українському та білоруському національно-визвольних рухах. Щира та рішуча білоруська есерка вміла надихати та організовувати людей навколо національної ідеї, що було не до вподоби радянській владі. Бодунову розстріляли. Однак, її діяльність сприяла укріпленню ідеї білоруської незалежності та суверенності.

Примітки:

¹Євтух В.Б. Закордонне українство. Навчальний посібник / В.Б.Євтух, В.П.Трошинський, А.А.Попок. – К.: ВІК, 2015. – 308 с.

²Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття): монографія / Валентина Піскун. – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с.: іл.

³Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси / Микола Мушинка. – Державний комітет архівів України, Асоціація українців Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині – К., 2005. – 160с.

⁴Ляхоўскі У. В. Ёсць на карце месца... Грамадская і культурная чыннасць беларускай і расійскай эміграцыі ў Чэха-Славаччыне ў 1921–1938 гг. / У.Ляхоўскі, В.Селяменеў, Г.Запартыка і інш. – Мінск, 2002. – 87с.

⁵Зубко В. Штодзённае (пабытовае) жыццё беларускіх пражанаў ў 1920-х-1930-х гг. / Вольга Зубко // Zapisy 37. Belarusan Institute of Arts and sciences. – New York – Miensk, 2014. – С. 627-636.

⁶Буча А. Міжваэнная Чэхаславакія як адзін із аўтарытэтных і буйных асяродкаў па падрыхтоўцы беларускай нацыяльнай інтэлігенцыі / А.Буча // Геополітычныя трансфармацыі в Восточной Европе между двумя мировыми войнами. (К 90-летию подписания Рижского мирного договора): сборник материалов междунар. научн. - практ. конф.; Брест, 17-18 марта 2011г. / Брест. гос. ун-т имени А.С. Пушкина; редкол.: М.Э.Чесновский (гл. рэд. [и др.]. – Брест: БрГУ, 2011. – С. 61-67.

⁷Лебедзева В. Пуцявінамі змагання і пакутаў: Палута Бодунова / Валянціна Лебедзева. – Мн.: Тэхналогія, 2004. – 71с., [9] арк. іл.; парт. – (Нашы славуцья землякі).

⁸Гомельская «Толока» сняла фільм о деятеле БНР Полуте Бодуновой // Электронний ресурс. – Режим доступу: <http://news.21.by/politics/2010/05/18/50447.html>

⁹Зубко О.Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова в Празі (1923-1933 рр.): дис..... канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство» / Ольга Євгенівна Зубко. – Київ, 2010. – 224с.

¹⁰Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в м. Києві (ЦДАВО), ф. 3972 (Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933)), оп. 1, спр. 311, арк.2

¹¹ЦДАВО України в м. Києві, ф. 3972, оп. 1, спр. 311, арк.11-12.

¹²ЦДАВО України в м. Києві, ф. 3972, оп. 1, спр. 311, арк. 13-14.

¹³Шупа С. Архивы Белорусской Народной Республики / Составитель С. Шупа. – Вильно–Нью-Йорк–Менск–Прага, 1998, т.1, кн.2., (бел.яз.) – С.1498.

Olena Barabash-Tymofieva

Poluta Bodunov – «belarusian passionariya» - leader belarusians and student of Ukrainian higher pedagogical institute M. Dragomanov in Prague (1885-1938)

This article contains the unknown material on the leader of the socialist-revolutionaries, the student WIT them. M.Drahomanov in Prague in the years 1923-1924 Polina Alexandrovna Bodunova (1885-1938).

Key words: *Ukrainian political emigration, Belarusian political emigration, emigration of higher education, BPRS, BNR, WIT, CHSR.*

Надійшла до редколегії 05.05.2015 р.

УДК [94(498):329.055.1]“1922/1927”

ББК 63.3(4РУМ)61-496

Володимир Пушкарьов

Виникнення та становлення Ліги націонал-християнського захисту в Румунії у 1922-1927 рр.

У даній статті автор характеризує соціальну та політичну ситуацію в яка склалась в Румунії після завершення Першої світової війни. Розкриває процеси зародження антисемітського руху на території королівства та появу перших право - радикальних організацій. Висвітлюються виникнення Ліги націонал-християнського захисту її роль серед інших правих організацій, антисемітські погляди професора А.К. Кузи, роль студентства в процесі зародження ультра-правого руху, молодіжне крило Ліги націонал-християнського захисту.

Ключові слова: Румунія, антисемітизм, кузисти, Ліга праворадикальні організації, фашизм, міжвоєнний період.

Перша світова війна повністю перекроїла карту Європи та сильно похитнула стару політичну систему у більшості європейських країн. Перші післявоєнні роки позначені появою політичних сил, які почали висувати альтернативні напрямки розвитку і пропонувати нові політичні системи несхожі на старі, тобто ставили під сумнів західні цінності, які мали багатовікову історію парламентаризму, лібералізму і демократії.¹ Йдеться в першу чергу про фашизм і комунізм, що мали різну соціальну основу, сповідували різні цінності, проте однаково відкидали ринкові відносини, демократію та інші важливі складові індустріального суспільства.²

Появі та утвердженню правих радикальних сил посприяла політична соціалізація широких верств населення. Світова війна супроводжувалась цілеспрямованим і стихійним

© Пушкарьов В., 2015

Пушкарьов Володимир Павлович - аспірант кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

процесом втягування в політику багатомільйонних мас - робітників, селян, чисельних середніх верств, що через складене економічне становище спричинило зневіру останніх до парламентських інститутів, ставили під сумнів принципи функціонування ліберальної держави.³

На тлі цих соціальних потрясінь в Європі з'являється тінь правого екстремізму. На початках це були маленькі організації, які за допомогою крикливої соціальної демагогії та гри на емоціях намагалися встановити зв'язок з чисельними групами населення.⁴

На початку 20-х років ХХ ст. в Румунії почали з'являтися антисемітські організації.⁵ Причин до цього було багато, зокрема спробуємо назвати основні. Євреї були присутні в усіх сферах суспільно- економічного життя не дивлячись на заборо- рону в старому королівстві займатися громадською діяльністю. В їх руках знаходились банки, контролювали основну масу приватного капіталу в експорті, у транспортному та страховому бізнесі, текстильній, шкіряній, електротехнічній, хімічній, житловій та друкарській галузях. Незважаючи на обмеження в отриманні вищої освіти високим було число євреїв серед юристів, лікарів, журналістів та банкірів.⁶

Не останню роль у посиленні право-радикального руху зіграв великий промисловий капітал без якого складно було би уявити його швидке просування. Поміщики, промисловці боялися змін та революцій у яких була занурена майже вся Європа.⁷

Початок 20 - х років ознаменувався активізацією вищезгаданих право- радикальних угруповань по всій Європі, а в Італії фашизм став масовим рухом. У вересні 1923 р. Прімо де Рів'єра встановив військову диктатуру в Іспанії.⁸ В листопаді цього ж року в Мюнхені, Гітлер намагався здійснити переворот. Націоналістичні настрої почали проникати і у Південну - Східну Європі в тому числі і в Румунії.⁹ Перші право-радикальні організації виникли в містах Ясси, Галац, Тімішоара, Клуж та Бухарест. Румунський фашизм, так чи інакше, на початку 20-х років пов'язаний з ім'ям Елени Бакалоглу. Відома журналістка фактично стала ініціатором створення на території Румунії перших фашистських організацій за італійським зразком. Було сформовано комітет Національного руху італійсько-румунської

культури і економіки, який об'єднував тамтешні організації з «фаши ді комбатіменті». Італійсько румунська співпраця мала здійснюватися в наступних сферах: створення в обох країнах загальних політичних і державних структур, звільнення Італії та Румунії від економічного рабства шляхом взаємного обміну національними багатствами, та спільна експансія в середземноморський басейн.¹⁰

Для участі у діяльності комітету були залучені М. Анчілоні, П. Бользон, Д. Боттаї, а також Е.Бакалоглу. Вони намагалися знаходити однодумців серед студентів Клузьського університету. В результаті було створено Національний рух італійсько-румунської культури і економіки. Та все ж спроби Е. Бакалоглу рекламувати внутрішню і зовнішню політику Італії були безуспішними, хоча вона й зібрала окремих представників з Буковини та Бухаресту. У 1925 р. створена нею організація була перейменована у Національну фашистську партію, чим напевне привернула увагу поліції.¹¹ Однодумцями Елени Бакалоглу було не більше ста чоловік. Але поява подібних організацій переставала бути поодиноким випадком.

Пошук варіантів діяльності приводив після війни до появи різного роду політичних організацій. Так, у 1919 р. була створена «Гвардія національної свідомості», яка не мала потужних проявів антисемітизму, але займалася штрейкбрехерством.¹² Главою організації став робітник Костянтин Панку, який згуртував навколо себе 30 осіб, серед яких опинився і К.З.Кодряну. Завдяки участі в організації він набув навиків політичної боротьби та агітації.¹³

Організація не користувалась якоюсь підтримкою і носила характер корпоративного клубу, але у висловах своїх членів можна було почути антисемітські ноти.¹⁵ Звісно вона не могла не привернути до себе уваги батька румунського антисемітизму А.К. Кузи, який задумав створити на основі антисемітизму політичну платформу. Саме з цими намірами у 1920 р. він задумав оживити «Гвардію національної свідомості» шляхом її об'єднання з арделянської націоналістичною організацією «Братство Христа» під керівництвом Амос Фринку та Лівіу Гілезан. Але через безпорядки, які вони влаштовували влада була змушена розпустити цю організацію.¹⁶

Спроби створення антисемітських організації були і в Бухаресті де бере свій початок Соціал-християнська ліга.

У цей же період починає формуватися антисемітський рух серед учнів та студентів, залишаючись ще доволі слабким. Наприклад, студентський конгрес у Клузі 4-6 вересня 1920 р. не продемонстрував великої кількості антисемітів серед студентів, можливо з тієї причини, що на 20 яських студентів тут припадало 60 чернівецьких.¹⁷ Проте зростання чисельності студентів і створення переваг для студентів-євреїв у отриманні освіти породжували поширення антисемітських настроїв у студентському середовищі. Провідну роль тут відіграла професура Ясс. Початкова група ініційована А.К.Кузою, І.Гаванескулом, К.Сумуляну своїм впливом на студентів, спричинила появу групи Лабуска та Нелу Йонеску.¹⁸ Близьким до неї стало і товариство «Аврам Янку», товариство буковинських і трансільванських студентів В. Ясінскі. Дана група, за твердженням К.З.Кодряну, сприяла поширенню комуністичних ідей серед робітників.¹⁹

На дещо кращих організаційних засадах була заснована 12 березня 1922 р. «Румунська національна фасція». Ініціаторами створення виступили радикальні групи такі як: Національна ліга та Рятівники Вітчизни. У серпні 1923 р. до них приєдналися члени Яської організації «Громадська думка».²⁰ Створили організацію Д. Педяну, журналіст Тітус Панаїтеску Віфор, майор Г. Бегулеску, офіцери резерву Г. Лунгулеску, Васіле Спатару, В. Базган, інженер Д. Редулеску. Штаб-квартира знаходилась з адресою вул. Караджіале 82 в домі доктора Д. Педяну, який і головував у організації.

Самі засновники пояснювали виникнення їхньої організації, як реакцію суспільства на нездатність демократичних сил та парламентської системи забезпечити Румунії розвиток та прогрес. 28 березня 1923 р. в газеті «Преса» анонімно від імені центральної секції з'являється стаття під назвою «Фашизм в Румунії» де пояснюється громадськості, що являє собою нова організація: «*Фасція це реакція на демагогію, проти парламентаризму та інтернаціоналізму*».²¹ Згідно рапортів сигуранци вона користувалась підтримкою в основному серед невеликої кількості студентства.²² У своїй політичній діяльності вона

повністю опиралась на досвід італійських фашистів а Румунська національна фашція мала об'єднати під свої знамена всіх право-радикалів і стати провідною партією в Румунії, подібно до того як в Італії - Італійська фашистська партія.

У 1923 р. ними було опубліковано маніфест про створення в Румунії фашистського руху. Маніфест передбачав виключно італійський шлях розвитку країни: *«повну підтримку та збереження всіх результатів, яких добилося королівство Румунія за підсумками війни, підтримку короля та корони, як символу нації, піднесення морального та матеріального становища на селі»*. Проект політичного розвитку, який пропонувала фашція, базувався на національній диктатурі, розпущення парламенту (самі автори маніфесту називають його бездарною говорильнею), скорочення бюрократичного апарату і витиснення іноземного елемента з усіх сфер політичного і економічного життя країни. Під іноземним елементом, в першу чергу, розуміли євреїв, які контролювали економічне та фінансове життя країни.²³

У економіці основний розрахунок робили на сільське господарство, запровадження прямого прогресивного податку, що мало привести до згладжування у різниці прибутків між різними шарами населення. Робочий день пропонували встановити у 8 годин та зберегти шестиденний тиждень, а саму працю перетворити у культ. Також у програмі містилися положення про відчуження крупних земельних господарств для наділення землею селян. Селян пропонували навчати веденню господарства, аграрній кооперації, наділити їх сільськогосподарськими машинами з метою перетворення Румунії у аграрну країну.²⁴

Національні меншини передбачалось, що будуть підлягати оподаткуванню та розділяться на дві категорії, тим кому дозволено жити серед румун і на небажані національні меншини.²⁵

Організація, структура фашції є аналогічна італійській фашції. Вона розділена на три підрозділи: Політична секція, економічна секція та культурна секція. Керівництво фашції увібрало військові елементи та поділялось на дві частини. Перша - це політичне керівництво, яке має свою

внутрішню градацію: Генеральні інспектори та генеральний секретар, друга - керівники груп на місцях. Окрім цього до організації входила парламентська група, прес-служба та служба контролю.

До складу організації могли входити тільки етнічні румуни, які не належали до інших організацій або політичних партій та не мали проблем із законом. Список категорій, які могли приєднатись до фашії був не набагато ширшим, але туди входили студенти, студентки, демобілізовані солдати та літні люди.

Символом фашії був череп, фіксований на двох кістках, який лежав на столі накритому чорною скатертиною. По обидва боки черепа були поставлені по одній свічці. На черепі був нанесений напис «Фашія не простить» як нагадування, що зрада карається смертю.

В березні 1923 р. сигуранца рапортувала про ряд акцій, які провела «Румунська національна фашія», зокрема це розповсюдження листівок серед офіцерського корпусу із закликами вступати в ряди фашії, пошкодження картин в «Мейсон арт», які торкнулися престижу корони. Створили мобільні загони по 10-15 чоловік для контролю за цінами на ринку Бібеску Воде. Організація мала відкриті філії в містах Галац, Чернівці, Брашов, Плоешть, Арад, Ясси, Клуж, Тімішоара та ін.²⁶

Румунські право-радикальні організації брали приклад не тільки з італійського фашизму, прикладом був і французький. За французьким зразком в Клужі виникло угруповання «Румунська дія» скопійоване з антисемітської організації «Аксьон франсез». Але воно не змогло добитися успіху на політичному поприщі.²⁷

На початку 1922 р. група антисемітів на чолі з А.К. Кузою, Н. Паулеску, І. З. Кодряну, К. Сумуляну створили Націонал-Християнський союз, який пізніше, в 1923 р., перетвориться у Лігу націонал-християнського захисту (ЛНХЗ), яка як партія оформиться лише у 1925 р.²⁸ Політичний дебют А.К. Кузи розпочався наприкінці XIX ст. адже у 1892-1895 рр. він мав мандат депутата румунського парламенту. В цей же період він був членом товариства «Junimea», але побачивши, що тут не розділяють його мілітантських антисемітських поглядів він приймає рішення піти власним політичним шляхом.²⁹

У 1906 р. А.К. Куза розпочав співпрацю з газетою «*Neamul românesc*», під керівництвом історика Ніколае Йорга. На сторінках цієї газети він роздумував над проблемами румунського суспільства, майбутнім Румунії, не забував гострим словом розкритикувати євреїв, вважаючи їх винними у всіх бідах. «*Neamul românesc*» була чи не єдина газета, де він публікував свої антисемітські статі. В 1910 р. А.К. Куза став співкерівником Націоналістично-демократичної партії поряд із Н. Йоргою. В березні 1920 р. шляхи двох націоналістів розійшлися через те, що історик Н. Йорга у своїх баченнях розвитку право-радикального руху дотримувався антисемітизму, який був закладений ще до Першої світової війни.³⁰

1 квітня 1922 р. професори А.К.Куза та Н.Паулеску заснували двотижневе видання «*Apărarea Națională*», яке використовувалося для пропагування ідей антисемітизму. 7 квітня 1920 р. яський професор створив основу Румунської націоналістично-демократичної партії під своїм керівництвом. На виборах в травні-червні 1920 р. нова партія отримала не більше 600 тис. голосів.

Наявність у організації університетських професорів дала змогу поповнювати організацію в першу чергу студентами. 20 травня 1922 р. створено «Товариство християнських студентів», до членів якого зокрема належали С. Марджіняну, І. Горняце. Того ж 1922 р. К.З. Кодряну відвідав Німеччину, але не затримався тут надовго. 3-4 грудня 1922 р. відбулися виступи румунських студентських товариств у Яссах, Чернівцях, Бухаресті. 10 грудня 1922 р. в Бухаресті зібралися делеговані студенти для обговорення питання діяльності єврейської преси, газет «*Adevărul*», «*Dimineața*», «*Mântuirea*», «*Opinia*», «*Lumea*». Того ж року в університеті м. Клужу виникла ситуація, що загрожувала вибухом антисемітських виступів і радикальніші зі студентів вимагали вирішення питання в стилі «*numerus clausus*», чого не хотів допускати уряд.³¹

Погляди тогочасного студентства на місце євреїв в освіті передавали і думки К.З.Кодряну, висловлені ним значно пізніше. Вони стосувалися того, що проблема єврейства у Румунії для К.Кодряну полягала в проблемі держави, школи, національної культури.³² У подіях ХІХ ст. він бачив єврейську інвазію до

Румунії. Проблему вищої школи в Румунії К.З. Кодряну вбачав у засиллі євреїв у ній. Зокрема, у Чернівецькому університеті на філософському факультеті в 1920 р. навчалися 574 єврейські студенти проти 174 румунів. Для Бессарабії ним відзначено велику кількість єврейських дітей у початковій школі в місті та селі, а також у ремісничій та середній школі. Відзначено також факт, що у Ясському університеті на медичному факультеті навчалось 546 румунів та 831 єврей, на фармації - 97 румунів і 229 євреїв. Перевага румунів була тут лише на юридичному та філософському факультетах.³³ Таке бачення пояснює чому студенти вимагали запровадження «*numerus clausus*», тим паче, що вони підбурювалися К.З.Кодряну з Національно-християнського союзу.³⁴

Таким чином, завдяки студентському радикалізму організовувалися і старші лідери антисемітського руху, яких представляли А.К.Куза, К.Сумуляну, І.З.Кодряну, А.Гіка.³⁵ Під приводом відзначення пам'яті героїв християн, які загинули на полях битв, 4 березня 1923 р. кузисти прийняли акт, який засвічував офіційне зародження Ліги, як політичної організації з явним антисемітським характером. Церемонія проходила в більш ніж урочисто у кафедральному соборі Молдавської митрополії м. Ясс. Кожен з присутніх склав присягу перед вівтарем на вірність братству та шляху, який вони обирають.³⁶

Серед присутніх були представники чотирьох університетів (Ясс, Чернівців, Клужа, та Бухаресту). Текст присяги був написаний А.К. Кузою і мали служити орієнтиром для кожного румуна патріота: *«Клянемося бути вірними Церкві Ісуса Христа, вчення якого встановить мир між націями. Клянемося бути вірними румунському королю, який є гарантом втілення права на життя румунської нації та зв'язку поколінь. Клянемося бути вірними прапору Ліги націонал-християнського захисту, на якому нанесений давній символ нашої нації, свастика»*.³⁷ Після присяги всім філіям ЛНХЗ, а їх було 70 по всій країні, були передані освячені прапори, які мали трикутну форму з триколомом та свастикою по середині.

Документи сигуранци дозволяють нам сформувати більш чітку картину того, що відбувалось в Яссах. Протягом тривалого часу у столиці Молдови проводило націоналістичне

виховання молоді. Антисемітські гасла лунали на зборах радикального студентства, з трибун університетських кафедр та просочувались у засобах масової інформації.

Незадовго до цих подій в місті була створена організація Християнський союз, яка належала до ЛНХЗ і відгравала роль своєрідного центру, метою якого було створення націоналістичної доктрини та наукового обґрунтування антисемітизму. Біля витоків Християнського союзу стояли майбутні лідери ЛНХЗ. Метою нової антисемітської організації стала боротьба всіма легальними способами за підтримання румунських, економічних, політичних і культурних інтересів проти євреїв.³⁸

Політично загострення антисемітизму було пов'язано з посиленням аналогічних настроїв у сусідніх державах. Це стосувалося в першу чергу, Угорщини, де антисемітська діяльність Бела Куна змусила уряд прийняти закон, згідно якому число євреїв у вищих навчальних закладах не повинне було перевищувати процент від усього населення (так званий *numerus clausus*). Аналогічного закону вимагали і радикальні елементи студентства Румунії.³⁹

Якщо говорити про причини посилення право-радикальних організацій, то вони в жодному разі не виникли в результаті соціально-економічних і політичних негараздів. Взагалі до кризи 1929 р. право-радикальні ідеї не могли знайти плідного ґрунту в Румунії.⁴⁰ Поява на політичному ландшафті сильних право-радикальних організацій стала можливою внаслідок вибуху антисемітських хвиль серед студентства, особливо юридичних і медичних університетів. До 1918 р. євреї Румунії користувалися особливим статусом, який не дозволяв їм отримати вищу освіту і займатись рядом професій. Після війни ситуація змінилась, згідно міжнародним договорам, які Румунія підписала єврейське населення було вирівняно в правах з румунським. В навчальні заклади полинула хвиля єврейських учнів, студентів. Але 20-ті рр. ХХ ст. характерні для Румунії відносно економічною стабільністю, післявоєнні реформи почали набирати хід, що посприяло росту інтересу до вищих навчальних закладів і серед румунського населення. Навчальні заклади не справлялись з великим потоком бажаючих навчатись, не вистачало персоналу, приміщень, були

відсутні необхідні умови для навчання, проживання і харчування. Навчання як правило оплачувалось батьками студентів, але соціальні потрясіння притаманні для періоду реформ, фактично позбавила багатьох студентів підтримки з дому. В таких умовах число тих, хто доходив до диплому було невисоким. Румунські студенти з заздрістю дивились на своїх єврейських однокурсників, які отримували достатньо коштів для навчання. Тому не дивно, що центрами антисемітських рухів ставали великі міста.⁴¹

У публічних виступах А.К. Куза був прибічником негайного прийняття закону «*numerus clausus*», вважаючи його актуальним та життєво необхідним для Румунії. Його перу належать слова: «*numerus clausus* це історична формула захисту румунської нації проти єврейського панування. *Numerus clausus* полягає в тому, що: Румунія належить румунам, румуни мають керуватися тільки румунами, до пануючого класу румунської нації мають належати тільки етнічні румуни».⁴² Згідно його переконань такий механізм виключає будь-яку конкуренцію між євреями та румунами. Іноземці не будуть присутні в управлінському апараті держави, а від так не зможуть впливати на долю цілого народу.⁴³

В 1924 р. на найвищому державному рівні всерйоз обговорювалась проблема «*numerus clausus*» та протистояння в університетах, спровоковані радикально налаштованими студентами. В напружених дискусіях уряд пропонував побудувати окремі гуртожитки для румунських студентів, які з різних причин не мали коштів для того, щоб оплатити навчання а також для студентів вихідців із села. Але право-радикали наполягали на своєму вимагаючи впровадження «*numerus clausus*» без всіляких обмежень. Сам А.К. Куза, будучи професором університету, не бачив у пропозиціях уряду вирішення національного питання. Він задавав питання: *куди підуть ці самі бідні студенти-румунни після закінчення навчальних закладів, чи зможуть вони стати лікарями, фармацевтами, адвокатами?* (найбільш поширені професії серед євреїв).⁴⁴

Друкованим органом нової організації з 15 листопада 1925 р. став «*Arăgărea națională*». Голова партії був наділений значними повноваженнями, але К.З.Кодряну, який виявився фактичним

організатором був набагато радикальнішим за А.К.Кузу. Позиція К.З.Кодряну у вирішенні структури організації дійсно була радикальною. Він вважав, що нові члени мають відбутися випробувальний термін у місцевих організаціях - братствах у складі яких було 20-50 чоловік. Офіційна організація мала доповнюватися також і молодіжною. Ці ідеї були прийняті А.К.Кузою і втілені в організаційній структурі партії.

Політичною підтримкою ЛНХЗ намагались заручитись і деякі групи Народної і Ліберальної партії. Відомо, що націонал-ліберали до війни самі вітали політику витиснення євреїв з економічного життя країни. Тим більше, що антисемітські безчинства відволікали опозицію від гострих проблем суспільства. Можна стверджувати, що підйом право-радикалів грав на руку деяким урядовим колам. Але, як тільки вони побачили небезпеку яку несе у собі націоналізм, було прийнято рішення відмовитись від авторитарного стилю управління. Головним тепер стало відновлення порядку в країні.⁴⁵

Після тривалих сумнівів румунський уряд вирішив покласти край антисемітським безпорядкам. Було прийнято рішення - лідерів радикального студентства ізолювати. В цих умовах право-радикальні студенти вирішили організувати змову, метою якої було знищення більшості равнів, єврейських банкірів, журналістів і окремих міністрів. Цьому плану не судилося здійснитися, поліція розкрила змову до того як були уточнені останні подробиці змови.

Отже, головні чинники посилення право-радикальних організацій в жодному разі не були результатом соціально-економічних і політичних негараздів. До економічного потрясіння 1929 р. право-радикальні ідеї не могли знайти плідотворного ґрунту в Румунії. Появою на політичному ландшафті сильних право-радикальних організації стало результатом вибуху антисемітських хвиль серед студентства, особливо юридичних і медичних університетів.

Примітки:

1. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 17-28 p; Kiritzesco C. La Roumanie dans la Guerre Mondiale (1916-1919)/ Kiritzesco Constantin.- Paris, 1934.- P. 379-384.

2. Ранки Д. Капиталистическое государство и экономика в период между двумя мировыми войнами / Д. Ранки // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго – Восточной Европы (Межвоенный период). – М.: Наука, 1982. – С. 21 – 27; Zaharia Boilă Amintiri și considerații asupra mișcării legionare / Boilă Zaharia.- Cluj-Napoca :Eđiție: Marta Petreu Ana Cornea Prefața de Livia Titieni Boială, 2002.- P. 22-23.

3. Ормош М., Инце М. Фашизм и кризис капитализма 20 – 30-х годов (о некоторых теоретических вопросах изучения фашизма) / М. Ормош., М. Инце // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго – Восточной Европы (Межвоенный период). – М.: Наука, 1982. – С. 55 – 64.

4. Влияние экономического кризиса 1929 - 1933 гг. на изменение форм и методов правления в странах Центральной и Юго - Восточной Европы// Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго - Восточной Европы (Межвоенный период). - М.: Наука, 1982. - С. 41 - 54.

5. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 35.

6. Піддубний І. Становище євреїв у Румунії міжвоєнного періоду / І. Піддубний // Істрична панорама. - Вип. 10. – 2009. - С. 74. ; Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918-1944 рр. Погляд дипломатів (Документи) / Упор, та наук. ред. В.М.Заповольський, С.Д.Осачук. - Чернівці: Зелена Буковина, 2007. - С. 145-148.

7. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 29-31 p.

8. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- P. 88.

9. Жарновский Я. Проблема авторитарных и диктаторских режимов в Центральной и Восточной Европе в период между двумя мировыми войнами / Я. Жарновский // *Etudes balkaniques*. - Вып. 2. - 1973 . - С. 93 - 104.

10. Лопухов Б. История фашистского режима в Италии / Б. Лопухов. - М.: Наука, 1977. - С 123.

11. Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004. - С.20-22.

12. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 48-49 p.

13. Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004. - С. 45.

14. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 35-36.

15. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 37 ; Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- București: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 181.

16. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 49-54 p.

17. Neagoe S. Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică) / Neagoe Stelian.- Iași, 1977 P 33-35.

18. Codreanu Eiserne Garde – Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. – S.16-18, 25, 34; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004. - С.26-27.

19. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 38.

20. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- București: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 324.

21. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-

1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- București: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 316-317.

22. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 37-38.

23. Titus P. Vifor Doctrina fascismului roman / Titus P. Vifor. - București: Editura Fascia națională română, 1924.- P 14.

24. Піддубний І. Тенденції політичного та економічного розвитку Королівської Румунії у 20-х-30-х роках ХХ ст. / І. Піддубний.: Конспект лекцій.- Чернівці: Рута, 2004. – С. 5 – 7.

25. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- București: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 319-322.

26. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier – organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 38.

27. Vasile Ciobanu, Sorin Radu Partide politice și minorități naționale din Romania in secolul XX / Ciobanu V. Radu S. - Vol. III, Sibiu: Tehno, P. 117.

28. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 41.

29. Vasile Ciobanu, Sorin Radu Partide politice și minorități naționale din Romania in secolul XX / Ciobanu V. Radu S. - Vol. III, Sibiu: Tehno, 2008.- P. 117.

30. Codreanu Eiserne Garde - Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. - S.45-47, 54-60, 62-63; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004. - С. 28-29.

31. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 73-78 p.

32. Codreanu Eiserne Garde - Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. - S.65, 67, 75-76.

33. Veiga F. Istoria Gărzii de fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului / Francesco Veiga.- Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona Bellaterra, Humanitas, 1989.- 55-62 p.

34. Codreanu Eiserne Garde - Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. - S.82,86.

35. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- Bucurejti: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 312-313.

36. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- Bucurejti: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 311-312.

37. Піддубний І. Тенденції політичного та економічного розвитку Королівської Румунії у 20-х-30-х роках ХХ ст. / І. Піддубний.: Конспект лекцій.- Чернівці: Рута, 2004. – С. 5 – 7.

38. Marin V. Crez de generație / V. Marin /Si un cuvânt înainte de C.Z.Codreanu și o prefata de N.Ionescu. - Bucurejti, 1937. – P 74 – 81.

39. Гранчак М. Влияние экономического кризиса 1929 – 1933 гг. на изменения в странах Центральной и Юго – Восточной Европы / М. Гранчак// Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго – Восточной Европы (Межвоенный период). – М.: Наука, 1982. – С. 41 – 50.

40. Всильченко А. Между Дуче и Гитлером / А. Всильченко.- М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004.- С. 27 – 28.

41. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în

România. origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa,

Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- Bucurejti: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. – P. 500; Cuza A.C., Numerus clausus / Alexandru Constantin Cuza București, 1924, p. 6-7, 24-27, 30-32.

42. M. Fătu și I. Spălățelu Garda de fier - organizație de tip fascist/ Fătu M. și Spălățelu I.- București: Editura politică, 1971.- P. 46.

43. Scurtu I, Troncotă C., Tampa N., Zamfirescu D., Bucur I Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție 1919-1927 / Ioan Scurtu, Cristian Troncată, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur.- Bucurejti: Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, 1996. - P 500.

44. Marin V. Crez de generație / V. Marin /Si un cuvânt înainte de C.Z.Codreanu și o prefata de N.Ionescu. - Bucurejti, 1937. - P. 43 – 47.

45. Гранчак М. Влияние экономического кризиса 1929 – 1933 гг. на изменения в странах Центральной и Юго – Восточной Европы / М. Гранчак// Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго – Восточной Европы (Межвоенный период). – М.: Наука, 1982. – С. 41 – 50.

Volodymyr Pushkar'ov

The emergence and establishment of the League of National Christian protection in Romania in 1922-127 years.

In this article, the author describes the social and political situation which has developed in Romania after the First World War. Expesses the process of emergence of antisemitic movements in Romania and the appearance of the first right - radical organizations. Reveals the emergence of the League of National- christian protect its role among other right organizations. Antisemitic views of professor A.K. Cuza, the role of students in the origin of ultra-right movement, the youth wing of the League of National-christian protect.

Keywords: Romania, antisemitism, kuzysty, League, right - radical organizations, fascism, interwar period.

Надійшла до редколегії 02.06.2015 р

УДК 327.39(4)01«196»
ББК 63.3(0)63-611.9

Ігор Гаврилов

**Майбутнє очима пан'європейця: погляди
Отто фон Габсбурга на систему міжнародних відносин
через призму футурологічних ідей 1960-х років**

На прикладі аналізу однієї з робіт Отто фон Габсбурга зроблено спробу визначити, які футурологістичні концепції 1960-х років вплинули на пан'європейську ідеологію.

Ключові слова: пан'європейський рух, Отто фон Габсбург, футурологія.

Отто фон Габсбург був і досі залишається однією з ключових фігур, вплив яких на формування базових принципів діяльності Європейського Союзу важко переоцінити. Його основна робота з впровадження в життя ідеї єдиної Європи здійснювалася на посаді Міжнародного президента Пан'європейського союзу - впливового загальноєвропейського руху, метою якого є створення єдиної Європи, об'єднаної свободою, законом та миром.

Найактивнішими організаціями руху є австрійська та німецька, при чому лідером останньої є саме баварський осередок Пан'європи, тісно пов'язаний з баварським Християнсько-соціальним союзом (ХСС). У свою чергу, ХСС постійно виступає партнером Християнсько-демократичного союзу Німеччини (ХДС) у правоцентристських коаліціях у німецькому Бундестазі.

Пан'європейський рух є доволі впливовим на загальноєвропейській політичній арені. Так, найвагоміша політична партія Європи - Європейська народна партія (ЄНП) має у своєму складі багато членів, які відкрито на-

© Гаврилов І., 2015

Гаврилов Ігор Володимирович - здобувач кафедри дипломатичної та консульської служби Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

зивають себе учасниками руху, а у складі парламентської групи ЄНП створена робоча група «Пан'європа», до якої належать, за деякими підрахунками, до ста осіб¹.

Таким чином, дослідження витоків сучасного пан'європейського руху, філософських та ієдологічних концепцій, які вплинули на нього, не тільки сприяє загальним дослідженням історії руху, але й надає можливість робити більш точний аналіз факторів, які зумовлюють позицію руху з актуальних політичних питань та відображаються на характері його впливу на сучасну європейську політичну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблемі історії пан'європейського руху та життю Отто фон Габсбурга присвячено низку робіт зарубіжних авторів, більша частина з яких зосереджуються на описі фактичних обставин розвитку пан'європейського руху. Серед них слід відзначити роботи Ш.Байера, Е.Васарі, Є.Деммерле, В.Ліпгенса, Р.Перез-Маура².

В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики історії пан'європейського руху тільки формується. Серед вітчизняних науковців дослідженням цієї проблематики займається В.С.Троян³. Проте, питання філософських та ієдологічних джерел пан'європейського руху після Другої Світової війни залишаються ще недостатньо вивченими за кордоном. В Україні дослідження з цього питання відсутні.

Метою статті є аналіз впливу футурологічних концепцій 1960-х років на світогляд Отто фон Габсбурга, сприйняття ним соціально-економічного майбутнього світу та, зокрема, бачення того, якою має стати єдина Європа. Хоча погляди з питання були вперше докладно викладені Отто фон Габсбургом у 1976 році в роботі «Ідея Європи»⁴, однак, аналіз його малодослідженої роботи періоду перебування на посаді Віцепрезидента Пан'європейського союзу (1957-1973 роки) дає можливість дослідити такий вплив.

Шістдесяті роки ХХ сторіччя стали «золотим віком» футурології, коли були не тільки закладені її методологічні основи, але й почали свою діяльність основні організації та персоналії, які зумовили розвиток футурологічних досліджень на багато років наперед⁵. Саме у той час отри-

мала остаточне оформлення концепція індустріалізму та постіндустріального суспільства, а також, у якості протиприроди цьому, – конвергенціоністський та апокаліптичний напрямки футурології⁶.

Надзвичайний інтерес наукової, економічної та політичної еліт західних країн до прогнозування майбутнього на основі наукової методології призвів до створення кількох потужних центрів прогнозування майбутнього. Відповідно до методології, яка використовувалась під час досліджень, такі центри можна розподілити на європейські та американські. Американський напрям футурології характеризувався успішним «перетіканням» до цивільних наукових досліджень цілого арсеналу прикладних методів, які використовувались американськими військовими аналітиками. Європейські футурологи, в свою чергу, більше уваги приділяли питанням пошуку шляхів покращення майбутнього людства, їх дослідження не були такими категоричними та чіткими за прогнозами, як роботи американських колег⁷.

Основним центром футурології у Європі стала Франція, де у 1957 році під керівництвом Гастона Берже був створений центр Prospective, а у 1960 році - проект Futuribles під керівництвом Бертрана де Жувенеля⁸. У Великій Британії був заснований «Комітет щодо наступних тридцяти років» при Раді соціальних досліджень⁹. Однак, найбільш активними в питаннях аналізу та прогнозування майбутнього виявились американські організації, такі як Фундація Форда, корпорація RAND, Гудзонівський інститут, а також Комісія 2000 року. Остання стала особливо впливовою у 1960-ті роки, її членами були найвідоміші американські футурологи та візіонери того часу, такі як Деніел Белл, Герман Кан, Юджин Ростоу, Самуель Хантінгтон, Збігнев Бжезінський, Карл Дойч та інші¹⁰.

Саме завдяки роботі Комісії у 1967-му році Гудзонівським інститутом була опублікована ґрунтовна праця Г.Кана та Е.Вінера «2000 рік. Структура для розмірковування над наступними тридцятьма трьома роками»¹¹, яка і стала формально «точкою опори» для Отто фон Габсбурга при осмисленні

перспектив 2000 року. Зазначена праця стала попереднім підсумком роботи Г.Кана та його колег над методологією моделювання сценаріїв майбутнього, початок якої був покладений публікацією статті у збірці Комісії «Прямуючи до 2000 року: робота в процесі»¹².

Окрім загальнометодологічних, основними питаннями, на яких акцентували увагу Кан та Вінер, були загальний напрямок наукового та економічного розвитку світу, подальша доля постіндустріального суспільства, перспективи міжнародної політики та війни в епоху ядерної зброї.

60-ті роки ХХ століття як початок переходу до постіндустріального суспільства (міжнародний аспект). 1960-ті роки ХХ сторіччя характеризувались цілим рядом процесів, які мали істотний вплив на футурологічні прогнози. В технологічному плані ця декада відома цілою низкою відкриттів та реалізацією нових проектів у сфері космічних польотів, ядерної енергетики, комп'ютерної техніки, лазерів, робототехніки та комунікаційних технологій.

Міжнародні відносини також підпали під вплив технологічної революції, що проявилось у другому «великому спорі» у міжнародних відносинах. Ініційований прихильниками нових підходів і дослідницьких методів (К.Райт, М.Каплан, К.Дойч, Е.Хаас, К.Холсті та ін.), цей спір стосувався саме методів вивчення міжнародних відносин. Так, «модерністи» приділяли значну увагу використанню засобів математики, формалізації, моделюванню, збору та обробці даних, а також іншим дослідницьким процедурам, запозиченим з точних дисциплін і протиставленим традиційним методам, заснованим на інтуїції дослідника, судженнях по аналогії тощо¹³.

Основним контекстом міжнародних відносин, у якому мали використовуватись ці нові методи, була триваюча Холодна війна, що перейшла від стадії загострення та прямого протистояння СРСР та США на початку 1960-х років (невдала операція США у Затоці Свиней на Кубі, Берлінська та Карибська кризи) до стадії пошуку способів уникнути прямої загрози ядерної війни, до взаємоконтролю (Московський договір 1963 року, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року), до непрямого протистояння у Африці, Азії та Латинській

Америці. При цьому, «розповзанню» Холодної війни сприяла не тільки деколонізація африканських країн, але й початок радянсько-китайського протистояння у зв'язку з прагненням Китайської Народної Республіки стати незалежним актором у соціалістичному таборі, а також збільшення «ядерного клубу» за рахунок Франції та КНР. Тогочасна європейська політика характеризувалася значним «зсувом уліво» парламентів на фоні стрімкого економічного зростання та подальшої інтеграції через створення Європейських спільнот.

«Політика для 2000 року» (1968): погляди Отто фон Габсбурга на майбутню трансформацію системи міжнародних відносин. Зважаючи на загальний інтерес, не залишився осторонь від прогнозування майбутнього і Отто фон Габсбург. Його монографія «Політика для 2000 року»¹⁴, опублікована у 1968-му році, дає можливість проаналізувати не лише бачення майбутнього, але й те, хто саме вплинув на формування його поглядів, особливо у частині майбутнього Європи.

Прогнозування розвитку післявоєнної Європи було предметом досліджень Отто фон Габсбурга, який, як і багато інших європейських інтелектуалів, зіткнувся з тим, що Європа 40-х років ХХ сторіччя перетворилася з суб'єкту міжнародних відносин на об'єкт. Незважаючи на власний консерватизм, він, розуміючи, що проекти об'єднання Європи, які існували до 1939 року, неможливо реалізувати в умовах появи ядерної зброї та створення Ялтинської системи міжнародних відносин, з початку 1950-х років намагався визначити межі понятійного поля для нової ідеології об'єднання Європи.

Праця Отто фон Габсбурга «Політика для 2000 року» є результатом таких пошуків та являє собою розширений конспект лекцій на форумі Організації молодих президентів (Young Presidents' Organization - YPO), що відбувся в Мексиці у 1967 році, куди Отто був запрошений в якості одного з лекторів. Ця впливова міжнародна організація, створена в 1950-му році, діє до цього часу та об'єднує молодих лідерів в сфері підприємництва¹⁵. Сам факт того, що Отто фон Габсбург був запрошений для читання футурологічних лекцій, свідчить про набіяку зацікавленість організаторів заходу.

Необхідно відмітити, що праця має компілятивний характер: сам автор не аналізував ситуацію та не прогнозував майбутнє, а лише популяризував погляди низки теоретиків як європейської, так і американської шкіл футурології. Саме тому зазначена монографія дає можливість уявити, які саме наукові концепції отримали підтримку особи як особи, що через кілька років після публікації очолила один з впливових політичних рухів Європи.

«Політика для 2000 року» Отто фон Габсбурга стала, в певному сенсі, рефлексією над працею Кана та Вінера, яка після видання в 1967-му році викликала бурхливу полеміку відносно методології та прогнозів¹⁶. Саме з праці Кана та Вінера автором взяті положення про наслідки технологічної революції 50-60-х років ХХ століття - світ в процесі небачених до цього технологічних перетворень, які стали можливими завдяки оборонним дослідженням для ведення Холодної війни. Вражаючи за своїм масштабом витрати на розробки у сфері військових технологій мали надзвичайний (і часто неочікуваний) ефект у цивільній сфері, зокрема, неабиякий прогрес у сфері енергетики та комп'ютерних технологій. Наслідком стали зміни соціально-економічного устрою у світовому масштабі. Таким чином, через відсилання до праці Кана та Вінера, Отто фон Габсбург готує читача до основної частини своєї роботи, присвяченої майбутньому світу з точки зору міжнародної політики та економіки.

Основною темою, яка постійно аналізується автором, є стан та перспективи трансформації міжнародних відносин, у першу чергу, відносин між США та країнами Європи. Цю трансформацію Отто фон Габсбург досліджував шляхом аналізу кількох факторів – перспектив економічного розвитку, виникнення «нового класу», трансформації самого поняття «держави» та впливу ядерної зброї на міжнародні відносини.

Першочергову увагу автор приділив **перспективам економічного розвитку провідних країн**. Стверджуючи про застарілість розподілу світу за принципом «Захід-Схід», він запропонував у процесі аналізу економічного розвитку світу брати за основу поділ на глобальну «Північ» розвинених країн

(до неї він відносить США, СРСР, європейські країни, частину Азії, яка знаходиться під економічним впливом Японії, а також окремі країни, географічно розташовані у південній півкулі – колишні британські домініони, окремі країни Латинської Америки), та глобальний «Південь»¹⁷.

Погоджуючись з умовною класифікацією економік, наведеною у роботі Кана (частково-індустріалізовані, індустріалізовані та економіки масового споживання відповідно рівня ВВП на душу населення), Отто фон Габсбург, базуючись на роботах Джеймса Кеннета Гелбрейта¹⁸, запропонував своє бачення того, яким буде у 2000 році постіндустріальне суспільство Півночі. Так, він прогнозував підвищення ступеню плановості капіталістичних економік (за рахунок роботи над складними технічними проектами), значне зменшення кількості некваліфікованих працівників в традиційних секторах економіки (за рахунок автоматизації праці) та одночасне зростання навантаження на кваліфікованих працівників (але при цьому і зростання загального рівня доходів населення Півночі), кардинальне збільшення працівників, зайнятих у сфері послуг, а також появу нового сектору економіки, пов'язаного з теоретичними дослідженнями та культурою і покликаною вирішити одну з найбільших проблем 2000 року - проблему вільного часу.

Підвищення рівня життя країн Півночі, за його прогнозом, мало супроводжуватись інвестуванням надлишкових коштів населення в економіку, що призведе до створення так званого «народного капіталізму» та виникнення «індустріального середнього класу». Отже, в перспективі країни Півночі мали прийти до безкласового суспільства, коли населення стане власником засобів виробництва¹⁹.

Відповідно до концепції Отто фон Габсбурга, протиріччя між соціалістичними та капіталістичними країнами Півночі є меншим, ніж протиріччя між глобальною Північчю та глобальним Півднем. Так, він досить обережно, але чітко дає зрозуміти читачу, що не відкидає можливості майбутньої конвергенції соціалізму та капіталізму країн Півночі, зважаючи на підвищення ролі та ступеню планування у капіталістичних економіках. Отже, лінія майбутніх конфліктів, на його думку,

пролягатиме по лінії «Північ-Південь», а рушійною силою такого протистояння буде не ідеологія, а заздрість бідних суспільств до більш заможних. У той же час, застерігав автор, це протистояння Півночі та Півдня могло бути використано сучасними комуністичними режимами, у яких відбувається зміна основних прихильників: замість пролетаріату розвинених країн, який стає усе менш радикальним у своїх вимогах, ідеї комунізму захоплюють населення нерозвинених країн.

Незважаючи на це, прогноз Отто фон Габсбурга стосовно долі комуністичної ідеології у 2000 році досить песимістичний: у капіталістичних країнах Півночі комуністи перетворяться на секту, а в соціалістичних країнах матиме місце повний перехід від соціалістичної до технократичної неофеодальної економічної системи. Це, на думку автора, могло призвести до парадоксу, коли покоління 2000 року побачить, як комуністи вільно існують в демократичних державах та нейтралізовані в країнах колишнього соціалістичного табору²⁰.

Стурбованість Отто фон Габсбурга викликали протиріччя між капіталістичними країнами Півночі, особливо в частині економічної конкуренції між США та країнами Європи. Окремо автор відмічав успіхи американських компаній в Європі, визначаючи, що ці успіхи забезпечуються об'єктивно кращими моделями організації бізнесу²¹.

Конкурентоздатність європейських компаній була забезпечена лише дешевою робочою силою, але технологічна революція, а також глобалізація світової торгівлі внаслідок успіху шостого раунду переговорів відносно Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, що пройшов в 1964-1967 роках, мали призвести до зниження конкурентоздатності європейських товарів. Для підтримки власних позицій, на думку автора, в Європі необхідно створювати об'єднану програму наукових досліджень, але цьому заважає «відтік мізків» (Brain Drain), викликаний неможливістю молодих європейських вчених реалізуватись в політично розділеній Європі.

Отто фон Габсбург досить багато уваги приділив аналізу проблеми «відтоку мізків», базуючись на найновіших (на момент проведення лекцій) спеціалізованих працях американських та французьких футурологів з цієї

теми²². Визнаючи перевагу американської системи відзначення та заохочення талановитих молодих вчених, він підкреслював, що не менш значущим для відтоку європейських учених до США був спротив європейського академічного істеблішменту вертикальній мобільності, а також неможливість самореалізації молодих вчених за рахунок участі у великих проектах (через малу кількість таких проектів в Європі). Все це викликало від'їзд учених з Європи до США, а взамін – приїзд молодих вчених з колишніх європейських колоній до Європи.

Інша сфера, де Отто фон Габсбург бачив відставання європейських країн від США, була підготовка управлінських кадрів, а саме: дефіцит управлінців (Managerial Gap), який, як обґрунтовував автор, також був викликаний політичною фрагментацією («балканізацією», за виразом автора) Європи та недостатньою увагою європейських урядів до фінансування відповідних освітніх програм.

Якприкладподоланнявідтокумізківтадефіцитууправлінців він наводить Францію, де завдяки політиці Шарля де Голля у сфері освіти вдалося створити декілька освітньо-наукових проектів для підготовки молодих вчених та управлінців (створення у 1957 році Institut Européen d'Administration des Affaires (INSEAD) - однієї з найкращих в світі бізнес-шкіл, та проекти досліджень в сфері атомної енергетики). Взагалі, при аналізі американського впливу на Європу, помітний загальний вплив на погляди Отто фон Габсбурга французьких футурологів (таких, як, наприклад, Жан-Жак Серван-Шрейбер²³) з їх жорсткою критикою США та намаганням мінімізувати «американський фактор» в європейській політиці.

Доволі цікавою є позиція Отто фон Габсбурга щодо **утворення «нового класу» технократів**, до яких, він відносив управлінців, що освоїли комп'ютерну техніку в якості інструмента для аналізу, управління та прийняття рішень. Для пояснення самого поняття «новий клас» та при розмірковуванні над його майбутнім Отто фон Габсбург, якого не можна назвати прихильником марксизму, активно використовував праці марксистів Мілована Джиласа²⁴ та Джеймса Бернхема²⁵.

Велику увагу автор приділив **аналізу стану державного управління в країнах Півночі**. Він звертав увагу читачів на те, що провідні держави світу знаходяться під впливом науково-технічної революції, в результаті якої стрімко змінюється соціально-економічний лад, але, при цьому, система державного управління все ще незмінно базується на інститутах XIX сторіччя.

Він також зазначав, що технологічний прогрес через появу нових засобів впливу та контролю за населенням робить виникнення нових тоталітарних режимів більш вірогідними, ніж до Другої світової війни (тут автор відсилає читача до праць досить відомого в 1950-ті роки австрійсько-швейцарського економіста Фелікса Сомарі²⁶ з його скептичним ставленням до підсилення тотального контролю за населенням у вік інформаційних технологій та прогресу засобів комунікацій). Водночас, такий прогрес призводив до «вибухоподібного» збільшення навантаження на державу, і тому з трьох гілок влади головною стає виконавча, здатна оперативно реагувати на виклики сучасності. Це призводило до виникнення в країнах Півночі «нового феодалізму» через виникнення «нового класу».

На думку Отто фон Габсбурга, «феодалізація» вже охопила країни соціалістичного табору (де вона втілюється в створенні системи спадкування влади через створення привілейованого доступу дітей з партійних функціонерів до освіти та партійних постів) та тільки почалась в капіталістичних країнах, де спостерігається поступовий перехід влади від конституційних органів до паралельних, неформальних організацій; створення внутрішньопартійних угруповань, порядок денний яких часом повністю відрізняється від порядку денного партій, до яких такі угруповання формально входили; розмивання партійної ідеології та зростання залежності партій від фінансово-промислових груп; поступове послаблення у ставленні опозиції по відношенню до влади.

Результатом послаблення партій та їх ролі в законодавчому процесі стала поява спеціалізованих непартійних експертних груп з політичних досліджень (Think Tanks), які почали перебирати на себе частину функцій партій щодо формування

політичного порядку денного держави. Крім того, очевидним для автора було значне збільшення ролі великого бізнесу у законодавчому процесі. Він навіть ставить риторичне запитання читачу: чи стануть корпорації «третіми палатами» парламентів або комітетами при них²⁷.

Додатковою проблемою, яка, на думку Отто фон Габсбурга, мала постати перед європейськими державами Півночі в найближчому майбутньому, є надмірна централізація влади. Державний устрій та адміністративний поділ країн Європи не відповідав викликам сучасності, а тому, прогнозував автор, покоління 2000 року знайде відповідь на виклики через децентралізацію влади, відродження історичних регіонів Європи, та відміну адміністративних одиниць, що були штучно створені в XIX-XX ст.

Отто фон Габсбург не запропонував конкретного варіанту вирішення проблеми виродження парламентаризму, а лише відмітив, що покоління 2000 року повинно буде змінити сам законотворчий процес для того, щоб він відповідав умовам сучасності, а також змінити принципи формування парламентів для створення більш тісного зв'язку між законодавцями та простими громадянами (наприклад, через відмову від виборів партій та переходу до виборів виключно у одномандатних округах).

Не менш суттєво, ніж вищезазначені фактори, на міжнародні відносини мали вплинути саме **технологічні зміни – створення та розвиток зброї масового ураження**. Науково-технічний прогрес призвів до повної зміни поняття «безпека» в міжнародних відносинах. Якщо до появи ядерної зброї проблема безпеки була нерозривно пов'язана з географічним простором, то наявність сучасних засобів доставки ядерних зарядів з підводних човнів нівелювала географічний фактор в міжнародній політиці. Такий же вплив, на думку Отто фон Габсбурга, матиме в майбутньому ядерна зброя на військово-політичні альянси супердержав: якщо раніше наявність союзників та залежних держав давала можливість залучати на випадок війни масу людських ресурсів, достатніх для оборони географічного простору, то для держави, яка володіє зброєю масового ураження, не має різниці розмір у армії супротивника.

Результатом появи «великого урівнювача» (ядерної зброї) став фактичний розподіл держав на три категорії: власники ядерної зброї та великих конвенційних армій, які дозволяють проводити поліцейські операції; власники ядерної зброї та невеликих армій; держави, які не мають ядерної зброї. Відповідно до такої класифікації, реальний суверенітет в 2000 році матимуть тільки перші дві групи держави, а держави без ядерної зброї будуть повністю залежні від їх волі та не відіграватимуть реальної ролі в міжнародній політиці. При цьому не існуватиме реальної сили (у вигляді, наприклад, «світового уряду»), яка б могла дієво впливати на дії супердержав²⁸.

Не відкидаючи ідею світового уряду як таку, Отто фон Габсбург передбачав, що її реалізація не буде досягнута в 2000 році внаслідок відсутності організаційної бази. Доволі скептично ставлячись до найбільш очевидного претендента на роль «світового уряду», Організації Об'єднаних Націй, він зазначав, що кілька факторів роблять цю організацію непридатною для цього. По-перше, ООН була створена як організація суто ідеалістична, без будь-яких економічних цілей, а діячі ООН занадто далекі від реальності, в той час, коли міжнародна політика вимагає виключно «холодного реалізму». По-друге, ООН не могла ефективно вирішувати виклики сучасності через дефекти структури організації. Сама організація, створена переможцями у війні, була практично паралізована після початку Холодної війни, а Генеральна Асамблея ООН стала місцем не вирішення глобальних проблем, а місцем боротьби двох супердержав за вплив.

В цих складних умовах Європа могла зберегти свій вплив та місце в міжнародній політиці виключно за рахунок інтеграції, яка буде в повній мірі можливою після зникнення започаткованого в Ялті розподілу континенту між двома супердержавами, та створенню загальноєвропейського політичного органу. При цьому основним супротивником потужної Європи, на думку Отто фон Габсбурга, стануть європейські націоналісти з їх застарілими концепціями економічної самодостатності. Незважаючи на цей спротив,

започаткування єдиної Європи можливе шляхом проведення вибіркової інтеграції всіх європейських країн (а не тільки членів ЄЕС) через створення загальноєвропейських агенцій для регулювання окремих сфер (транспорт, космос, обробка інформації тощо)²⁹. Фактично, Отто фон Габсбург повністю повторював концепцію федералізму *à la carte*, озвучену колишнім головою Європейської спільноти з атомної енергії Луї Арманом³⁰.

Але які саме країни необхідно вважати європейськими та інтегрувати? На думку Отто фон Габсбурга, у цьому питанні необхідно керуватись не географічними, а економічними інтересами, а тому, в його розумінні, майбутня об'єднана Європа мала охоплювати не тільки країни континенту, але й країни Північної Африки та Ізраїль. Фактично, зазначає він, є підстави вважати, що Європа майбутнього буде мати вигляд Римської Імперії, значно розширеної на північ.

Навряд чи в результаті великої трансформації, зазначав Отто фон Габсбург, в 2000 році буде створений «єдиний світ», так як кількість питань, в яких є розбіжності та протистояння між державами, залишатиметься доволі великим. В його баченні, більш реальним буде наявність «організованого світу», в якому розвинені держави будуть об'єднуватись у великі регіональні конгломерати; при цьому він підкреслював, що альтернативою такому об'єднанню може бути протистояння «всіх проти всіх».

У якості висновку можна відзначити, що книга «Політика для 2000 року» вражає не тільки тим, що Отто фон Габсбург був обізнаний з роботами практично всіх важливих діячів футурології 1950-1960-х років, але й тим, що, використовуючи наукові напрацювання різних напрямків футурології та політології, він обґрунтував власне синкретичне бачення майбутнього міжнародних відносин, що було визначним для розуміння його політики як на чолі Пан'європейського руху, так і в якості майбутнього члена Європейського Парламенту. Закликаючи впроваджувати американські наукові та організаційні досягнення і одночасно заохочуючи європейців підтримувати власний соціально-політичний проект, він зміг уникнути крайнощів

у відношенні до «європейської» політики США. Більше того, його праця стала наочним прикладом того, як консерватор може вдало застосовувати найновіші досягнення наукової методології для політичного прогнозування.

В той же час, аналіз зазначеної книги з позиції сьогодення дозволяє побачити хибність прогнозів Отто фон Габсбурга відносно майбутнього окремих аспектів світових політичних систем. Початок ХХІ сторіччя не приніс ані конвергенції політичних систем, ані збереження Ялтинської системи міжнародних відносин. Ця помилка в прогнозах не була притаманною тільки для Отто фон Габсбурга, адже практично всі футурологи 60-70-х років ХХ сторіччя розглядали майбутнє через призму неможливості згорання радянського «проекту» в межах горизонту прогнозування.

Незважаючи на хибність певної частини прогнозів, Отто фон Габсбург продемонстрував здатність не тільки зрозуміти, але й вдало інтерпретувати цілу низку найновіших на той момент теорій соціально-політичного розвитку світу. Це, в свою чергу, мало наслідком інтелектуальне «оновлення» Пан'європейського руху після, того, як його очолив Отто фон Габсбург.

Примітки:

1. Більш докладно про роль Пан'європи в сучасній політичній системі ЄС див. Рапегора Arbeitsgruppe [Електронний ресурс] / б.а. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rappegora-evr.eu/>, а також Рапегора - die Mutter der Idee des vereinten Europas [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://rappegora.org/de_int/pdf/geschichte.pdf.

2. З численних праць зазначених авторів див., наприклад, Baier, Stephan, and Eva Demmerle. *Otto Von Habsburg: 1923-2011*. Wien: Amalthea Signum, 2012 – 625 s., Vasari, Emilio. *Ein Kämpfer Für Europa: Otto Habsburg Im Europa-Parlament*. München: Herold, 1982 - 240 s., Pérez-Maura, Ramón. *Del Imperio a La Unión Europea: La Huella De Otto De Habsburgo En El Siglo XX*. Madrid: Rialp, 1997. - 433 p.

3. Троян В. С. Конструювання образу об'єднаної Європи представниками пан'європейського руху / Національна та історична

пам'ять: збірник наукових праць // Гол. ред. Солдатенко В. Ф.; Заст. гол. ред.: Кривошея В. В., Веденєєв В. В.; Відп. секр. Воляннюк О. Я. Український інститут національної пам'яті. – Вип. 6. – К.: «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 187–195.

4. Habsburg, Otto. Idee Europa : Angebot der Freiheit. – München : Herold-Druck, 1976. – 183 p.

5. Турчин А. В., Батин М. А. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? – Москва : Бином. Лаборатория знаний, 2013 – с.31-33.

6. Бестужев-Лада И. В. Социальное прогнозирование. Курс лекций. [Электронный ресурс] / И. В. Бестужев-Лада, Г. А. Наместникова. – Москва : Педагогическое общество России, 2002 – Режим доступа до ресурсу: <http://socioline.ru/pages/i-v-bestuzhev-lada-g-namestnikova-sotsialnoe-prognozirovanie>.

7. Більше детально щодо відмінностей між напрямками див. Outhwaite, William (ed.). The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought. – Malden, Mass. : Blackwell, 2006. – с.248-250.

8. Більш детально про історію центру до середини 1970-х років див. Cornish, Edward. *The Study of the Future: An Introduction to the Art and Science of Understanding and Shaping Tomorrow's World*. Washington, D.C.: Society, 1977. – с.132-140.

9. Більш докладно про британські та інші європейські центри футурології в 1960-ті роки див. Cornish, Edward. *The Study of the Future: An Introduction to the Art and Science of Understanding and Shaping Tomorrow's World*. Washington, D.C.: Society, 1977. – с.248-250.

10. Щодо учасників Комісії див. Bell, Daniel, Graubard Stephen R. (ed.). *Toward the year 2000: Work in Progress*. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1997. – с.382-386.

11. Kahn, Herman, Wiener, Anthony J. *The year 2000. A Framework for Speculation on the next Thirty-three years*. – New York : Macmillan, 1967 – 431 p.

12. Bell, Daniel, Graubard Stephen R. (ed.). *Toward the year 2000: Work in Progress*. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1997. – 400 p.

13. Цыганков П. А. Международные отношения [Электронный ресурс] / П. А. Цыганков – Москва : Новая школа, 2013. – Режим доступа до ресурсу: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_210.html.

14. Habsburg, Otto. Politik für das Jahr 2000. – Wien, München : Herold, 1968. – 169 p.

15. Більш детально про істрію організації див. McNeese, Pat. *YPO: The First 50 Years*. – Wilmington : Orange Frazer Press, 1999. – 208 p.

16. Бестужев-Лада И. В. Социальное прогнозирование. Курс лекций. [Электронный ресурс] / И. В. Бестужев-Лада, Г. А. Наместникова. – Москва : Педагогическое общество России, 2002 – Режим доступа до ресурсу: <http://socioline.ru/pages/i-v-bestuzhev-lada-g-namestnikova-sotsialnoe-prognozirovanie>.

17. Habsburg, Otto. Politik für das Jahr 2000. – Wien, München : Herold, 1968. – с.146-153.

18. Див. Galbraith, John Kenneth. *Affluent Society*. – Boston, Mass. : Houghton Mifflin, 1958. – 368 p., а також Galbraith, John Kenneth. *The New Industrial State*. – Boston, Mass. : Houghton Mifflin, 1967. – 427 p.

19. Habsburg, Otto. Вказ. праця – с.30-49, 64.

20. Habsburg, Otto. Вказ. праця – с.83-90.

21. Більш детально про просування в Європі 1960-х років американської багатопрофільної моделі організації підприємств див. Макдоналд Д. *The Firm*. История компании McKinsey и ее тайного влияния на американский бизнес. – Москва : Азбука Бизнес, 2014 – 352 с.

22. Див. Adams, Walter (ed.). *The Brain Drain*. – New York : Macmillan Co., 1968. – 273 p., а також Adams, Walter, Rieben, Henri. *L'exode des cerveaux*. – Lausanne: Centre de recherches européennes, 1968. – 309 p.

23. Див. Серван-Шрейбер Ж. Ж. Америка бросает вызов. – Париж : Денюэль, 1967. - 371 л.

24. Див. Джилас. М. Новый класс. – Нью-Йорк : Фредерик А. Прегер, 1961 – 246 с.

25. Див. Burnham, James. *The managerial revolution*. – Harmondsworth : Penguin Books, 1962. – 256 p.

26. Див. Somary, Felix. *Krise und Zukunft der Demokratie*. – Zürich, Europa Verlag, 1952. – 148 p.

27. Habsburg, Otto. Вказ. праця – с.83-90.

28. Habsburg, Otto. Вказ. праця – с.139-145

29. Habsburg, Otto. Вказ. праця – с.160-166.

30. Див. Armand, Louis, Drancourt, Michel. *Le Pari Européen*. – Paris, Fayard, 1968. – 315 p.

Igor Gavrylov

Future through the eyes of a Pan-European : views of Otto von Habsburg on the system of international relations through a prism of futurological ideas of 1960-s.

The article attempts, based on one of Otto von Habsburg's works, to determine which futurological ideas of 1960-s have influenced Pan-European ideology.

Keywords: *Pan-European movement, Otto von Habsburg, futurology.*

Надійшла до редколегії 12.04.2015 р.

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК [94:378.4(477.83)ЛНУ]«1939/1944»

ББК 74.583(4УКР-4ЛЬВ)

Галина Матвієнко

Окупаційна повсякденність в діяльності Львівського університету (1939–1944)

Стаття присвячена проблемі функціонування та діяльності Львівського університету під час радянської та німецької окупацій. На основі спогадів та звітів очевидців тих подій, проаналізовано зміни в організаційній структурі та навчальному процесі в університеті при окупаційному керівництві. У статті представлено пережитий досвід тих подій очима викладачів та студентів Львівського університету. До наукового обігу залучено вітчизняні та іноземні архівні матеріали, які дозволяють узагальнити кількісні та якісні показники щодо організаційної структури та викладацького складу.

Ключові слова: Львівський університет, факультети, кафедри, професори, доценти, асистенти, студенти.

Незважаючи на зацікавлення істориків проблемами Другої світової війни та окупаційних режимів, актуальним залишається докладне вивчення питань освітніх та наукових процесів у той час. Окупаційні режими кардинально змінили навчальний процес у вищих навчальних закладах і позначилися на педагогічній та науковій діяльності викладачів, а також перевернули долі тогочасної інтелігенції. В польській історіографії присвячено чимало праць цій проблемі. Ще у 1989 р. вийшло спеціальне дослідження долів польських наукових працівників у 1939–1945 рр., в якому автори детально проаналізували кількість жертв викладацького

© Матвієнко Г., 2015

Матвієнко Галина Олександрівна - кандидат історичних наук зберігач музейних фондів Музею історії Львівського національного університету імені Івана Франка.

складу університетів в часі війни та окупацій¹. В синтетичних монографіях Е. Трелі-Мазур та Б. Іраляка² було простежено розвиток польської освіти, зокрема, навчального процесу у Львівському університеті під час більшовицької та нацистської окупацій. Хронологічно цей період охоплює узагальнююча праця Я. Драуса з історії університету Яна Казимира у Львові³. У ній історик подав короткі біографічні довідки професорів, в яких зазначив про їхні долі в часі війни. Питання особових втрат викладацького складу за нацистської окупації висвітлено у розвідці В. Бонусяка⁴ та документальній збірці З. Альберта⁵. Спеціальні дослідження з історії медичного та юридичного факультетів Львівського університету в окупаційний період вийшли з-під пера З. Альберта⁶ і А. Редзика⁷.

В українській історіографії бракує ґрунтовного дослідження проблеми становища викладацького та студентського середовищ, а також діяльності Львівського університету в роки війни і окупаційних режимів. У 1986 р. побачила світ узагальнююча колективна праця радянських вчених присвячена Львівському університету, в якій один розділ описував історію навчального закладу у роки II світової війни⁸. На цю тему у 2011 р. український історик С. Макарчук опублікував свою актуальну статтю в Енциклопедії Львівського університету⁹. З найновіших спеціальних досліджень є монографія А. Боляновського, в якій на основі фактів проаналізовано трагедію розстрілу львівської інтелігенції німцями у 1941 р. та розвінчано міфи пов'язані з контекстом тих жахливих подій¹⁰.

Проблема окупаційної повсякденності не втратила своєї актуальності навіть з огляду на святкування 70-ї річниці закінчення Другої світової війни. Відомо про втрати, які завдала війна та окупаційні режими окремим націям, зокрема українській, однак, ще не було ґрунтовно досліджено як вони позначилися на долі професорсько-викладацького складу і студентського середовища Львівського університету. Власне, у статті йдеться про університет у складі реорганізованих факультетів та його повсякденну діяльність очима академічної спільноти, оцінка окупаційних режимів очевидцями. Порушена проблема потребує подальшого опрацювання архівних матеріалів та нових дослідницьких інтерпретацій істориків.

До 1939 р. у вищих навчальних закладах Львова – Університеті ім. Яна Казимира, Львівській Політехніці, Ветеринарній Академії, Рільничій Академії у Дублянах, Академії Зовнішньої торгівлі працювало 111 звичайних (штатних працівників з правом завідування кафедрою) та 52 надзвичайних (позаштатних) професорів. Найвищі показники припадали на Університет і Політехніку. У 1937/38 навчальному році (далі – н. р.) у Львівському університеті працювало 84 професори, з яких – 63 звичайних і 21 надзвичайний; у 1938/39 н. р. – 64 звичайних і 22 надзвичайних професорів та 110 доцентів¹¹. Від 1924 р. в університеті функціонувало 5 факультетів, які налічували окремі кафедри: права – 16; медичний – 24 разом із фармацевтичним відділом та 5 лабораторіями; теологічний – 17; гуманітарний – 32, математично-природничий – 19¹². Цікаво відзначити, що до 1939 р. тривала постійна конкуренція в отриманні другого місця після Варшавського, між університетами Яна Казимира у Львові та Ягеллонським у Кракові, за кількістю студентів. Відомо, що у 1937/38 н. р. у Львівському університеті навчалося 5064 студенти, а у 1938/39 – 4860¹³. Від імені ректора Романа Льоншана де Бер'є, 30 червня 1939 р. було оголошено про черговий набір студентів до університету, який мав розпочатися 2 жовтня. Бажаючі навчатися мали подати свідоцтво зрілості, яке засвідчувало закінчення 8-класної гімназії або лицією державного чи приватного типу, індивідуальну карту та життєпис¹⁴. Незважаючи на вибух війни, на зборах 1 вересня 1939 р. ректор університету закликав академічний Сенат і факультетські ради утримувати нормальний ритм університетського життя¹⁵. Проте, звичний навчальний процес в університеті Яна Казимира зазнав змін внаслідок приходу радянських військ на Західну Україну, і зокрема, до Львова у вересні 1939 р. Професор суспільно-економічної історії і керівник однойменного інституту Університету ім. Яна Казимира Францішек Буяк, у листі до свого колеги доцента університету, ад'юнкта кафедри суспільної та економічної історії доктора Станіслава Гошовського писав, що з приходом до Львова, червоноармійці безцеремонно

вдерлися до університету і поводитися там наче у військових казармах¹⁶. Його опис свідчить про те, що неосвіченість і брутальна поведінка військових шокувала та викликала огиду в університетському середовищі, як зрештою у мешканців міста¹⁷. Одразу радянське керівництво взялося за реформування освітнього та навчально-виховного процесу в університеті на основі статуту вищих шкіл УСРР і ССРР¹⁸. У жовтні 1939 р. був ліквідований теологічний факультет, його надбання спеціально знищено, а бібліотеку – безладно перекинуто до університетської¹⁹. Власне про ті зміни згадував майбутній професор історії Ягеллонського університету, а впродовж 1939–45 рр. – студент історичного факультету Львівського університету Антоній Подраза. За його словами – у половині грудня 1939 р. закінчився перший триместр, канікули тривали довше, аніж звичайно, а коли через місяць студенти повернулися на навчання, то університет був реорганізований за зразком радянських навчальних закладів²⁰. Зокрема, медичний факультет був відокремлений у Львівський державний медичний інститут (Медінститут) з окремою адміністрацією під керівництвом директора Інституту фізіології АН УСРР – проф. А. Макаrenchенка. Деканом лікарського факультету став проф. Б. Яловий, а фармацевтичного – проф. Я. Парнас. Там почали працювати доктори М. Панчишин, М. Музика, А. Ластавецький, В. Зембіцький та ін.²¹. На гуманітарному факультеті були ліквідовані філософські кафедри, а їх функції почала виконувати кафедра марксизму-ленінізму, яка забезпечувала викладання обов'язкового для всіх студентів однойменного предмету. Вивчення історії розпочиналося від народів ССРР, а завершувалося історією України. Ті кафедри утворили у грудні 1939 р. історичний факультет, а кафедри з філологічним спрямуванням – філологічний. У зв'язку з реорганізацією математично-природничого, у листопаді-грудні 1939 р. повстав фізико-математичний та природничий факультети²². Таким чином, офіційно від 15 січня 1940 р. в університеті функціонувало п'ять факультетів: філологічний зі спеціальностями: українська мова і література, польська, німецька, французька, англійська, кла-

сична філологія, східні мови; історичний – зі спеціальністю історія; юридичний – право; фізико-математичний – фізика і математика; природничий – хімія, біологія, географія, геологія. Деканом філологічного факультету став проф., др. В. Сімович, історичного – в.о. проф., кандидат філософських наук А. Брагінець, юридичного – доц. П. Недбайло, фізико-математичного – проф., др. С. Банах, природничого – проф., др. С. Біскупський²³.

На філологічному факультеті було організовано 15 кафедр, які очолювали: української мови – проф., др. В. Сімович, давньої літератури – дійсний член АН УРСР, проф. К. Студинський, нової української літератури – дійсний член АН УРСР, проф. М. Возняк, російської мови і літератури – т. в. о. старший викладач (далі – ст. викл.), а з 1941 р. – завідувач кафедрою (далі – зав. каф.)²⁴ К. Гупало, польської мови – проф., др. В. Ташицький, польської літератури – проф., др. Ю. Кляйнер, німецької мови і літератури – проф., др. К. Кольбушевський, французької мови і літератури – проф., др. З. Черни, англійської мови і літератури – в. о. проф., др. В. Тарнавський, класичної філології – проф., др. Р. Ганшинець, східних мов – проф. С. Стасяк²⁵, західноєвропейської літератури – проф., др. М. Рудницький, загального мовознавства – проф. Є. Курілович, слов'янської філології – проф., др. І. Свенціцький, фольклору і етнографії – дійсний член АН УРСР, проф. Ф. Колесса²⁶.

На історичному факультеті функціонувало 7 кафедр, керівниками яких були: стародавньої історії – доц. К. Маєвський, історії середніх віків – ст. викл. О. Терлецький, нової історії – в. о. зав. каф., ст. викл. А. Скаба, історії народів СРСР – в. о. проф. В. Осечинський, історії України – проф. І. Крип'якевич, історії мистецтва – проф. В. Подляха, археології – проф. Я. Пастернак²⁷.

Юридичний факультет налічував 9 кафедр і завідувачів: цивільного права – проф., др. К. Пшибиловський, кримінального права – проф. М. Паше-Озерський, цивільного процесу – проф., др. В. Вергановський, історії держави та права – проф., др. П. Домбковський, міжнародного права – проф.

В. Дябло, радянського державного права і теорії держави та права – проф. П. Недбайло, історії держави та права народів СРСР – др. К. Кораний, судової медицини й криміналістики – доц., кандидат медичних наук – В. Ципковський, земельного, колгоспного і трудового права – доц. Л. Дженюк²⁸.

На фізико-математичному факультеті теж було 9 кафедр, які очолювали: геометрії – проф. С. Мазур, математичного аналізу I – проф. С. Банах, математичного аналізу II – проф. Г. Штайнгаус, вищої алгебри – в. о. проф. Е. Желінський, теорії ймовірностей – в. о. проф. М. Зарицький, механіки – проф. П. Шаудер, експериментальної фізики – в. о. проф. С. Льорія, теоретичної фізики – проф. В. Рубінович, астрономії – проф. Е. Рибка²⁹.

Природничий факультет мав 20 кафедр і завідувачів: морфології і систематики рослин – в. о. проф. С. Кульчинський, анатомії і цитології рослин – в. о. доц. Я. Задіян, фізіології рослин – в. о. проф. С. Кшеменевський, мікробіології – в. о. проф. Ф. Айзенберг, біохімії – в. о. проф. І. Геллер, загальної зоології – в. о. проф. О. Тисовський, зоології і порівняльної анатомії хребетних і безхребетних – в. о. проф. К. Сембрат, фізіології тварин – в. о. проф. Г. Гросфельд, дарвінізму – В. Незловин, палеонтології – в. о. доц. В. Зих, геології – в. о. проф. В. Роґаля, петрографії – в. о. проф. Ю. Токарський, кристалографії – в. о. проф. Л. Хробак, мінералогії – в. о. проф. О. Біскупський, геофізики і метеорології – в. о. проф. Г. Оркіш, географії – в. о. проф. Ю. Полянський, неорганічної і аналітичної хімії – в. о. проф. В. Тшебятівський, органічної хімії – в. о. проф. Р. Малаховський, фізичної і колоїдної хімії – в. о. проф. В. Кемуля, загальної хімії – в. о. проф. Г. Гершфінкель³⁰.

Усіх в університеті було організовано 72 кафедри, з них 6 – загально університетських: кафедра основ марксизму-ленінізму (завідувач проф. Р. Кондратюк), діалектичного та історичного матеріалізму (доц. А. Брагінець), політичної економії (проф. С. Резніков), педагогіки і психології (доц. О. Дзевєрін), фізкультури (доц. Л. Акімов), військової підготовки (доц. В. Анохін). Окрім кафедри російської літератури, військової підготовки і фізкультури, усі інші забезпечувалися обладнаними кабінетами і лабораторіями

для проведення наукових досліджень³¹. Від 1940 р. на філологічному, історичному, фізико-математичному та природничому факультетах запроваджувалося заочне навчання, а також в університеті почала діяти аспірантура, яка замінила попередню ад'юнктуру та інститут асистентів³². Про організаційні реформи, яких зазнав університет в період радянської окупації, згадував професор Здзіслав Штібер, який від 1927 р. працював на кафедрі слов'янської філології Львівського університету. Він писав: «Прийшов 1939 рік і вступ радянського війська до Львова. До грудня того року далі функціонував Університет Яна Казимира. Тільки у грудні було проведено реорганізацію і в січні 1940 р. відкрито новий «Український Університет ім. Івана Франка»³³. Однак, прикметник «український» був присутній в назві університету лише до липня, оскільки московське партійне керівництво відмовлялося підтримати таку пропозицію. Власне реорганізація університету відбувалася при співучасті присланих з Москви та СРСР професійних кадрів. Зокрема, Нарком освіти УРСР скерував до праці у Львівському державному університеті (далі – ЛДУ) з Києва та Харкова близько 45 осіб. Серед них був і перший ректор-українець радянського університету, історик Михайло Марченко³⁴. У 1940/41 н. р. викладацький склад значно збільшився у кількісних показниках. На юридичному факультеті працювало 34 викладачі. Серед них було 11 професорів і доцентів та 8 асистентів і лаборантів. 14 викладачів поляків, працювали ще в університеті ім. Яна Казимира. Зачислено до науково-педагогічного складу 20 нових професорів³⁵. Ще близько 25 нових викладачів розподілялося на інші факультети. На філологічному факультеті працювало усіх 25 професорів, 22 доцентів, 26 старших викладачів, 11 асистентів та 11 лаборантів; на історичному – 5 професорів, 4 доцентів, 9 старших викладачів; на фізико-математичному – 18 професорів, 4 доцентів, 22 асистентів, 6 лаборантів; на природничому – 22 професорів, 18 доцентів, 18 асистентів, 5 старших викладачів³⁶. За словами згаданого професора З. Штібера – «існуючі вже кафедри по черзі ліквідовувалися.

В тому університеті я [З. Штібер] залишився професором кафедри польської мови, а її керівником був професор Вітольд Ташицький. Ян Янів зміг зостатися як один із професорів новоутвореної кафедри української мови. Кафедру слов'янської філології очолив професор Іларіон Свенціцький – директор Українського Музею ікон у Львові...»³⁷. До викладацького складу долучилися також нові українські професори: Михайло Возняк, Василь Щурат, Філарет Колесса³⁸.

Взятий партійним керівництвом курс на українізацію університету, яка відбувалася в досить дивний спосіб навіть з огляду на те, що у назві навчального закладу прикметник «український» університет аж ніяк не мав місця, а мешканці Львова українці зізнавалися, що та «Україна, яка ними несподівано заволоділа є чимось невимовно диким, наскрізь для них чужим»³⁹. У звіті про підготовку до нового навчального 1940/41 н. р. в ЛДУ подано інформацію про те, що всі викладачі, окрім істориків В. Подляхи та Т. Модельського, проводили лекції українською мовою⁴⁰. Однак, на практиці ситуація виглядала дещо інакше. Запроваджена українська мова викладання теж мала досить відносний характер, адже лекції практично читалися польською, оскільки багато викладачів поляків не знали української⁴¹. Станом на 1940/41 н. р. у навчальному процесі мали місце двомовні лекції – українською з польським поясненням. Історик мистецтва, професор Кароліна Лянцкоронська згадувала, що в університеті разом із нею була мінімальна кількість професорів і доцентів, до якої адміністрація не застосовувала примусу викладати по-українськи⁴². Проте, викладачі поляки зобов'язувалися ходити на заняття з української мови, а для зав. каф. морфології і систематики рослин проф. Станіслава Кульчинського, який не відвідував їх посилаючись на причину зайнятості, присилали спеціально додому вчительку⁴³.

В основному, у методах партійне керівництво старалося схилити на свою сторону викладачів поляків (яких все таки була більшість), заохочуючи їх матеріальною підтримкою або визнанням⁴⁴. Частина викладачів змушена була відбувати поїздки з метою підвищення кваліфікації

та для ознайомлення з т. зв. високим науковим рівнем радянських вищих навчальних закладів. На стажування до Москви найчастіше їздили викладачі кафедри марксизму-ленінізму, російські та класичні філологи, до Ленінграду – орієнталісти, до Києва – історики, філологи, юристи⁴⁵. Усім учасникам забезпечувалися чудові умови перебування, проте все відбувалося під наглядом НКВС. Про першу з таких поїздок до Москви, проф. С. Кульчинський отримав завдання написати звітну статтю у польськокомовній львівській газеті «Червоний стандарт» (виходила у 1939–1941 рр.). Незважаючи на свою відмову, він все таки змушений був подати статтю, яку цензура переробила у вигідному для себе світлі, підкреслюючи заслуги радянської влади у розвитку наук, університетів і наукових інституцій у Росії⁴⁶. Від 1941 р. налагодилися контакти ЛДУ з російськими професорами Московського, Ленінградського та Київського університетів⁴⁷. У зв'язку з цим, проблема викладання предметів українською мовою так і не була остаточно вирішена, оскільки приїжджі професори не поспішали її вивчати, читаючи лекції російською⁴⁸. Зокрема, студент геології, а згодом професор Юзеф Оберц пригадував з власного досвіду про існуючі мовні бар'єри, які виникали, зокрема, при складанні екзаменів на природничому факультеті⁴⁹. Випускники ЛДУ теж зазначали, що в більшості заняття проводилися польською мовою, особливо з точних наук. Викладачі українці чи приїжджі з СРСР викладали українською або російською. За винятком лекцій польською мовою з давньої історії доц. К. Маєвського, який при невдалій спробі викладання українською знову повернувся до польської, – предмети гуманітарного напрямку читалися українською або російською. Суспільно-політичні дисципліни були запроваджені на всіх факультетах. Вони відбувалися українською, однак їхній науковий рівень був дуже низьким. Спеціально для студентів організувалися лекції для вивчення української та російської мов, але відвідуваність не була успішною, оскільки такі заняття не викликали зацікавлення у молоді⁵⁰.

Навчально-виховний процес також зазнав змін. Навчання в університеті на всіх факультетах тривало протягом чотирьох років. Кожний навчальний рік поділявся на два семестри, які закінчувалися екзаменаційною сесією. На думку студентів така організація нагадувала середню школу. Заняття розпочиналися від восьмої та тривали до чотирнадцятої години і, як правило, були лише до обіду. Найчастіше проводилися три лекції, кожна по дві години, завершення яких означалося дзвінком. Відвідування занять було обов'язковим і контролювалося старостою курсу⁵¹.

Відповідно до планової системи, присутньої в усіх сферах тогочасного життя, 4 жовтня 1939 р. ректор Р. Льоншан де Бер'є отримав розпорядження нової влади, згідно з яким, мав стежити за максимальною кількістю студентів при наборі на факультети: права – 200, існуючих тоді ще медичному – 300 (з яких 100 припадало на фармацевтичний відділ), гуманітарному – 500, математично-природничому – 300 (з яких – 200 осіб – на математичний і 100 на природничий відділи)⁵². Заняття у новому навчальному році розпочалися 5 жовтня⁵³. Однак, записи тривали і надалі через значний вплив прибулих із західних теренів Польщі, а саме: студентів варшавського, краківського, познанського, люблінського, віленського університетів. Досить багато серед них було євреїв, які не хотіли повертатися на окуповані німцями території. З огляду на таку ситуацію, завданням тогочасного ЛДУ було забезпечення освіти українській, польській та єврейській молоді⁵⁴. На 1939/40 н. р. планувалося прийняти 1300 студентів. У 1940/41 н. р. їх кількість становила вже 1617⁵⁵. Однак, явно вона була меншою, в порівнянні з цифрою понад 5 тис. студіюючих перед війною. Спад кількісних показників студентів відбувся через відокремлення медичного факультету, який того ж року налічував 1400 студентів, а також через ліквідацію теологічного. Перед війною серед студентів переважали поляки, які становили 60 %, євреї – 20 %, українці – 15 %. Проте в 1941 р. стало: поляків – 22 %, українців – 34 %, євреїв – 44 %. У червні 1941 р. на навчання в університеті залишилося лише 362 поляків⁵⁶. Учасник навчального процесу в ЛДУ А. Подраза, по-

яснював таке зменшення кількості студентів польської національності матеріальними чинниками (низькі заробітки батьків, що не дозволяли утримати сина чи дочку у Львові; труднощі з помешканням у перенаселеному місті у зв'язку з приїздом людей із теренів захоплених німцями та з СРСР – військових, міліції, службовців, партапарату), а також переважаючим серед студентів відчуттям тимчасовості і бажанням повернутися до давнього порядку; ідеологічною індоктринацією навчання, мовним бар'єром та ізольованістю у політичному житті навчального закладу. Особи, які полишили навчання в університеті, позбавляли себе статусу студента, праці у бібліотеках, можливості спілкування з професорами, а одночасно втрачали стипендію, яка забезпечувала їм скромне прожиття. На думку А. Подрази – перелічені чинники були позитивними елементами у тому важкому часі. Ті хто добровільно негував ними, був відрахований з університету і прикликаний до війська у т. зв. «стройбатальйони» підпорядковані НКВС⁵⁷.

До кінця періоду першої окупації радянськими військами Львова і приходу німців, кількісну перевагу з-поміж студентів мали євреї, яким радянська влада фаворизувала. Завдяки цьому, на думку деяких дослідників, єврейські студенти отримали сатисфакцію за «лавкові гетта» організовані в університеті у міжвоєнний час. Вони займали досить жорстку позицію щодо студентів та молодших наукових працівників. Українські студенти не складали клопоту у відносинах з колегами інших національностей. Проте вони дуже швидко захопилися радянською і масово вступали до Комсомолу, тоді як серед поляків – у 1941 р. вступив лише студент юридичного факультету Янек Красицький. Слід відмітити, що саме в період радянської українські студенти змогли безперешкодно навчатися в ЛДУ, брати участь в університетському житті, стати учасниками зборів та мітингів. Попри те, українських студентів (навіть з огляду на їх чисельність) найчастіше забирали до війська⁵⁸.

Місцеві викладачі університету старалися методично викладати для студентів предмети так, як це робили до війни, підтримуючи відповідний фаховий рівень і зберігаючи навчальні предмети. З огляду на догматичність і зацикленість

радянської науки, їм було важко працювати за незрозумілими для них вимогами навчальних програм. Тому дехто з викладацького складу присвячував свій приватний час студентам для подання їм базових знань. У 1940 р. доктор Ізидора Домбська – асистент професора філософії Казимира Твардовського та доктор Казимир Айдукевич приватно проводили підпільні лекції та семінари з філософії для 12 студентів. Зокрема, доктор Домбська викладала філософію та історію філософії, оскільки, на її думку, в ЛДУ був присутній лише марксизм, а наука була відсутньою⁵⁹. Професор права Маврицій Аллерганд продовжував читати свої лекції в університеті, але вже без попереднього педагогічного ентузіазму, припинивши водночас проведення семінарів у приватному кабінеті. Свій вільний час вчений приділяв підготовці лекцій і зацікавленню вищою математикою⁶⁰.

В процесі реформування навчально-виховної роботи університету, НКВС проводило цілеспрямовану політику позбавлення праці інтелектуалів у навчальних закладах. У звітах ЛДУ за 1939–41 рр. зафіксовано, що найважча ситуація з приходом більшовиків склалася для факультету права, особливо для викладачів поляків. Це пояснюється і мовним питанням, і тими кількісними втратами, яких зазнав факультет. У вересні 1939 р. помер проф. Збігнев Паздро, а в травні 1941 р. – асист., др. Казимир Мосінг. Багато осіб було арештовано і вивезено декого навіть з родиною у концентраційні табори. У вересні-жовтні та грудні 1939 р. жертвами радянського окупаційного режиму стали професори Станіслав Грабський та Станіслав Глэмбінський, доценти Людвік Дворжак і Здзіслав Стахль, асистенти Тадеуш Козінський та Войцех Бем. У березні-квітні 1940 р. у в'язнення потрапили доценти Зенон Вахльовський, Владислав Мікушевський, Казимир Гжибовський; викладачі Альфред Ланевський, Станіслав Постемпський; магістр Віктор Турек. У червні 1941 р. трагічну долю вчених розділив також магістр права Владислав Ренбіш. З-поміж усіх постраждалих вдалося врятуватися лише одному доценту кафедри карного права Здзіславу Паперковському⁶¹. Ті професори, доценти, асистенти, які не зазнали арешту – залишилися працювати у складних тогочасних умовах. Ряд доцентів було понижено

до становища лаборантів. На контрактну основу перевели професорів Юліуша Макаревича, Каміля Стефка, Людвіга Ехрліха, Романа Льоншана де Бер'є. Ю. Макаревича було вирішено повернути на попереднє становище лише у червні 1941 р., чого, однак, ректорат вже не встиг здійснити через прихід нацистів до Львова. Професора Льоншана у жовтні 1939 р. усунули з посади ректора, а в січні 1940 р. – позбавили викладацької ставки і керівництва кафедрою. Стараннями своїх колег він повернувся до праці в університеті у жовтні того ж року. В січні 1940 р. на зібрання почесних професорів ради факультету було викликано Ю. Макаревича, Л. Ехрліха і К. Пшибиловського з приводу їхньої наукової діяльності. Від них, як і від інших викладачів, вимагалось відмовитися від своїх поглядів висловлених у наукових працях. Проте професори не погодилися на це і проф. Пшибиловський та Ехрліх, як заступники декана юридичного факультету, були звільнені з посади⁶². Тоді ж, під приводом відсутності викладацьких ставок, наказом ректора М. Марченка з університету звільнявся Каміль Стефко. Таким чином, через свою безкомпромісність видатний правник залишився без жодних матеріальних умов до існування і змушений був виїхати до Варшави, де влаштувався працівником Поштової каси ощадності та став керівником Бюро німецьких перекладів⁶³. Професор політичної економії, правник університету і політик Станіслав Гламбінський всіляко уникав контактів з партійним керівництвом. У листопаді 1939 р. він спробував зробити другу невдалу спробу втечі до Румунії, але при поверненні назад був затриманий і відправлений у садибу НКВС на вул. Пелчинській у Львові. Під час слідчого процесу професора намагалися змусити до зізнання в антирадянській діяльності. Від лютого 1940 р. він був перевезений до Москви і відбував ув'язнення у Луб'янці, Бутирці, а тоді у Харкові, де й помер у в'язничній лікарні⁶⁴.

Ті професори, які залишилися викладати у радянському університеті і відмовилися співпрацювати з карально-репресивними органами, не мали належних умов для своєї праці та життя. Невтішна ситуація спіткала історика К. Лянцкоронську, науковій діяльності якої перешкодив

поселений у її квартирі червоноармієць. Вона працювала в університеті і добровільно не збиралася покидати Львова до свого звільнення у квітні 1940 р. Після цього вчена переховувалася у знайомих, бо НКВС розглядало її лише як польську поміщицю. Щоб уникнути репресій вона виїхала до Кракова⁶⁵.

З розв'язанням німецько-радянської війни (22.06.1941) у Львівському університеті був перерваний навчальний процес. Деякі викладачі були мобілізовані в ряди Червоної Армії. Решта радянських кадрів разом зі студентами особливо єврейського походження, виїхали на Схід, в азійську частину СРСР⁶⁶. Два професори природничого факультету Л. Хвістек і доцент С. Мазур, які виступали за приєднання польських земель до СРСР, також подалися зі Львова разом із більшовиками, а професор зоології та порівняльної анатомії Я. Хіршлер переїхав працювати до Познанського університету⁶⁷. Серед викладачів на фронті воювали зав. каф. діалектичного матеріалізму, декан історичного факультету А. Брагінець, зав. каф. радянського державного права і теорії держави та права, декан юридичного факультету Л. Недбайло, зав. каф. політичної економії С. Резников та ін⁶⁸. Перед відступом червоноармійців зі Львова відбулися розстріли львівських в'язнів, серед яких були викладачі та студенти⁶⁹.

30 червня 1941 р. загони Вермахту вступили до Львова. Очевидці тих подій згадували, що більшовицький терор до інтелігенції був набагато страшніший, аніж німецький. Тому поляки та українці виявляли прихильність у ставленні до німців⁷⁰. Проте, у відповідності до наказу Гітлера від 17 липня 1941 р. «Про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях» вважалося, що можливість здобувати освіту українцям була помилкою, так як їхнє уміння читати і писати могло лише зашкодити імперським планам. Для них абсолютно достатнім було знання сигналів дорожнього руху, щоб не спричиняти аварій німецьких водіїв. З цієї причини для здобуття знань вистачало лише чотири класи у школі. За вимогою фюрера про відсутність власної інтелігенції в окупованих республіках, окупаційний нацистський режим супроводжувався повним закриттям

середніх (більше, ніж чотири класи) і вищих шкіл, театрів, концертних залів⁷¹. Та слід зазначити, що у 1942 р. у Львові працювало 33 українських, 51 польська та 5 німецьких шкіл, 2 українських та 1 німецька гімназія, вищі фахові медичні, фармацевтичні, ветеринарні, агрономічні, лісового господарства і технічні курси, а також діяла Богословська академія, яку очолював єпископ Йосиф Сліпий⁷².

На відміну від більшовиків, які маючи великі амбіції все тримали під контролем і примусом, німці забороняли працювати науково. Проте, навіть у таких складних тогочасних умовах робилися спроби відновлення навчального процесу в університетах. Зокрема, міністр окупованих нацистами територій на сході А. Розенберг, виступав за відкриття університету у Києві. Тим часом, у Львові – бургомістром, головою тимчасового правління був обраний доцент університету, географ, археолог і геолог Юрій Полянський. Саме він, а також ректор університету, філолог і мовознавець Василь Сімович та історик Іван Крип'якевич багаторазово старалися отримати дозвіл від влади для відновлення діяльності Львівського університету. Сподіваючись на реалізацію власних зусиль, навіть, було виготовлено печатку з назвою університету німецькою мовою. Та попри всі заходи, до кінця серпня львівська «alma mater» залишалася закрита. Професор В. Сімович став комісарійним урядником з правом видачі посвідчень колишнім студентам і працівникам⁷³. Одночасно він опікувався університетським майном. Багато меблів з університету було передано німецькій гімназії та установам, які розмістилися в університетських будинках – Прокуратурі і Спеціальному суду Рейху у Львові (1941–44)⁷⁴.

Разом з тим, в часі німецької окупації відбувалося таємне навчання студентів Львівського університету. Львів, як і Варшава та Краків, був одним із центрів такого навчання. Від кінця 1941 р. до липня 1944 р. у Львові функціонував таємний університет ім. Яна Казимира під керівництвом професора Едмунда Булянди⁷⁵. Цей період історії Львівського університету потребує ще детальніших розвідок, але слід відмітити, що у ньому відбувалося навчання усіх довоєнних напрямів. Навчання студентів ліквідованого теологічного факультету відбувалося

у львівських духовних семінаріях⁷⁶. Зокрема, що стосується слухачів медичного факультету, то ті, які не закінчили студій перед війною, були викликані до Львова і офіційно навчалися на медичних курсах, відкритих німцями з метою збільшення лікарів на фронті⁷⁷ (хоч відбувалися також лекції у таємному університеті для тих польських студентів, які не були прийняті на курси⁷⁸). В університеті були добре організовані правничі студії під керівництвом проф. К. Пшибиловського, гуманітарні – Є. Куриловича, а математично-природничі – А. Зігергоффа. Викладання та наукові дослідження польської філології забезпечували проф. В. Ташицький, К. Лемпівський, Е. Кухарський⁷⁹. З історії мистецтва проводилися заняття проф. В. Подляхою та М. Гембаровічем. Екзамени з археології історики складала у проф. Е. Булянди. Загалом організацією історичних студій займався проф. С. Інґльот. Він також читав лекції з економічної історії. Історію Середньовіччя викладали проф. Р. Гродецький, К. Малечинський (читав ще курс допоміжних історичних дисциплін), Т. Модельський. Давню історію викладав проф. Є. Мантофель, ранньомодерну – Ц. Нанке, історію культури – К. Гартлеб⁸⁰. Фізики та хімії навчали професори В. Рубінович та В. Тшебятівський, мінералогії та петрографії – Ю. Токарський, ботаніки – С. Кульчинський, математики – Е. Жилінський, кримінального права і філософії права – Ю. Макаревич, римського права – В. Осуховський, канонічного права – Л. Гальбан⁸¹. Керівником філософських та педагогічних студій був проф. К. Айдукевич, якому, як і раніше допомагала др. І. Домбська, а також долучився Р. Інґарден⁸².

Незважаючи на те, що студії в університеті були безкоштовними, дехто зі студентів у спогадах згадував про нечисельну відвідуваність занять своїми колегами. За два роки історію, як і полоністику вивчали не більше 10 студентів, а історію мистецтва лише 5⁸³. Студіюючих право налічувалося 55 слухачів⁸⁴. Від жовтня 1941 р. історію, філологію, філософію та музикологію вивчало близько 100 осіб, з яких найбільше перевагу надавали філології⁸⁵. Усіх в таємному Університеті ім. Я. Казимира навчалось понад 200 студентів поляків⁸⁶. Лекції та семінари відбувалися у приватних помешканнях або в наукових чи культурних установах в яких працювали

професори: Оссолінеумі, Музею Баваровських. Деякі заняття з історії відбувалися у монастирях або при парафіях. У зв'язку з цим слухачами таємного університету було троє духовних осіб Домініканського монастиря у Львові. Студенти пригадували, що на заняттях панувала особлива атмосфера, яка дозволяла забути про непевність того важкого періоду. Слухачі були спрагли повсякденної стабільності навчального процесу у тому нестабільному часі, а для професорів то була велика і небезпечна діяльність, яка давала почуття виконання свого покликання⁸⁷. У складних умовах викладачі продовжували займатися науковою працею. Захисти докторських та габілітаційних праць відбувалися навіть у приватних помешканнях професорів⁸⁸. Зокрема, Згідно зі звітом керівництва відділу Департаменту науки і вищого шкільництва, за 1942 р. у вищих навчальних закладах Львова було опрацьовано 28 наукових праць і підручників. У 1945 р. на прохання проф. Владислава Булянди, міністр освіти скликав у Вроцлавському університеті комісію для верифікації наукових ступенів, здобутих впродовж таємного навчання в університеті Яна Казимира. Міністерство освіти визнало отримані кваліфікації⁸⁹.

Під час німецької окупації у місті діяло гестапо, яке в рамках расової нацистської політики розпочало переслідування викладачів університету, особливо євреїв та поляків. Воно заарештовувало професора математики, доктора філософії С. Рузевіча, про якого після ув'язнення нічого більше не було відомо. Професор слов'янознавства З. Штібер зазначав⁹⁰, що письменник і перекладач, професор кафедри історії французької літератури, лікар Т. Бой-Желенський був розстріляний цілком випадково, оскільки німці забирали усіх присутніх, а він у той час перебував у помешканні завідувача кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб Медінституту у 1939–41 рр. – Яна Грека⁹¹. Проблеми розстрілів професорів німцями у 1941 р. присвячені спеціальні дослідження, як українських, так і польських дослідників⁹², в яких детально проаналізовано трагічний процес знищення львівської інтелігенції. Тому лише побіжно слід відзначити, що у тогочасних звітах зафіксовано кількість арештованих: з Львівського університету – 12 професорів, з Політехніки – 7, з Академії зовнішньої торгівлі – 2 та

Ветеринарної академії – 1 професор⁹³. Історики А. Болевський та Х. Перхала підраховали, що, зокрема, з університету підданих розстрілу було 25 осіб⁹⁴. За підрахунками студента А. Подрази – тоді загинуло 64 особи (26 професорів, 22 доценти, 4 викладачі, 1 лектор, 11 асистентів)⁹⁵.

Впродовж Другої світової війни великому знищенню підпали корпуси Львівського університету. З-поміж усіх найбільше постраждав головний, в якого потрапили кулі та тричі у ньому міняли шиби. У листопаді 1942 р. корпус частково був розгромлений нацистською бомбою і пожежею, що дуже знищили інститут археології, Студентський клуб (Collegium Maximum) та Актову залу (у залі горіли фрески Еліаша Радзіковського). У тогочасних спогадах очевидців, поляки покладали на німців відповідальність за такі руйнування навчального закладу. Сама споруда головного корпусу за час війни зазнала двохразових перебудов і вдосконалень. Зі зміною окупаційної влади, змінювалося і оформлення фасаду головного корпусу. Молот і серп за більшовиків замінив муровану таблицю пам'яті полеглих у Варшавській битві 1920 р., а з приходом нацистів там появилася свастика. Хол університету від 1940 р. прикрашали зображення радянських битв. Вони замінили гіпсові статуї королів Мешка I та Болеслава Хороброго, які стояли в Університеті Яна Казимира, а з відходом більшовиків були знищені. З приходом нацистів у будинку засідали німецькі уряди, які викидали та нищили університетські книгозбірки кафедр і бібліотек. В тому часі документація університетського була перенесена до Бернардинського архіву у Львові⁹⁶.

Надбання наукових інститутів також підпало великому знищенню, так як залишилося без нагляду ректорату. Солідну бібліотеку юридичного факультету у кільканадцять томів було викинуто на вулицю, звідки вона потрапила до Політехнічної бібліотеки. Книгозбірка філологічного факультету, а зокрема, кафедри полоністики була втрачена на 40 %. Не розуміючи цінності наукових праць, окупанти використовували їх для розпалювання. Запобігаючи виставленню книг на вулицю, викладачі та студенти університету, у березні 1943 р., принесли ті, що залишилися до Оссолінеуму. Туди потрапила математична бібліотека. Природничі, як і книгозбірки

гуманітарного факультету були розпорошені і заховані у різних місцях⁹⁷. Велика наукова бібліотека вченого географа, геофізика та геолога Генріка Арцтовського, яка знаходилася на кафедрі геофізики та метеорології Львівського університету, потрапила до Політехніки. Невдовзі всі бібліотеки факультетів та інститутів були об'єднані у державні, які структурно поділялися на відділи. Першим відділом була бібліотека Львівського університету, очолювана доктором Богданом Барвінським; другим – Оссолінеум, яким керував доктор Мечислав Гембарович; третім – бібліотека Наукового Товариства Шевченка у Львові⁹⁸.

Приміщення науково-дослідних інститутів також були втрачені. Зокрема, географічного – відійшло до т. зв. Східного інституту у Львові (офіційно носив назву Institut für Deutsche Ostarbeit або Ostinstitut)⁹⁹. Два наукові інститути ботаніки (під керівництвом доц. Ю. Мотики), зоології, хімії і фізики були приєднані до Рільничої професійної школи у Львові, зорганізованої німцями у серпні 1942 р. Дослідження геології (відбувалося під керівництвом проф. Ю. Токарського), а також палеонтології, мінералогії і кристалографії перейшли у розпорядження німецького Земельного уряду (офіційно – Bodenamt, який займався аграрним питанням на окупованих територіях). Це мало дуже негативні наслідки, зокрема, для мінералогічного інституту. Один із німецьких працівників, геолог, др. Вольфганг Ріхтер, від липня 1944 р. керував евакуацією майна, зокрема, зі Львова до Німеччини. У зв'язку з цим були втрачені лабораторні апарати та пристрої. У 1947 р. при Міністерстві освіти створили спеціальну Комісію для дослідження німецьких злочинів у Польщі. В одній із судових справ йшлося про розслідування злочину вчиненого у Львові доктором Ріхтером. Свідками у тому процесі виступали геологи університету Юліан та Адам Токарські. На жаль, Міністерству не вдалося з'ясувати де розшукувати пограбоване наукове обладнання¹⁰⁰. У 1948 р. газета «За радянську науку» підсумовувала, що за час нацистської окупації відчутних втрат у лабораторному устаткуванні та в кадрах зазнала також ботанічна наука¹⁰¹. У звітах з окупованих територій зареєстровано, що навчального приладдя та устат-

кування з Львівського університету нацисти вивезли більше, ніж на 8 млн. крб., інкунабул і рукописів – на 4170 тис. крб¹⁰². В радянській історіографії зазначається, що з відходом нацистів зникло 35 тис. томів книг з наукових бібліотек, 5 тис. стародруків, а загальна втрата майна навчального закладу сягала 24 млн. крб¹⁰³.

Проте, втрати матеріальні були не єдині для університету. В часі війни та окупацій загинули працівники інституту антропології. Серед них були доценти С. Клімек, С. Чортковер, М. Гридлашевська-Пузинін. В основному, інститут зберігся завдяки зусиллям антрополога, етнографа та мовознавця проф. Яна Чекановського, який працював у Львівському університеті до 1945 р.¹⁰⁴. У порівнянні з довоєнним університетом ім. Яна Казимира, ЛДУ зазнав непоправних втрат викладацького складу. Це відобразалося у таких показниках: для довоєнних математично-природничого – 36,4 %, гуманітарного – 24 %, теологічного – 62 % факультетів. Найбільше жертв налічувалося на медичному факультеті – 91 % професорів і 20 % доцентів. У порівнянні з 1937/38 н. р. університет втратив 34,5 % від загальної кількості (84) професорів, які тоді працювали, а Політехніка – 32,2 % від усіх (59). Загальні втрати за 1939–45 рр. склали 69 осіб. Жертвами окупаційних режимів у Львівському університеті стали 39 викладачів, а ще 30 померло. Для Політехніки ця цифра становила 11 та 15 викладачів¹⁰⁵. У воєнних діях загинули зав. каф. марксизму-ленінізму – Р. Кондратюк, проректор університету з господарської частини І. Маменко, викладачі А. Кириленко, І. Листопад, С. Побігайло та ін.¹⁰⁶.

Згідно з наказом Й. Сталіна, 27 липня 1944 р. червоноармійці вдруге заволодили Львовом, у якому «завирувало радянське життя»¹⁰⁷. Разом із ними до праці в університеті повернулися також місцеві викладачі поляки та українці. Усіх викладачів і працівників університету на зборах 30 липня 1944 р. було 127 осіб. Тоді ж було обрано ректора університету. Ним став проф. Микола Паше-Озерський, авже від 17 жовтня, не зважаючи на відсутність наукового ступеня та звання професора, – доц. Іван Белякевич¹⁰⁸. 1 серпня ректор призначив нових деканів факультетів: юридичного – проф. П. Домбковського,

філологічного – З. Черни, історичного – проф. І. Крип'якевича, фізико-математичного – проф. С. Банаха, природничого – проф. А. Зігергоффера¹⁰⁹. Кількість кафедр університету від 1940 р. не змінилася і викладачі змогли повернутися до своєї праці. Серед студентів в університеті переважали жінки, оскільки чоловіки були ще у війську. Досить численну групу серед слухачів складали військові інваліди. Траплялося, що молодь не завжди йшла на навчання з метою здобуття знань, але щоб уникнути військової служби, оскільки статус студента давав доступ до їдальні, а також можливість отримання продуктових карток, стипендії та забезпечення контактів з професорами¹¹⁰. Питання функціонування університету у повоєнний час та організація начально-виховного процесу і наукової роботи заслуговує на окрему розвідку, оскільки не вичерпується загальною характеристикою, а належить до цікавих та дискусійних тем.

У своїх спогадах професор класичної філології Ришард Ганшинецьгадував, що з поверненням більшовиків розпочалася друга радянська окупація, яка була значно м'якшою, ніж перша¹¹¹. В університеті почало працювати багато українців, які, однак, не завжди були зацікавлені в науці. Очевидно, це можна пояснити не тим, що українців не цікавила наукова робота, а скоріше йшлося про її заідеологізованість партійними діячами-викладачами, її плановість та догматичність, чого в навчальному процесі університету міжвоєнного періоду не було. Одразу з приходом більшовиків розпочалася хвиля арештів під час якої у липні та листопаді 1944 р. постраждали асистенти юридичного факультету А. Островський та Ю. Прихода¹¹². Зі січня 1945 р. набула активності акція проти польських землевласників і націоналістів, у зв'язку з якою були заарештовані професори юридичного факультету К. Пшибиловський та Ю. Макаревич¹¹³. Із в'язниці на вул. Ласького у Львові їх вивезли у табір на Донбасі. Там вже перебували викладачі ЛДУ, Політехніки та Медінституту: Е. Габерле, Т. Кучинський, Е. Пілятова, Ю. Кубіч та ін.¹¹⁴. Усі вони були призначені до праці у шахтах. Професор К. Пшибиловський був ув'язнений до вересня 1945 р., а після звільнення переїхав до Кракова. Професор Ю. Макаревич після повернення до Львова відмовився виїжджати¹¹⁵, оскільки не бачив відмінностей

між комунізмом польським і радянським¹¹⁶. З усього науково-педагогічного складу університету Яна Казимира, після війни залишилися працювати окрім Ю. Макаревича ще правники П. Домбковський, М. Хлямтач, В. Раппе та історик мистецтва М. Гембарович¹¹⁷.

Отже, період окупаційних радянського та німецького режимів в історії Львівського університету став часом непоправних знищень. Серед усіх вищих навчальних закладів міста, університет зазнав найбільше втрат людських та матеріальних ресурсів. Звикла повсякденність в діяльності університету, організації навчального процесу, педагогічної та виховної роботи, а також наукових досліджень змінилася плановістю, догматизмом та індоктринацією за більшовицької окупації. Навчально-виховний процес та наукова діяльність викладачів взагалі не мали місця в планах нацистських окупантів. Викладачі та студенти були позбавлені стабільності у праці та навчанні в університеті, про що часто згадували у приватному листуванні та спогадах. Цікавим було би проведення подальшого дослідження діяльності творців та учасників наукових шкіл Львівського університету, а також їх вплив на організацію і розвиток навчально-виховного та наукового процесів Краківського, Варшавського, Вроцлавського, Познанського та інших університетів.

Примітки:

1. Bolewski A., Pierzchała H. Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945: straty osobowe / A. Bolewski, H. Pierzchała. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1989. – 750 s.

2. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty w Małopolsce Wschodniej pod radziecką okupacją 1939–1941 / Elżbieta Trela-Mazur. – Kielce, 1998. – 294 s.; Gralak B. Szkolnictwo akademickie i nauka polska w okresie okupacji hitlerowskiej / B. Gralak. Wydawnictwo Łódzkie, b. r. – 307 s.

3. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie / Jan Draus. – Kraków, 2007. – 328 s.

4. Bonusiak W. Kto zabił profesorów lwowskich? / W. Bonusiak. – Rzeszów, 1989. – 111 s.

5. Zygmunt A. Kaźń profesorów lwowskich lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane przez Zygmunta Alberta. – b. r. i m. – 383 s.

6. Zygmunt A. Lwowski wydział lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941–1944 / Albert Zygmunt. – Wrocław, 1975. – 120 s.

7. Redzik A. Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946 / Adam Redzik. – Lublin, 2006. – 409 s.

8. Львівський університет. – Львів : Вища школа, 1986. – С. 48.

9. Макарчук С. Львівський Державний університет імені Івана Франка (1939–1991). / Степан Макарчук / ENCYKLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – Т. I. А–К. – С. 78–95.

10. Боляновський А. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року : факти, міфи, розслідування : монографія / Андрій Боляновський. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 187 с.

11. Bolewski A., Pierzchała H. Losy polskich pracowników ... – S. 29.

12. Wolczański J. Wydział teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. 1918–1939 / Józef Wolczański. – Kraków, 2002. – S. 187–432 ; Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 22–23.

13. Bolewski A., Pierzchała H. Losy polskich pracowników ... – S. 29; Redzik A. Wydział Prawa... – S. 47.

14. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (Biblioteka KUL), dział rękopisów, sygn. Rps 425 A, k. 33 zw.

15. Redzik A. Wydział Prawa... – S. 110–111.

16. «...żołnierzy za(j)s[z]li [na] Uniwersytet, weszli także do naszego zakładu, ale [do nie]go nie za(j)s[z]li, pozostawili jednak otwarty. Trzeba by koniecznie starać się naprawić zamknięcia, dorobić klucza i jego pozostawić u str[ó]ża gmachu na wypadek gdyby znowu chcieli wchodzić, żeby stwierdzić, że się nie nadaje na sale koszarowe». Цит. за : Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej – Biblioteka PAUPAN), sygn. 7508, k. 4.

17. Szolginia W. Pudełko lwowskich wspomnień pełne / Witold Szolginia. – Wrocław : Oficyna wydawnicza Sudety, 1994. – S. 163.

18. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty..., – S. 215–216.

19. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej – BUW), gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 160.

20. Podraza A. Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej / Antoni Podraza / Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Parnasie. –Warszawa, 1993. – S. 45.

21. Завдяки науковим кадрам університету Яна Казимира, Медінститут «...był to wtedy jeden z nielicznych Zakładów ZSRR, przy tym wykłady z historii medycyny i propedeutyki cieszyły się wielką frekwencją». В цьому була неоціненна заслуга професора, завідувача однойменної кафедри В. Зембіцького. Цит. за : Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej – Archiwum PAN), sygn. III – 216, k. 1; Popielski B. Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1939–1944 / B. Popielski / Lwowskie środowisko naukowe... – S. 59–60.

22. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 160.

23. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-119 (Львівський державний університет ім. Ів. Франка), оп. 3, спр. 335, арк. 15.

24. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. 119 (Львівський національний університет імені Івана Франка), оп. 1, спр. 412, арк. 5.

25. Цікавогадати, що у радянському університеті кафедра східних мов і надалі навчала санскриту, хінді, урду, турецької, арабської, перської, китайської, монгольської, гебрійської, арамейської. Її керівником (до листопада 1942 р.) був видатний санскритолог проф. Стефан Стасяк, який одночасно очолював Орієнталістичний інститут. Професор провадив активну наукову діяльність, намагаючись створити у Львові потужний осередок орієнталістики і залучаючи до праці в інституті багатьох осіб, в основному, своїх учнів. Великим досягненням вченого стало започаткування одного із перших наукових центрів у Європі для вивчення неоіндійської філології. Від початку 1941 р. при кафедрі діяло літературно-наукове коло, котре займалося перекладом рефератів і найцінніших творів зі східних на європейські мови. Ф. (?) Гіль займався опрацюванням релігійних проблем в марксистському поданні; (?) Лехович перекладав давньо-новоіндійську поезію на польську, професор Л. (?) Ландау – на німецьку, а Є. (?) Равіч (на жаль, не вдалося з'ясувати імена згадуваних професорів, оскільки в діловодчій документації університету їхні прізвища не згадуються. Цілком можливо і те, що зазначені особи не були професорами університету або працювали в

інституті до приходу нацистів. Тому до деяких прізвищ подаються ймовірні літери імен тих викладачів) працював над перекладами індійських байок на українську мову. Слухачі орієнталістики після закінчення займалися дипломатичною службою або продовжували дослідження та наукову працю в університетах. Наприкінці 1940 р. в університеті також діяло літературно-наукове коло полоністів під керівництвом Юліуша Кляйнера. Див. : Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej – Archiwum PAN), sygn. III–197, k. 190.

26. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 4–5.

27. Архів ЛНУ, ф. 119, оп. 1, спр. 405, арк. 6; 8.

28. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 8, 10; 12–13.

29. Там само, арк. 2–3; Архів ЛНУ, ф. 119, оп. 1, спр. 405, арк. 7–8.

30. Архів ЛНУ, ф. 119, спр. 407, арк. 44–64.

31. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 1; Архів ЛНУ, ф. 119, спр. 407, арк. 2–7.

32. Львівський університет. – Львів : Вища школа, 1986. – С. 48.

33. Archiwum PAN, sygn. III–159, k. 1–6.

34. Bonusiak W. Kto zabił profesorów... – S. 16–17; Макарчук С. Львівський Державний університет... – С. 79–81.

35. Biblioteka KUL, dział rękopisów, sygn. Rps 425 A, k. 33 zw.

36. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 2–3; 7–8; 12–13; Архів ЛНУ, ф. 119, оп. 1, спр. 405, арк. 7–9.

37. Archiwum PAN, sygn. III–159, k. 2.

38. Макарчук С. Львівський Державний університет... – С. 80.

39. Lanckorońska K. Wspomnienie wojenne / Karolina Lanckorońska. – Kraków : Znak, 2007. – S. 41.

40. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 10.

41. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 159.

42. Lanckorońska K. Wspomnienie... – S. 25–26.

43. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132; 3308-a, k. 18.

44. Партиїному керівництву йшлося про «oblaskawiania polskich naukowców. Zapewniano dodatkowe zaopatrzenie, w żywność, udogodnienie w mieszkaniach, zezwalano na kontynuowanie dotychczasowych prac naukowych, zapraszano na uroczystości do Moskwy i innych miast». Див у : Allerhand M., Allerhand L. Zapiski z tamtego świata / Maurycy Allerhand, Leszek. Allerhand. – Kraków, 2003. – S. 17–18.

45. Архів ЛНУ, ф. 119, оп. 1, спр. 412, арк. 2; 3; 5; 7–11.

46. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132; 3308-a, k. 17.
47. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335, арк. 23.
48. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty..., – S. 218.
49. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 47.
50. Ibidem, S. 48.
51. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 335; 5; 9; 10–11; Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 48.
52. ДАЛО, ф. Р–119, оп. 3, спр. 2, арк. 11.
53. Biblioteka PAUPAN, sygn. 7509, k. 33.
54. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 3308-a, k. 17.
55. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty... – s. 216; Bonusiak W. Kto zabił profesorów... – S. 18.
56. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty... – s. 221.
57. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 49–50.
58. Trela-Mazur E. Sowietyzacja oświaty... – s. 221–222; Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 50–51.
59. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 90.
60. Allerhand M., Allerhand L. Zapiski... – S. 19.
61. Редзік А. Паперковський З. / Адам Редзік / ENCYKLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – Т. II. Л–Я. – С. 260.
62. Biblioteka KUL, sygn. Rps 425 A, k. 33 v; Redzik A. Wydział Prawa... – S. 148.
63. Archiwum PAN, sygn. III–160, k. 60; 62.
64. Місце його поховання до нині невідоме. Див у : Głabiński S. Wspomnienia polityczne / Głabiński Stanisław. – Warszawa, 2007. S. 10–13.
65. Lanckorońska K. Wspomnienie... – S. 51.
66. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 50–51.
67. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 160–161.
68. Макарчук С. Львівський Державний університет... – С. 79–81.
69. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 52.
70. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132; 3308-a, k. 2–3.
71. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944. У світлі німецьких документів. – Київ : Наукова думка, 2008. – С. 83–84.
72. Луцький О. Повсякденне життя в окупованому Львові / Історія Львова у трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 3. – С. 222–223.

73. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944) / Н. Антонюк. – Львів, 1997. – С. 64; ДАЛО, ф. Р–1295, оп. 1, спр. 10, арк. 18–21; Redzik A. Wydział Prawa... – S. 236.

74. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 159.

75. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 54.

76. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 144–145.

77. Gralak B. Szkolnictwo akademickie... – S. 87.

78. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 153.

79. Ibidem. – S. 145; 148; 152; 244.

80. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 54–55.

81. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 145–147; Историк Адам Редзік подає цікавий факт про переховування перед німцями, з огляду на своє єврейське походження, проф. Леона Гальбана разом з Каролем Кораним. Після врятування Л. Гальбан охрестився і став римо-католиком. Див: Redzik A. Wydział Prawa... – S. 299.

82. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 150.

83. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 54–55.

84. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 146.

85. Ibidem. – S. 148.

86. Ibidem. – S. 156.

87. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 55.

88. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 156.

89. Wycech Cz. Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944. – S. 91; 93–94.

90. Archiwum PAN, sygn. III–159, k. 12.

91. Дутка Р., Різничок С., Білінська І. Грек Ян / Р. Дутка, С. Різничок, І. Білінська/ENCYKLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – Т. I. А–К. – С. 414.

92. Боляновський А. Убивство польських учених... – 187 с; Zygmunt A. Kaźń profesorów lwowskich lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane przez Zygmunta Alberta. – b. r. i m. – 383 s.

93. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132; 3308-a, k. 17.

94. Bolewski A., Pierzchała H. Losy polskich pracowników ... – S. 109–110.

95. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 52.

96. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 160.

97. Ibidem. – S. 161.

98. Redzik A. Wydział Prawa... – S. 237.
99. Ostinstitut був створений з ініціативи губернатора Ганса Франка у квітні 1940 р. у Кракові, як наукова установа антропологічно-етнографічного характеру з метою зібрання матеріалів про німецький характер польських земель. Він мав дві філії – у Варшаві та Львові. Його директором до 1945 р. був доктор Вільгельм Коблітц. Див. : Rybicka A. Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej = Institut für Deutsche Ostarbeit. – Kraków 1940–1945 / http://pl.wikipedia.org/wiki/Instytut_Niemieckich_Prac_na_Wschodzie [23.02.2015].
100. Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, NTN 492, IPN GK, 196/492, S. 3–5.
101. Ботанічна наука на Україні за 30 років / За радянську науку. 24 січня 1948 р. – С. 2.
102. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 160–161.
103. Львівський університет. – Львів: Вища школа, 1986. – С. 51–52.
104. BUW, gabinet rękopisów, sygn. 2132, k. 161.
105. Ibidem, k. 163–164.
106. Львівський університет... – С. 52.
107. Там само. – С. 52.
108. Макарчук С. Львівський Державний університет... – С. 83–84.
109. Архів ЛНУ, ф. 119, оп. 28, спр. 6, арк. 55.
110. Podraza A. Uniwersytet Lwowski... – S. 54.
111. Gansiniec R. Notatki Lwowskie (1944–1946) / Ryszard Gansiniec. – Wrocław, 1995. S. 20–23; Redzik A. Wydział Prawa... – S. 237; 315.
112. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 165.
113. Gansiniec R. Notatki Lwowskie... – S. 19.
114. Ibidem. – S. 20; Redzik A. Wydział Prawa... – S. 315–316.
115. Gansiniec R. Notatki Lwowskie... – S. 44.
116. Redzik A. Wydział Prawa... – S. 316–318.
117. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza... – S. 214; 215–216; 219; 223; 233.

Halyna Matwiyenko

**Everyday life of the Lviv University
during Soviet and German occupations (1939–44)**

The article is sanctified to the problem of functioning and activity of the Lviv University during Soviet and German occupations. There are analyzed changes, which became in organizational structure, education of students and research work of tutors in University during occupation period on the basis of memoirs and reports of eyewitnesses of those events. The outlive experience of the Lviv University. It was used the home and foreign archived materials for preparing of article. They allow to generalize quantitative and quality indexes related to an organizational structure and teaching staff are brought over.

Keywords: the Lviv University, faculties, departments, professors, associate professors, assistants, students.

Надійшла до редколегії 08.04.2015 р.

З ІСТОРИЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ

УДК [94:325.8](417)«19»
ББК 63.3(4ІРЛ)6-4

Анна Шукалович

Ірландська модель державотворення: критерії успіху ірландців очима українців Східної Галичини

У статті автор піднімає проблему реценції ірландського національно-визвольного руху українськими громадсько-політичними діячами Східної Галичини 1920–1939 рр. Основну увагу зосереджено на аналізі поглядів Степана Томашівського та Дмитра Левицького на чинники, які сприяли визнанню Ірландської Вільної Держави офіційним Лондоном.

Ключові слова: Ірландія, національно-визвольний рух, державотворення, Східна Галичина, українці.

Євроінтеграція України виявилась складним та непередбачуваним процесом. Право на власний вибір український народ змушений відстоювати у протистоянні з офіційним Кремлем за гострої необхідності реформування політичної, економічної, соціальної та інших сфер життя. На цьому тлі в українських громадсько-політичних та наукових колах розгорнулися дискусії щодо вибору шляху розвитку України. Найбільш оптимальним варіантом виведення держави з кризи експерти вважають запозичення зарубіжного досвіду для розв'язання внутрішніх проблем та вступу у Європейський Союз. Зокрема, апелюють до використання українською владою хорватського варіанту боротьби (хорватська війна за

© Шукалович А., 2015

Шукалович Анна Миколаївна - кандидат історичних наук, викладач історії України та українознавства Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка; асистент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

незалежність 1991–1995 рр. – А. Ш.) з сепаратизмом та позбавлення опіки сусідньої держави-«старшого брата»¹, практики реформування Ізраїлю², Словаччини, Польщі³, Північної Ірландії⁴, Фінляндії⁵ тощо. Разом з тим, у ході обговорення простежується спільна думка щодо необхідності критичного підходу до зарубіжного досвіду: вибирати тільки ті фрагменти, які можна використати у вітчизняній практиці.

Варто зазначити, що ідея запозичення українцями державотворчого досвіду інших народів з подальшою перспективою адаптації його до реалій політичного та соціально-економічного життя не є новою. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. такі думки були поширеними у середовищі українських громадсько-політичних сил як Наддніпрянської України, так і Східної Галичини. Проте досить чітко дана тенденція прослідковується протягом міжвоєнного періоду в українській суспільно-політичній думці Східної Галичини щодо можливості «перенесення Ірландії» в Україну.

Боротьба ірландців проти англійської влади розпочалась у ХІІ ст. одночасно із початком завоювання країни. Втім, тільки після придушення у 1798 р. антибританського повстання, піднятого членами таємної революційної організації «Товариство об'єднаних ірландців», був скасований ірландський парламент. У 1800 р., згідно «Акту про унію», Ірландія була об'єднана з Англією, а 1 січня 1801 р. постало нове державне утворення – Об'єднане Королівство Великої Британії та Ірландії.

Ірландія займала унікальне становище у складі Британської імперії – ні колонія, ні метрополія; вона входила до складу Об'єданого Королівства, проте управлялась колоніальними методами. Країна була провінційною окраїною і не мала власного законодавчого органу. Адміністративна влада перебувала в руках британського віце-короля і державного секретаря у справах Ірландії – вищих чиновників, підзвітних Вестмінстеру і британському кабінетові міністрів. Економічний розвиток країни визначався потребами британської економіки, як її аграрний придаток⁶.

Протягом XIX ст. в Ірландії тривала антибританська боротьба. Кризу англо-ірландських відносин продемонструвало Великодне повстання 1916 р. в Дубліні, яке хоч і не отримало широкої підтримки серед населення, але стало в перспективі найважливішим рубежем у самій постановці ірландського питання. Для переважної більшості населення Ірландії гомруль (самоуправління – А.Ш.) втрачав актуальність і ставав не метою, а лише вихідним пунктом боротьби. Відтак для британських політиків така переорієнтація залишала обмаль маневру у спробах конституційно вирішити ірландську проблему⁷.

14 листопада 1918 р. у Великій Британії відбулися загальні парламентські вибори. В Ірландії отримали перемогу кандидати від націоналістичної партії Шинн Фейн (Sinn Fein) – три чверті голосів. Тобто 73 місця, уніоністи – 25 місць, а партія Гомрул – 6 місць⁸. Однак депутати від Ірландії відмовились засідати у Вестмінстері. Вони зібрались у Дубліні, де оголосили про створення ірландського парламенту – Дойлу (Dail Eireann). На першому засіданні 21 січня 1919 р. Дойл прийняв Декларацію про незалежність Ірландії. Після серії терористичних актів, організованих Шинн Фейн, британський уряд назвав ірландський парламент небезпечною організацією і 10 вересня 1919 р. оголосив її поза законом. 20 вересня було заборонено всі республіканські газети⁹. Тільки 6 грудня 1921 р. було досягнуто компромісу між англійською та ірландською сторонами – підписано договір, за яким офіційний Лондон визнав Ірландську Вільну Державу (ІВД) (без Ольстера) домініоном Британської імперії. Однак, Ірландії не вдалося перейти на мирний шлях побудови національної республіки. Протягом 1922–1923 рр. країну охопила війна між офіційними урядовими силами та загонами Ірландської Республіканської Армії (ІРА), які виступали за державну незалежність і соборність (з Ольстером). Тільки після наказу Імона де Валера (1882–1975) 30 квітня 1923 р. про припинення збройної боротьби громадянська війна в Ірландії завершилася, а 10 вересня 1923 р. держава вступила у Лігу Націй.

На 1921 р., коли ірландці проголосили створення ІВД, українські національно-визвольні змагання із розстрілом 21 листопада учасників Другого Зимового походу під Базаром фактично завершилися. На території Наддніпрянщини до 1991 р. встановилася радянська влада, а східногалицьке українство очікувало «вирішення своєї долі» від держав Антанти. У жовтні 1922 р. українці Східної Галичини, які склали 74 % населення краю, вважали питання відкритим. Як свідчать джерела, вони стояли на позиціях, що система міжнародних договорів 1919–1920 рр. ще не вирішила проблеми статусу східногалицьких територій і тому вони перебували «поза межами польської держави»¹⁰. Тобто, відповідно норм тогочасного міжнародного права та позицій держав Антанти, влада Польської держави над Східною Галичиною вважалася спірною. Через це як українці, так і поляки намагалися використовувати широкий спектр засобів для закріплення своєї влади над цією територією. Політикам Другої Речі Посполитої вдалося домогтися рішення Ради Послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. про затвердження східного кордону Польської Республіки та її суверенітету над Східною Галичиною.

Активна колонізація та відверта інкорпорація східногалицьких територій ще з 1919 р. і, особливо, після 1923 р. підштовхнула українських громадських та політичних діячів до пошуку нових шляхів державотворення. У ході дискусій щодо реалізації права українців Східної Галичини на національне та політичне самовизначення увагу окремих представників української суспільно-політичної думки краю привернули національно-визвольні рухи недержавних народів Британської імперії. Створення національних держав підданими офіційного Лондона стали вагомим стимулюючим чинником дослідження українським інтелектуальним середовищем Східної Галичини 1919–1939 рр. ірландського державотворчого процесу.

Інтерес до ірландського національно-визвольного руху з боку українських громадських діячів як Наддніпрянської України, так і Східної Галичини ще наприкінці XIX – на початку XX ст. засвідчують праці М. Драгоманова, О. Кониського, О. Будзинівського, Д. Дорошенка та брошура невідомого автора,

надрукована у 1917 р. видавництвом Української Центральної Ради «Серп і молот»¹¹. Вони заклали традицію проведення паралелей між Україною / Східною Галичиною та Ірландією з подальшою перспективою запозичення / не запозичення українцями ірландських методів боротьби за незалежність. Подальший розвиток ідеї про можливість «перенесення» моделі національно-визвольних змагань ірландців на українські землі дістали у міжвоєнний період у працях «За волю Ірландії» Антіна Лотоцького¹² (1881–1949), «Як Ірландія здобула собі волю» Максима Гехтера¹³ (1885–1947) (відомий у західноєвропейській пресі завдяки статтям про культурне і політичне життя в Україні під псевдонімом М. Григорович¹⁴ – А. Ш.), «Національна революція в Ірландії» Федора Крушинського¹⁵ (1894–?), «Нарід – собі...» Ольгерда-Іполита Бочковського¹⁶ (1885–1939), «Данієл О'Коннел» (1935 р.) Дмитра Донцова (1883–1913), перевиданій у 2011 р. у збірнику «Національні лідери Європи»¹⁷, «Де Валера. Національний герой Ірландії» Івана Обуха¹⁸ та передмові Наталії Дорошенко-Савченко (1888–1974) до перевидання книги «Ірландські оповідання» Софії О'Браєн¹⁹.

Водночас, окремі українські громадсько-політичні діячі Східної Галичини висловлювали сумніви чи навіть заперечували можливість прямого запозичення українцями ірландських методів боротьби у протистоянні з польською владою. Подібні думки мали місце на шпальтах україномовних періодичних видань, які були поширені протягом 1920–1939 рр. в краї. Зокрема, на відмінності між українцями та ірландцями, що не дозволяло «перенести Ірландію» в Україну, вказували у своїй публікації Степан Томашівський²⁰ (1875–1930) та Дмитро Левицький²¹ (1877–1942).

На сучасному етапі серед досліджуваних українськими вченими проблем національно-визвольних рухів на території Британської імперії актуальність зберігає ірландське питання. Антибританського руху народу Ірландії 1919–1939 рр. торкалися у своїх роботах Е. Кучменко, С. Толстов, К. Гула, О. Сахновський, О. Теленко, Н. Коцан. В Україні опубліковано україномовні переклади праць Дж. Маккормака, В. Б. Єйтса та Е. Месі.

Візія сучасних представників українських націоналістичних кіл ірландської проблеми розкрита у збірнику статей діячів українського націоналістичного руху «Нація, яка не капітулює»²². Традицію співставлення ірландців та українців у своїх публікаціях продовжили І. Патриляк²³, Г. Казакевич²⁴ та К. Галушко²⁵. Праці з історії Ірландії в українській історіографії першої половини ХХ ст. у площині усталеної традиції порівняння історичного розвитку двох народів проаналізувала О. Гончарук²⁶.

З-поміж інших праць, дотичних до теми національно-визвольних змагань народу Ірландії міжвоєнного періоду, варто виділити перекладені російською мовою спогади В. Черчилля монографії Г. В. Мортон, П. Невілла, П. Брендона, а також праці російських науковців М. Орлової, О. Полякової, П. Потапейка та І. Напалкової.

У сучасній українській історіографії ірландське питання представлено у світлі проблеми українці – «ірландці Сходу». Проте не стала предметом розгляду вітчизняних науковців українська візія ірландської національно-визвольного руху через призму відмінностей між країнами та націями.

Мета статті – висвітлити погляди українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини, які протягом міжвоєнного періоду виступали проти калькування ірландської моделі державотворення українцями.

Причину зацікавлення представників українських громадсько-політичних діячів Східної Галичини 1920–1939 рр. ірландською боротьбою за державну незалежність розкриває лист Осипа Назарука (1883–1940) до польського графа Яна Станіслава Лося, написаний у 1939 р. Зокрема, він наголошував, що один з найбільш знедолених народів Європи за останні тисячу років здобув перемогу над сильною Великобританією²⁷. Аналогічні заяви досить часто зустрічалися на сторінках українських періодичних видань Східної Галичини. Зокрема, у замітці «Ірляндія», опублікованій 3 липня 1920 р. на сторінках газети «Громадська думка», впадає у вічі прихована симпатія автора публікації до ірландців – «Англія побідно покінчила війну із найбільшим своїм супротивником, а її велич і могутність підриває невеличка Ірляндія»²⁸.

Варто також відзначити, що в українській суспільно-політичній думці Східної Галичини 1919–1939 рр. ірландський національно-визвольний рух розглядався у світлі боротьби ірландців з найбільшою колоніальною імперією, котра зазнала найменших втрат, порівняно з іншими учасниками Першої світової війни. Показовою в цьому плані є опублікована 5 лютого 1920 р. стаття на сторінка часопису «Громадська думка». Автор наголошував, що «...побічницею з всесвітньої війни вийшла властиво Англія. Вона, в порівнянні до других держав втратила мало, а зискала дуже багато... Вона позбулася легким коштом усіх суперників і сама диктує тепер цілій Європі свою волю»²⁹. На цьому тлі, ймовірно, визвольні змагання ірландського народу повинні були мати ще більший резонанс серед галичан-українців і спонукати до відновлення боротьби за створення власної держави.

Більшість представників українських інтелектуальних кіл протягом міжвоєнного періоду розглядали ірландський національно-визвольний рух практично ідеальним взірцем для наслідування недержавними народами. Так, влітку 1921 р. редакція львівської газети «Батьківщина» підкреслювала, що «своєю витривалістю і неustraшимістю (ірландці – А. Ш.) в боротьбі за визволення з чужого ярма можуть бути взірцем для всіх поневолених народів світа»³⁰. Найбільш плідно у напрямку пропаганди запозичення українцями ірландської моделі державотворення працювали М. Гехтер, А. Лотоцький та Ф. Крушинський. Впадає у вічі в їхніх працях ідеалізація Ірландії. Заразом, окремі заяви дослідників щодо однакових політичних умов, в яких опинилися обидва народи після закінчення Першої світової війни, подібності географічного положення Ірландії та України, відсутності зовнішньої підтримки обох національно-визвольних рухів не витримували критики. Вважаємо, що вони передусім намагалися спонукати український народ активізувати національно-визвольний рух, а не об'єктивно викласти історію антианглійської боротьби в Ірландії.

Водночас в українських громадсько-політичних колах Східної Галичини мала місце і думка про недоцільність прямого копіювати ірландського досвіду українцями. Вперше подібні ідеї в українській суспільно-політичній

думці з'явилися на початку ХХ ст. Окремі представники східногалицького українства наголошували на необхідності адаптації антибританських методів боротьби ірландців, відповідно до особливостей українських територій та автохтонних мешканців. Свої позиції вони обґрунтовували відмінностями політичного становища і менталітету двох народів. Ще у 1902 р. оглядач газети «Діло» підкреслював, що в Ірландії склалися більш сприятливі умови для ведення політичної боротьби за права ірландців, ніж в Галичині, де, «при ославленій легальності» марно перечити правлячим колам ³¹. У той же час у Києві також звернувся до ірландських методів боротьби В'ячеслав Будзиновський. У 1902 р. в брошурі «Страйк чи бойкот?» він розкритикував українців за пасивність і терплячість ³². Тобто, В. Будзиновський підкреслював наявність відмінностей у менталітеті двох народів, що не дозволяло скопіювати ірландську модель боротьби українцями. Втім, він допускав можливість «перенесення Ірландії» в Галичину, за умов піднесення національної свідомості українства краю й врахування теоретиками українського державотворення відмінностей в політичному становищі та історичному розвитку обох народів.

Український консерватор С. Томашівський притримувався думки, що здобуття незалежності – це довгий історичний процес, який неодмінно повинен включати підготовку українства до державності шляхом ознайомлення з досвідом інших народів. Історик критично ставився до ідеї копіювання ірландських методів боротьби за державну незалежність українцями Східної Галичини, вказуючи на ряд відмінностей між двома народами. Він наголошував, що для східногалицької української спільноти тільки «окремішності» ірландців, які і визначили долю визвольних змагань, варті «уваги і наслідування» ³³. Тобто, С. Томашівський закликав українську інтелігенцію до вивчення ірландського державотворчого досвіду з метою запозичення українцями окремих успішних апробованих методів національно-визвольної боротьби.

Степан Томашівський вважав, що українці не можуть «перенести Ірландію» в Україну насамперед через вигідне геостратегічне положення першої. Політико-географічне розташування країни надавало «Ірійцям безпосередній контакт з величезною, багатою і дуже впливовою еміграцією в Америці, і таксамо можливість зв'язків з усіма суперниками Англії, як колись з Іспанією, недавно з Німеччиною, а тепер із Францією»³⁴. Проте на сьогоднішній день не виявлено документальних підтверджень прямого французького втручання в ірландські справи Британської імперії, за винятком підтримки на мирній конференції в Парижі 1919 р. У своїх мемуарах В. Черчілль, який у 1919 р. перебував на посадах державного міністра військово-повітряних сил і військового міністра, а у 1921–1922 рр. – міністра у справах колоній також заперечував факти надання допомоги ірландцям Францією³⁵. У світлі цього, вважаємо, що, вказуючи на геостратегічне положення Ірландії, С. Томашівський підкреслював значення винесення питання про національне самовизначення народу на міжнародну арену. Подібні кроки залежного народу змушували метрополію постійно тримати ці події у фокусі своєї уваги, як один із визначальних факторів зовнішньополітичної діяльності³⁶.

Степан Томашівський зауважував, що ірландці відрізнялися від українців тим, що «мають у своїх руках не тільки села, а й важні міста»³⁷. Проте ця теза також не витримує критики. Історично склалось так, що офіційний Лондон поділив Ірландію не тільки географічно на Північ і Південь, але й економічно. Північна частина країни з проанглійськи налаштованими мешканцями-протестантами належала до індустріальних районів Британської імперії, а південна, де проживали ірландці-католики – аграрних. Про цю особливість ще у 1914 р. писав Василь Яроцький (1887–1938), досліджуючи ольстерську проблему³⁸.

Ірландська національно-визвольна боротьба відрізнялася від української, як наголошував С. Томашівський, ще й тим, що «симпатії всього католицького світа в боротьбі з іновірними наїзниками»³⁹ були на стороні ірландців. Варто відмітити, що цю характерну рису антибританського визвольного руху

в Ірландії підкреслювали й українські прихильники запозичення ірландської моделі державотворення ⁴⁰. Вважаємо, що вищезазначені слова С. Томашівського можна розглядати як констатацію факту визнання світовою спільнотою права ірландців на самовизначення, чого не отримали українці.

У той же час С. Томашівський припускав можливість запозичення ірландської моделі державотворення українцями, «а в кожному разі не зараз»: «роля церкви і становище духовенства в Ірландії і на Україні – се щось таке, чого годі ставити одно побіч одного» ⁴¹. Очевидно, консерватор наголошував на відсутності тісної співпраці між українським визвольним рухом і національною церквою, яка виступала в боротьбі ірландців як консолідуючою силою, так й ідеологічною основою.

З усіх чинників, які характеризували ірландський національно-визвольний рух, в зазначеній статті С. Томашівського можна виділити три критерії успішного завершення ірландцями визвольної боротьби та створення національної держави. По-перше, пріоритетом для ірландського народу в антибританській боротьбі було повернення втрачених прав, а не прагнення «до того, чого досі не було» ⁴². По-друге, паралельно зі збройними, вони використовували і дипломатичні методи розв'язання конфлікту з противником, «щоб не втратити здобутих уже позицій, не знайтися в гірших обставинах і не бути зданим на ласку-неласку противника. І вона (Ірландія – А. Ш.) заключила мир на компромісових умовах» ⁴³. По-третє, (можна розглядати як «ірландський урок» – А. Ш.), на початковому етапі становлення держава потребує консолідації всіх громадських та політичних сил, оскільки потужна опозиція, як показував досвід ІВД, може спровокувати внутрішньополітичний конфлікт ⁴⁴. Вагомим аргументом на користь цього, на думку українських емігрантів, що гуртувалися навколо берлінського часопису «Українське слово», стала громадянська війна в Ірландії (1922–1923), спрямована «однаково проти Англії і Вільної Ірїйської Держави» ⁴⁵. Тобто, С. Томашівський, як в цілому українська суспільно-політична думка Східної Галичини 1919–1939 рр., підтримував ідею консолідації всіх політичних сил задля побудови суверенної держави.

Натомість український громадсько-політичний діяч Дмитро Левицький наполягав, що методи боротьби ірландців за волю проти Англії «уявляють собою щось особливе, питомо, що не може бути наслідуване ніким, ніде й ніколи. Хто говорить інакше, хто хоче живцем перенести «Ірландію» в якусь континентальну країну з іншою расою, іншим складом людності, іншим темпераментом і іншою традицією, той або не завдав собі труда простудіювати основно і минуле і теперішнє Ірландії, або просто – це зрештою у нас правило – легкодушно і без критично плете небилиці»⁴⁶. Через це, припускаємо, що автор наголошував на необхідності створення українським інтелектуальним середовищем власної державотворчої програми. Окрім того, Д. Левицький висловив сумнів щодо об'єктивності українського бачення ірландських національно-визвольних змагань через відсутність можливості в українців детально ознайомитися з минулим та сучасним Ірландії⁴⁷.

Отже, успіхи ірландців 1919–1921 рр. на шляху створення національної держави послужили каталізатором поширення серед східногалицького українства ідеї про доцільність запозичення ірландської моделі державотворення. Адже, як зазначав О. Назарук, «не проти такої сили як Польська устоєла мала Ірляндія, але проти далеко більшої, проти світової імперії»⁴⁸. Водночас серед української інтелігенції Східної Галичини міжвоєнного періоду були поширені погляди про неможливість прямого «перенесення Ірландії» в Україну через відмінності між народами та країнами. Окремі громадсько-політичні діячі, радше, були прихильниками ідеї адаптації ірландських методів боротьби відповідно до специфіки українських земель. Через це, припускаємо, що пошуки українцями Східної Галичини протягом 1919–1939 рр. ефективних шляхів державотворення сприяли подальшій генезі української суспільно-політичної думки, складовим елементом якої були зовнішні запозичення основ національного руху.

Примітки:

¹ Хорватська війна як історичний приклад для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.strilets.org/.../khorvatska-vijna-yak-istorichnij-priklad-dlya-ukrajin...†

² Зінченко Н. Що може Україна запозичити із ізраїльського досвіду... [Електронний ресурс] / Н. Зінченко, О. Заславська — Режим доступу: vaadua.org/.../shcho-mozhe-ukrayina-zapozichiti-iz-izrayilskogo-dosvid...

³Євроінтеграція сусідів: досвід сусідів та перспективи об'єднання. - К. : Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014. – 50 с.

⁴ Белфаст. «Стіни миру» в розділеному суспільстві і їх досвід для України [Електронний ресурс] – Режим доступу: maidanua.org/.../belfast-stiny-myru-v-rozdilenomu-suspilstvi-i-jih-dosvi...

⁵ Малярчук Т. В. Особливості діяльності поліції Фінляндії: запозичення позитивного досвіду Україною / Т.В. Малярчук, Т.А. Сташук // Юридична наука. – 2014. – № 10. – С. 110–117.

⁶ Полякова Е.Ю. На пути у доминиону (Британская империя и Ирландия) / Е.Ю. Полякова // Британская империя в XX в. ; [ред. А.М. Пегушев, Е.Ю. Сергеев]. – М. : Ин-т Всеобщ. Истории РАН, 2010. – С. 145–146.

⁷ Сахновський О. Ірландське повстання 1916 р.: політичні наслідки репресій коаліційного уряду Герберта Асквіта [Електронний ресурс] / О. Сахновський. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/books-text-10283.html.

⁸ Маккормак Д. Історія Ірландії. Люди і події, які сформували країну / Д. Маккормак ; пер. англ. з А.Олійник, Т. Бойко. – К. : Юніверс, 2006. – С. 226.

⁹ Там само. – С. 227.

¹⁰ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, фонд о/н – 138 (Матеріали про події в Галичині 1922–1923 рр. Львів. 1922, 1923). – Арк. 1.

¹¹ Д. Г. Ірландська республіка / Д. Г. – К. : Серп і молот, 1917. – 16 с.

¹² Лотоцький А. За волю Ірландії / А. Лотоцький. – Львів : Добра книжка. – 1939. – Вип. 106. – 162 с.

¹³ Григорович М. Як Ірляндія здобула собі волю / М. Григорович. – Катеринослав ; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1924. – 64 с.

¹⁴ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 129.

¹⁵ Крушинський Ф. Національна революція в Ірландії / Ф. Крушинський. – Париж : Видання «Укр. Визв бібліотеки». – 1931. – 176 с.

¹⁶ Бочковський О.І. Нарід – собі (шляхами національної самопомогі серед різних народів) / О.І. Бочковський. – Прага-Подєбради : [б. в.], 1932. – 44 с.

¹⁷ Варнак Д. Даніел О'Коннел (1775–1847): [великий трибун Ірландії] / Д. Варнак // Національні лідери Європи: ідеологічні портрети / [упор. О. Баган]. – Дрогобич : Відродження, 2011. – С. 5–44.

¹⁸ Обух І. Де Валера. Національний герой Ірляндії / І. Обух. – Львів, 1938. – 32 с.

¹⁹ Дорошенко Н. Передне слово / Н. Дорошенко // О'Браєн С. Ірляндські оповідання. – Львів, 1925. – С. 4.

²⁰ Томашівський С. З політичної хроніки (Льозанська конференція. – Лондонські наради. – Ірляндська конституція) / С. Томашівський // Свобода: політ., просвіт. і госп. часопис. – 1922. – Ч. 45. – 26 груд. – С. 1–2.

²¹ Левицький Д. Ірляндія і «Ірляндія» / Д. Левицький // Діло. – 1927. – Ч. 158. – 20 лип. – С. 3.

²² Нація, яка не капітулює. Збірка статей / [ред. Я. Іляш, В. Рог]. – К. : Укр. Видав. Спілка, 2011. – 144 с.

²³ Патриляк І. Година справжньої свободи [Електронний ресурс] / І. Патриляк // День: щоденна всеукраїнська газета. “Україна Incognita”. – Режим доступу: incognita.day.kiev.ua/godina-spravzhnoyi-svobodi.html; Патриляк І. Слідами Стефенсона [Електронний ресурс] / І. Патриляк. – Режим доступу: mobile.tyzhden.ua/History/37178.

²⁴ Казакевич Г. Паралельна боротьба: 90 років тому стало відомо, що Ірляндія отримає свободу [Електронний ресурс] / Г. Казакевич // Тиждень. – 2011. – 20 груд. – Режим доступу: www.ut.net.ua/History/37178/PrintView.

²⁵ Галушко К. Господня воля [Електронний ресурс] / К. Галушко. – – Режим доступу: mobile.tyzhden.ua/History/37178.

²⁶ Гончарук О.В. Історія Ірландії в українській історіографії [Електронний ресурс] / О.В. Гончарук. – Режим доступу: www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/.../49_goncharyk_ov.pdf.

²⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 359 (Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч), оп. 1, спр. 168, арк. 5.

²⁸ Ірляндія // Громадська думка. – 1920. – Ч. 154. – 3 лип. – С. 1.

²⁹ З Англії // Громадська думка. – 1920. – Ч. 42. – 19 лют. – С. 1.

³⁰ Ірляндія досягає мети // Батьківщина. – 1921. – Ч. 20. – 17 лип. – С. 5.

³¹ Переглядь політичый. Англійскі клопоти зь ирляндскимъ посломъ // Діло. – 1902. – Ч. 11. – 18 (31) січня. – С. 3.

³² Будзиновський В. Страйкъ чы бойкотъ? Після В. Будзиновського / В. Будзиновський. – Кьивь : Видання «Р.У.П.», 1902. – Ч. 5. – С. 22.

³³ Томашівський С. Вказ. стаття. – С. 2.

³⁴ Там само.

³⁵ Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография / Речи У. Черчилль. – М. : Изд-во Эксмо, 2003. – С. 332.

³⁶ Сахновський О. Є Інтернаціоналізація ірландського питання на рубежі 1917–1918 рр. / О.Є. Сахновський // Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия. Луганськ-Одесса, 2011. – С. 230–242.

³⁷ Томашівський С. Вказ. стаття. – С. 1.

³⁸ Чекин В. Гомруль і Ольстер / В. Чекин // Літ.-наук. вістник. – 1914. – Т. 66. – Кн. 5. – С. 370–372.

³⁹ Томашівський С. Вказ. стаття. – С. 2.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Нові непокої в Ірляндії // Українське слово. – 1922. – 16 лют. – С. 1.

⁴⁶ Левицький Д. Вказ. стаття.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 406 (Редація газети «Нова зоря», м. Львів), оп. 1, спр. 109, арк. 72.

Anna Shukalovich

**Irish State-building Model:
the success criteria of the Irish as they were seen
by the Ukrainians of Eastern Galicia**

In this article the author raises the problem of how Irish National Liberation Movement was perceived by Ukrainian public and political leaders of Eastern Galicia in 1920–1939. The issue deals not only with the analysis of the views of Stephan Tomaszewskyi and Dmytro Levytskyi but also with the factors that contributed to the recognition of the Irish Free State by the Official London.

Keywords: Ireland, the national liberation movement, state-building, Eastern Galicia, the Ukrainians.

Надійшла до редколегії 08.04.2015 р.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

УДК 327:[316.77:008]

ББК 6.4(0)4

Іванна Макух-Федоркова

Вплив глобалізації на міжкультурну комунікацію в контексті сучасного світу

В даній статті аналізуються процеси глобалізації сучасного світу і нові тенденції у розвитку міжкультурної комунікації під впливом нових культурогенних інформаційних технологій. Особлива увага приділена впливу мас-медіа та комунікаційних засобів високорозвинених країн на державні та культурні кордони менш потужних країн. Крім того, автор наголошує на значенні і виробленні нових форм міжкультурної комунікації, оскільки в сучасних умовах це позитивним чином відображується на міждержавних відносинах, соціальних групах й індивідах різних країн та культур, запозиченні культурних цінностей та зміні культурного середовища внаслідок міграцій.

Ключові слова: глобалізація, міжкультурна комунікація, інформаційні технології, мас-медіа, культурне середовище.

Міжкультурна комунікація як обмін між людьми ціннісними надбаннями існувала завжди, адже з давніх часів виникали зв'язки, що сприяли взаємодії та взаєморозумінню різних культур. В сучасних умовах спілкування народів набуло не тільки глобального характеру, але й вимагає такої гуманістичної спрямованості, яка, завдяки міжкультурній комунікації, дає можливість людині успішно розвиватися на засадах єдності загальнолюдських і національних цінностей. Захист культурної самобутності народів, відстоювання їх духовного суверенітету, власних

© Макух-Федоркова І., 2015

Макух-Федоркова Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

культурних цінностей органічно пов'язується як із загальнолюдськими, так і окремо взятої людини потребами та інтересами. У такому контексті дослідження міжкультурної комунікації як спрямованого процесу, що реалізується відповідно до конкретно визначених соціальних цілей, набуває особливої актуальності.

До числа найбільш відомих цивілізаційних тенденцій сучасності слід віднести процеси глобалізації та інформатизації. Саме їх синтез все в більшій мірі визначає генеральний напрям соціального розвитку людства в найближчій перспективі, оскільки наслідки цього процесу надзвичайно всеохоплюючі. Дослідження та аналіз процесів глобалізації сучасного світу і нових тенденцій в розвитку міжкультурної комунікації під впливом інформаційних технологій має неабияку актуальність сьогодні. На думку співробітника Московського державного університету культури і мистецтва Т.Г. Кисельова, глобалізація як явище зовсім не виступає чимось унікальним і притаманним виключно сучасній епосі. Прагнення до необмеженого зростання, експансії і безкінечній асиміляції будь-якого інокультурного матеріалу характерно будь-якій культурній системі, що і було зафіксовано в людській історії, починаючи з давньосхідних імперій, закінчуючи недавнім минулим¹. У той же час, в даній статті, ми намагаємось показати, що в сучасних умовах процеси міжкультурної комунікації набувають надзвичайно великого значення. Сучасний світ все більше набуває глобалізованого характеру існування. Однією із характерних ознак глобалізації є взаємодія як окремих людей так і окремих цивілізацій. Особливого статусу набувають зносини між цивілізаціями, в основі усіх цих відносин лежить міжкультурна комунікація, адже потреба народів у культурному порозумінні, прагнення пізнати духовний світ одне одного призводять до інтенсифікації комунікативних процесів, що набувають системного характеру. Тільки шляхом знаходження консенсусу людство зможе вирішити глобальні проблеми і захиститися від самознищення.

Досягненню вищезазначеної мети підпорядковані такі завдання: показати вплив глобалізації на розвиток міжкультурної комунікації; з'ясувати інтенсифікацію процесів культурної детериторіалізації та ре-територіалізації; розкрити суть по-

няття міжкультурна комунікація, а також висвітлити позицію провідних дослідників щодо цієї проблеми. Необхідно відзначити, що дана проблема була в центрі дослідження таких науковців як Д. Лалл², Померанца Г.С.³, Давидова Ю.М.⁴, Кутирева В.А.⁵, Чучин-Русова А.Е.⁶, Козловскі П.⁷, Кузьміна А.В.⁸ та ін. В Україні предметне поле досліджень в рамках проблематики «міжкультурна комунікація» тільки формується.

Сучасні мас-медіа та комунікаційні засоби легко перетинають державні та культурні кордони. Ця технічна властивість прямо впливає на міжкультурну комунікацію, а також спричиняє пожвавлення дискусій про суверенність культур. Вже від початку 1970-х років наслідки розвитку глобальних комунікацій опинились в центрі уваги ЮНЕСКО. Поширюється стурбованість тим, що Захід, на чолі з американськими транснаціональними корпораціями, монополізував світову систему комунікацій настільки, що завдало значної шкоди добробуту та культурним ідентичностям менш потужних країн.

Ця всесвітня міжнародна і міжкультурна драма – глобалізація матеріальних та культурних ресурсів, – є, на погляд Ентоні Гіденса, невід’ємною рисою розвинутою модерності⁹. Але деякі критики схиляються до думки, що і модерність, і глобалізація мають розглядатись не просто як чергові етапи світової історії, а як деструктивні й безповоротні процеси, що їх рушійною силою є економічні інтереси так званого «Першого світу». На їхню думку, глобалізація – це не «потік подій», а всесвітня система експлуатації. Один із найгостріших критиків, шведський соціальний антрополог Джонатан Фрідман вважає, що сучасна світова система ґрунтується на «транснаціональних корпораціях і глобальних механізмах інвестицій та фінансових спекуляцій» і додає: «з’явилась також нова глобальна класова структура, міжнародна еліта, що складається з дипломатів, державних лідерів, представників міжнародних організацій. Це середовище перетинається з іншою міжнародною елітою – арт-ділерами, керівниками мас-медіа та інших культурних індустрій, які безпосередньо займаються медіа-репрезентаціями, створюючи картину світу та „картинки для світу»¹⁰.

Проблема балансу між відкритістю і протекціонізмом у глобалізованому комунікаційному середовищі гостро постає перед багатьма національними урядами, а особливо у таких країнах, як Іран, де обмеження досить суворі, а економіка досить бідна. Подібні проблеми визріли у В'єтнамі, де виявилось неможливим зупинити анти-комуністичну пропаганду, правозахисні матеріали і порнографію. Такі країни, як Іран чи В'єтнам не можуть ані ігнорувати, ані заборонити нові інформаційні технології, бо економічний розвиток залежить від швидкої передачі інформації. Але відкриваючи нові технологічні шляхи для економічних цілей, вони водночас відкривають надзвичайно широкий і невловний публічний простір. А ці нові, породжені «Інтернетом» медіасили, починають соціально й культурно взаємодіяти з більш традиційними мас-медіа.

Скажімо, у В'єтнамі та Китаї, на державних телеканалах можна побачити комерційні телепередачі з Америки, Японії та інших країн. В'єтнамці погоджуються на ці ретрансляції, бо західна реклама, присутня в них, дає потрібну валюту, а самі передачі забезпечують недорогий і привабливий розважальний асортимент.

Маючи дві третини населення світу, Азія є також місцем розташування багатьох країн, що швидко розвиваються економічно. Азія, з її міцними культурними традиціями, є також глобальним театром складної, сучасної боротьби довкола нації та національної держави.

Першим кроком до формування нових культурних територій є детериторіалізація. Це поняття означає «втрату природних зв'язків між культурою, географічною і соціальною територією»¹¹. Детериторіалізація – це часткове руйнування культурних структур і стосунків, середовищ і репрезентацій.

Міграції великих груп людей з «третього світу» до розвинених країн свідчать про соціальне викорінення, що спричиняє значні культурні розриви і культурні адаптації – це одна з основних і часом досить небезпечних форм детериторіалізації. За такими великими переміщеннями людей часто стоять економічні спонуки. Африканська й азіатська работоргівля минулих століть у колоніях Північної Америки, Бразилії та у Карибсь-

кому регіоні, була породжена пошуками дешевої робочої сили. А сьогодні ринок ручної праці приваблює бідних іммігрантів до багатших країн. Наприклад, багата Каліфорнія змушує покидати домівки мексиканських сільськогосподарських робітників та домашніх робітниць. Приблизно третина мексиканських робітників прибуває сюди нелегально, часто після небезпечного, незаконного перетину кордону. Прибувши до Америки вони опиняються у постійно зростаючих гетто, де серед багатьох інших соціальних проблем процвітають бандитизм, наркоманія і безробіття. Зокрема Лос-Анджелес перетворився на справжній магніт для некваліфікованих іммігрантів звідусіль¹².

Фонд народонаселення ООН називає сучасну імміграцію «гуманітарною кризою нашої доби», оскільки злидні, війни і перенаселеність змушують великі маси людей переміщатись на території, уже зайняті іншими народами. *Культурна детериторіалізація* – це глибоко людське явище. Адже вона може бути всеохоплюючою і жахливою. Забрати у великої групи людей їхню мову, звичаї, релігії та музику, як було зроблено з африканськими рабами в США, – це рівнозначне культурному вбивству. Однак культура не вмирає, навіть за умов всебічного придушення. Адаптуючись, вона виживає у змінених формах. Більше того, культурне викорінення має наслідки не лише для тих, кого викорінюють. Наприклад, турецькі остарбайтери в Німеччині сформували етнокультурні взаємини з німцями, всередині власної спільноти, а також із тими, хто залишився на батьківщині. Ці три зони культурних взаємин діють одночасно, і в усіх трьох величезну роль відіграють сучасні комунікаційні технології: і в тому, що турки дізнаються про німців (а німці, хоча й меншою мірою – про турків); і в тому, як турки в Німеччині зберігають свою турецьку ідентичність; і в тому, як вони будують контакти з людьми і культурою своєї батьківщини. Подібне становище виникає скрізь, де утворюються великі іммігрантські громади.

Детериторіалізовані силами модерності й глобалізації, люди намагаються заново збудувати собі нові культурні «домівки» там, куди їх занесла доля. Такі наміри і відповідна культурна діяльність складають процеси *ре-територіалізації*¹³.

Поєднуючи привезені з собою традиції з ресурсами нової території поселення, громади іммігрантів у всьому світі створюють нові місцеві версії віддалених культур. Ті громади, які спільними зусиллями намагаються зберегти свої традиційні етнічні й культурні ідентичності та способи життя, часто називають культурні гібриди *діаспорами*. У наші дні діаспорні культури значно легше створювати й підтримувати, ніж будь-коли раніше. Завдяки перевагам сучасного транспорту і за сприяння міжнародної торгівлі, численні культурні товари, як-от різноманітні їжа, одяг, домашнє начиння переміщуються світом значно швидше.

Мас-медіа, інформаційні технології та характерні для певних культур символічні форми (популярна музика, відео, газети, журнали, книжки і комп'ютерні програми) надзвичайно важливі як для ре-територіалізації взагалі, так і для створення діаспорних культур зокрема. Культура, засоби комунікації та сполучуваність окремих громад – ось необхідні складники для формування діаспорних публічних сфер. Так звані «етнічні мас-медіа» виявилися дуже корисними для іммігрантів у США – скажімо, для поширення інформації про права іммігрантів та можливості для них. Обслуговування інформаційних і культурно дозвіллевих потреб іммігрантських спільнот перетворилося на сучасну індустрію, що швидко зростає. Детериторіалізація і ре-територіалізація створюють нові ринки для різноманітних підприємців, але особливо для тих, хто, працюючи в мас-медіа і культурних індустріях, «добре заробляє на контактах детериторіалізованих спільнот із своєю батьківщиною». У повільному й болісному процесі культурного пристосування до нової землі, особливо у чужих величезних містах, де іммігранти чи біженці намагаються триматися купи, продукти популярної культури створені на батьківщині, а також місцевий культурний матеріал рідною мовою, який відображає ті самі основні культурні цінності, що й на батьківщині, відіграють ключову роль у відбудові душевного спокою і етнічної солідарності ре-територіалізованих людей. Такі культурні товари зазвичай продаються не в супермаркетах чи великих відеосалонах, а в «етнічних» крамничках. Зростає також ринок товарів (відео, поп-музика, комп'ютерні

програми), що виробляються в діаспорі, а потім надсилаються на батьківщину. Наприклад, в'єтнамські культурні товари, зроблені в Каліфорнії, добре продаються в самому В'єтнамі; а перські товари з Лос-Анджелесу експортуються до Ірану¹⁴.

Слід зазначити, що ре-територіалізація – це процес активної культурної селекції та синтезу, що черпає як із знайомого, так із нового. Сучасне культурне оточення складається як із медіа-опосередкованих, так і з неопосередкованих елементів: з елітарного й популярного, особистого й масового, публічного й приватного, тутешнього й далекого, знаного й незнаного, учорашнього, нинішнього й завтрашнього.

У той же час слід сказати, що культура ніколи не була статичною; кожне нове покоління неначе створює її для себе наново. Але в наші дні культурні форми та оточення змінюються з безпрецедентною швидкістю і масштабом. Таких змін і переломів вимагає модерність. Ентоні Гідденс визначає модерність як «могутню, безжалну силу... надпотужний локомотив, який мчить на величезній швидкості, і яким ми, людство, можемо керувати лише до певної міри, бо він у будь-яку мить може вийти з-під контролю»¹⁵.

Міжкультурна комунікація як особливий вид комунікації припускає спілкування між носіями різних мов і різних культур. Співставлення мов і культур виявляє не тільки загальне, універсальне, але й специфічне, національне, самобутнє, що зумовлене розбіжностями в історії розвитку народів. Інтеркультурна комунікація має справу з розумінням та порозумінням, що означає: розуміти чуже і водночас бути зрозумілим, спілкуючись чужою мовою.

На межі ХХ і ХХІ ст. загострилися проблеми мовної комунікації, вивчення засобів комунікативного впливу, вони стали найбільш актуальними. Змінився «мовний смак епохи»: на зміну «тоталітарній мові» прийшла «вільна» мова засобів масової інформації, спілкування на різних рівнях; зросла роль мовної особистості¹⁶.

На перший план вийшли питання культури як універсального контексту, що спричиняє розмаїтість людства, а також – комунікації як однієї із фундаментальних

форм взаємодії між людьми. Визнання абсолютної цінності розмаїтості світових культур, відмова від колонізаторської культурної політики, усвідомлення крихкості існування й погрози знищення величезної більшості традиційних культур і мов зумовили бурхливий розвиток відповідних галузей знання з опорою на новий в історії людства феномен – інтерес народів світу один до одного.

Міжкультурна комунікація – це соціальний феномен, сутність якого полягає у конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного простору. У центрі міжкультурних взаємодій перебуває людина як носій загальнолюдських культурних особливостей. Ця людина діє й взаємодіє з іншими на основі цих особливостей у великій кількості контекстів спілкування¹⁷.

Датою народження міжкультурної комунікації як академічної дисципліни можна вважати 1954 рік, коли вийшла у світ книга Є. Хола і Д. Трагера «Culture as Communication» («Культура як комунікація»). У даній роботі автори вперше запропонували для широкого вживання термін «міжкультурна комунікація», що відбивала, на їхню думку, особливу галузь людських відносин. Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинуті у відомій роботі Е. Хола «The Silent Language» («Німа мова», 1959 р.) де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією. Вважається, що Е. Холл є засновником міжкультурної комунікації як окремої дисципліни.

У своїй книзі український вчений у галузі комунікативної лінгвістики і філософії мови Бацевич Ф.С. подає наступне значення міжкультурної комунікації – це спілкування носіїв різних культур, які послуговуються різними мовами¹⁸. Коли людина опиняється в іншому культурно-мовному середовищі, вона відчуває так званий «культурний шок» через недостатнє знання національних цінностей і законів спілкування носіїв інших культур і мов. Щоб уникнути усіх непорозумінь потрібно мати вагомий знання тої чи іншої культури, потрібно щоб відбувалася взаємодія між культу-

рами. Взаємодія культур – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення в процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів. Процес взаємодії культур, як правило, є довготривалим явищем (не менш декількох десятиліть).

Глобалізація соціального розвитку обумовлена зростаючою інтенсивністю зв'язків і відносин – економічних, соціально-політичних, культурних, науково-технічних, комунікаційних, які немов би «скріплюють» суспільства сучасного світу. Ці зв'язки додають планетарній цивілізації, що формується, якусь системну якість: збільшується всебічна взаємозалежність різних суспільств, країн, регіонів, що все активніше впливають одне на одного.

Процес глобалізації веде до виникнення культурних форм, нових цінностей, зразків поведінки і діяльності, усереднювання світових потреб. Завдяки посиленню взаємозалежності бізнес-процесів організацій і глобалізації конкуренції на світових ринках локальні культури (національні, ділові, організаційні) вступають між собою в своєрідні взаємодії, внаслідок чого розмиваються межі між своїми і чужими культурами.

Внаслідок процесу інтеграції окремих етнічних культур у єдину світову культуру на засадах розвитку засобів комунікації, економічних зв'язків, соціальних перетворень відбувається глобалізація культури. В міжкультурній комунікації це відбивається через розширення контактів між державними інститутами, соціальними групами й індивідами різних країн та культур, запозиченні культурних цінностей та зміні культурного середовища внаслідок міграцій¹⁹.

Тенденція нівеляції інтересів національних держав і самобутніх культур, супроводжуюча глобалізацію, повинна бути врегульована або зведена до мінімуму проведенням певних оптимальних заходів (на рівні міждержавних угод).

Усвідомлення важливості культурно-історичних факторів у процесах комунікації, знання і адекватне відтворення норм вербальної та невербальної поведінки сприяє успіху міжкультурної комунікації, адже процес спілкування передбачає взаєморозуміння і взаємоадаптацію співрозмовників. Для того щоб усвідомити себе невід'ємною частиною взаємодії, потрібно змінити підходи до викладання іноземних мов, країнознавства, комунікації та переходити від теоретичних знань до практичних курсів, руйнувати хибні культурні стереотипи.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, варто підкреслити, що як процес багатогранний і, очевидно, незворотній, глобалізаційні тенденції характеризується такими явищами, котрі обумовлюють собою неоднозначне ставлення до них. Усвідомлюючи сильні сторони, тобто позитивні моменти впливу нових інформаційно-комунікаційних технологій на сфери освіти, науки, медицини, культури, багато вчених висловлюють тривогу з приводу негативних тенденцій цього явища в цілому. До числа таких негативів слід віднести – інформаційну невпорядкованість, втрату критеріїв відбору і однакових можливостей для усіх країн поширювати інформацію. Спостерігається реальний розрив між технологічним потенціалом інформатизації соціуму і особистості та якісними характеристиками глобалізації стосовно стану культури. Більше того, глобальна інформаційно-комунікативна система кардинально змінила умови для культурного обміну і взаємовпливу, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, все більш успішно стирає часові, соціальні, мовні та інші бар'єри, формуючи єдиний інформаційний простір. Цікавим є той факт, що на початку 90-х років американський вчений-комунікативіст Дж. Гербернер підтримав прихильників міжнародного екологічного руху за збереження культурного середовища від негативних впливів інформаційного простору. З його участю в березні 1996 року було прийнято Комунікаційну Хартію та Декларацію незалежності глядачів, яка проголошувала, що якщо культурне середовище не виховує у людей, зокрема дітей почуття відповідальності перед суспільством, віру в

нього, а тільки породжує страх і насильство, то таке середовище треба змінювати²⁰. Хоча з іншого боку, наголошуючи на позитивних моментах необхідно сказати, що інформаційний простір як важливий компонент і фундамент глобалізації можна розглядати як велике «географічне відкриття» новітнього часу. Адже сучасники отримали можливість осягати світ в режимі онлайн та будувати стратегію своєї соціальної діяльності у відповідності з багатоплановою інформацією. Тому міжкультурна комунікація повинна в сучасних умовах сформувати нові форми діалогу і взаємодії задля того, щоб зменшити соціальне напруження та уникнути міжнародних конфліктів. Інформаційна революція, про яку так багато пишуть в останнє десятиліття, на нашу думку полягає не стільки в тому, що в сучасному суспільстві з'явилися абсолютно нові інтерактивні ЗМК, які змінили й ще змінять тип міжособистісного спілкування, скільки в тому, що їх поява здатна вплинути на виникнення нових форм міжкультурної комунікації на сучасному етапі.

Примітки:

1. Киселев Т.Г. Глобализация культуры: тенденции и противоречия. [Электронный ресурс] / Т.Г. Киселев – Режим доступа: // www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2002/trud/sec1/Doc3.HTML-21K

2. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – 261 с

3. Померанц Г.С. Постмодернизм. / Г.С. Померанц // Новая философская энциклопедия: В 4-т. – М.: Мысль, 2001. – Т.3. – С. 297-298.

4. Давыдов Ю.М. Паталогичность „ состояние постмодерна ” / Ю.М. Давыдов // Социс. – 2001. – №11. – С. 23-28.

5. Давыдов Ю.М. Паталогичность „ состояние постмодерна ” / Ю.М. Давыдов // Социс. – 2001. – №11. – С. 23-28.

6. Чучин-Русов А.Е. Новый культурный ландшафт: постмодернизм или неоархаика. / А.Е. Чучин-Русов // Вопросы философии. – 1999. – №4. – С. 24-41.

7. Козловски П. Культура постмодерна: общественнокультурные последствия технического развития. / П. Козловски – М.: Республика, 1997. – 240 с.

8. Кузьмин А. В. Миграция: проблемы межкультурной коммуникации. / А. Кузьмин – Улан-Удэ : Изд-во ВСТГУ – 2006. – 340 с.

9. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 195.

10. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 196.

11. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 208.

12. Давыдов Ю.М. Паталогичность „ состояние постмодерна ” /Ю.М. Давыдов // Социс. – 2001. – №11. – С. 24.

13. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 220.

14. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 220.

15. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. / Д. Лалл – К.: К.І.С., 2002. – С. 228.

16. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Є.А. Подольська – К.: Мінохоронздрав України. Нац. фармацевтич. ун-т – 2003. – С.45

17. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Є.А. Подольська – К.: Мінохоронздрав України. Нац. фармацевтич. ун-т – 2003. – 287 с.; Рот Ю. Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг. / Ю. Рот – М.: ЮНИТИ-ДАНА – 2006. – 223 с.

18. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. / Ф.С. Бацевич – К.: Видавничий центр «Академія» – 2004. – 344 с.

19. Кузьмин А. В. Миграция: проблемы межкультурной коммуникации. / А. Кузьмин – Улан-Удэ : Изд-во ВСТГУ – 2006. – 340 с.

20. Габор Н. Журналізм та постреальність [Електронний ресурс] / Н. Габор – Режим доступу: // www.mediakrytyka.info/?view=156

Ivanna Makuch-Fedorkova

**Influence of globalization is on intercultural communication
in the context of the modern world**

This paper analyzes a present-day's world processes of globalization and emerging trends in the development of intercultural communication influenced by culture-caused new information technologies. Of particular interest is the impact of the developed countries' mass media and communication tools on both the national and cultural boundaries of less powerful countries. The author emphasizes on the significance and the development of new forms of intercultural communication under the present conditions, since this process is positively reflected in the international relations, social groups and individuals from different countries and cultures, borrowing cultural values and changing cultural environment as a result of migration.

Keywords: *Globalization, intercultural communication, information technologies, mass media, cultural environment.*

Надійшла до редколегії 05.05.2015 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**УДК 355.01(431)«18»
ББК 68.1(4НІМ)**

**Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX-XXI ст.
(матеріали наукового семінару кафедри
історії нового та новітнього часу, 25 листопада 2014 р.)**

25 листопада 2014 р. відбулося засідання наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича на тему: *«Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX-XXI ст.»*. У роботі семінару взяли участь співробітники, аспіранти та магістранти кафедри нового та новітнього часу.

Відкриваючи науковий семінар, зав. кафедрою історії нового та новітнього часу ЧНУ ім. Ю. Федьковича, д. і. н., проф. **О. І. Сич** зазначив, що проблема війни завжди займала особливе місце в історії всіх народів та країн, привертаючи увагу не тільки воєнних та політичних діячів, але й вчених та інтелектуалів. Чи не одним з найвідоміших серед них став пруський теоретик Карл фон Клаузевіц та його теорія війни. На фоні тих важливих процесів, які зараз відбуваються у світі та в нашій країні зокрема, тема сьогоденного семінару важлива як для досвідчених науковців, так і для тих, хто починає свій шлях в науку.

Розпочинаючи свою доповідь, к. і. н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **Є.В. Сахновський** наголосив на актуальності теми семінару. Адже історію людської цивілізації, як це не прикро, не можна уявити без війн та збройних конфліктів. Війна – атрибут людства, пред-

© Сахновський Є., Чедолума І., 2015

Сахновський Євген Васильович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Чедолума Ілля Іванович - магістр історії (м. Чернівці)

ставлений і присутній в різних аспектах його існування, тому й не дивно, що вона привертає увагу політиків і громадських діячів, вчених різних країн. Навряд чи серед них знайдуться ті, що не знають видатного прусського військового теоретика Карла фон Клаузевіца. На початок ХХІ ст. ідеї Клаузевіца, незалежно від того, наскільки коректно й доречно вони використовувались, міцно увійшли в наукову літературу по військовим питанням та проблемам безпеки. Війна як інструмент політики, як зіткнення двох вольових начал, обмежена війна або війна, що не знає меж, небезпека ескалації - все це та багато іншого вкладається в термінологічний арсенал Клаузевіца і використовується як стандартний набір основних понять у підручниках і працях концептуального характеру сучасних провідних військових авторитетів різних держав світу. Дискусії стосовно окремих положень і самої сутності його теорії війни ведуться на науковому рівні провідними військовими теоретиками, істориками та філософами по сьогоднішній день. Фактично кожен, хто досліджує війну та пов'язані з нею процеси, посилається на праці Клаузевіца, щоб підтвердити чи спростувати певну думку. Тому мета нашого семінару, зазначив **доповідач**, розібратись у розмаїті інтерпретацій воєнної теорії Клаузевіца на межі ХХ-ХХІ ст. Варто зазначити, що мова йде власне не про розбір теорії Клаузевіца, а про її рецепцію. Нині, коли у нас фактично стан війни, актуальність даної тематики є очевидною.

Карл фон Клаузевіц (1780-1831 рр.) був не тільки пруським воєначальником, учасником наполеонівських війн, але й теоретиком війни та філософом. Як постать освіти та науки, він є людиною епохи пізнього просвітництва, у філософському ж плані він був гегельянцем, тобто прибічником Гегеля. Попри те, що деякі дослідники намагаються представити його як послідовника Канта (Див.: *Лобода Ю. Когнітивні основи військової стратегії: І. Кант і К. фон Клаузевиць / Ю. Лобода // Грані. – №7(111), 2014. – С.42-46*), більшість дослідників, і ми в тому числі, переконані, що це твердження є недостатньо обгрунтованим. Більш переконливою залишається думка О. Свечіна: «Клаузевіц з Гегелем ніколи не зустрічався..., ніколи

в переписці не згадує його імені, але вже на самому початку своєї творчості знаходився під сильним впливом ідей Гегеля... , розум Клаузевіца був безперечно споріднений розуму Гегеля». (Цит. за: *Свечин А.А. Клаузевиц. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – С. 136*).

Науковими ідеалами для Клаузевіца слугували природознавці, в першу чергу, відомий фізик Ісаак Ньютон і математик Ейлер. Він рівнявся на них, особливо на Ейлера. Творчу спадщину Клаузевіца можна поділити на дві частини. Перша – це його численні праці на тему конкретних війн, в яких він приймав безпосередню участь, і там він виступає як очевидець, історик, практик та тактик, описує бойові дії. (*Див.: Клаузевиц К. 1799 год. – М.: Госвоениздат, 1938 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz1/index.html>; Клаузевиц К. 1806 год. – М.: Госвоениздат, 1937 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz2/index.html> ; Клаузевиц К. 1812 год. – М.: Госвоениздат, 1937 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz3/index.html>*). Ці праці більшою мірою застаріли, оскільки були написані в першій третині ХІХ ст., проте можуть слугувати історичним джерелом. Єдина праця, яка до цього часу дискутується вже багатьма поколіннями теоретиків воєнної справи, філософами, політиками, це незавершена робота, яку після його смерті назвали просто – «Про війну». Клаузевіц помер у 1831 році, а опублікована вона була у 1832-1833 рр. І з тих пір викликає незмінний інтерес цілих поколінь. Ось про неї далі і піде розмова.

Чим ця праця особлива та характерна? Співдоповідач, студент-магістрант кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **І.І. Чедолума** зазначив, що, за рідкісним виключенням, праці по проблемам війни, стратегії та тактики, написані до Клаузевіца, були нічим іншим як «кухарськими книгами», з конкретними вказівками і практичними рецептами дій і поведінки. Вони створювались в рамках традиції, що йшла від трактату «*Epitoma rei militaris*» («Про військову справу») Флавія Вегеція, римського автора, що писав, імовірно, в кінці четвертого століття нашої

ери. В свою чергу, ідеї та пасажі самого Веґеція були взяті від інших античних авторів, які в Середні віки були просто забуті. Веґецій же зберігся і був використаний в якості зразку майже у всіх творах про війну, які були створені в період з початку Нового часу. Всі вони були розділені на глави, розділи і підрозділи, які викладали правила, у відповідності з якими офіцер повинен діяти в полі: вони сягають від питань рекрутування солдат і офіцерів і всілякі технічні деталі (як марширувати і т.д.) до наступу і оборони у великих битвах. Все це, часто без розмірковувань про сенс і цілі війни, про політичні цілі війни і способи досягнення цієї цілі воєнними засобами, ми знаходимо у послідовників Веґеція: маршала Р. Монтекукколі, маршала Моріца Саксонського, Фрідріха II Пруського і ерцгерцога Карла. Навіть вражаючий своїм політичним світоглядом Макіавеллі в своєму трактаті «Про військове мистецтво» по суті не відійшов від описової традиції. Порівнюючи з іншими теоретиками Клаузевіц здійснив інтелектуальний «квантовий стрибок». В своїй книзі він переслідував абсолютно іншу мету: написати зовсім не про те як вести війну, а проникнути у феномен війни, щоб самому краще зрозуміти його і зробити зрозумілим для інших. Він хотів дослідити і проаналізувати війну, подібно тому, як його ідеал Ісаак Ньютон здійснив аналогічні дії у фізиці. (Хойзер Б. Книга Клаузевица «О войне» как шедевр XXI века // Снесарев А. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – С. 260-280).

Продовжуючи цей сюжет, доц. **Є.В. Сахновський** зазначив, що праця Клаузевица «Про війну» складається з 8 частин (книг), кожна з яких ділиться на різну кількість глав. Основна, філософська, частина знаходиться в першій книзі, яка має назву «Природа війни». Важливо зрозуміти, що Клаузевіц був першим європейським *філософом* війни, який прагнув не просто описати, а зрозуміти саму суть явища. Саме цей підхід до осмислення війни був вперше в європейській інтелектуальній традиції запропонований Клаузевіцем. «Про війну» проникнута розумінням того, що будь-яка війна по своїй суті – складне, нелінійне явище.

Основна сутність війни, вона ж і найбільш цитована фраза Клаузевіца в світі, зводиться до наступного: «війна є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» (*Цит. за: Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц / Пер с нем. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1998. – С. 27*). Тобто війна не просто існує сама по собі, а знаходиться в тісній взаємодії з іншими процесами в суспільстві.

В своїй теорії Клаузевіц чітко розмежовує два види, ба, навіть рівні війни. Йдеться, по-перше, про реальну війну, яка є складним явищем для сприйняття, адже вона постійно змінюється з новим досвідом людства, тому її складно чітко визначити; по-друге, *ідея* війни, тобто інтелектуальна конструкція як ідеальний тип війни, т.з. абсолютна / тотальна війна. Кажучи про війну як продовження політики іншими засобами, Клаузевіц мав на увазі, що стратегія не може мати раціональної основи до тих пір, поки чітко не визначені цілі, яких необхідно досягнути. Ці цілі висувуються політикою. Війну ж політика використовує в якості засобу для досягнення цілей, проте лише в тому випадку, якщо сама не здатна досягнути цих цілей. Тому війна – це крайній засіб досягнення політичної мети. Одна з найважливіших заслуг Клаузевіца полягає в тому, що він обґрунтував висновок про те, що війна піддається змінам, і ці зміни відбуваються у відповідності зі змінами політики. Цей висновок, внаслідок неперервності процесу розвитку і мінливості політичній, актуальний і по сьогоднішній день. (*Белозеров В. Клаузевиц и современные войны // Военно-промышленный курьер. – 2005. - № 23*).

«Коперніківським поворотом» по праву вважається звернення Клаузевіца до морального елементу у війні, що грає в ній важливу роль. Клаузевіц також чітко визначає ціль війни як такої : «Війна – це акт насилля, що має за мету змусити противника виконати нашу волю». В свою чергу, ціль війни диктується політикою держави. Відповідно, ціль конкретних бойових дій полягає в тому, щоб обеззброїти противника, позбавити його можливості продовжувати боротьбу, розгромити його (*Клаузевиц К. О войне... – С. 35*). При цьому К. фон Клаузевіц чітко

розумів, що війна як явище має різні форми і прояви, тому порівнював її з «хамелеоном», який в кожному конкретному випадку дещо змінює свою природу.

Деталізуючи вище сказане, співдоповідач **Ілля Чедолума** наголосив, що ключовим для розуміння концепції Клаузевіца є вище згадане визначення війни як «акту насилля, який має на меті примусити супротивника виконати нашу волю» та «не тільки політичний акт, але і справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, здійснення їх іншими засобами». Необхідно наголосити, що наведені визначення відповідають його центральній ідеї розмежування двох «видів» війни. Йдеться про «абсолютну» («ідеальну») та «дійсну» війни, що відповідає її розумінню як ідеї та практики відповідно. Говорячи про «двоїстість метода ведення війни», Клаузевіц звертає увагу на наступне: *«війна, як вона протікає в дійсності, часто значно відрізняється від її початкового, абстрактного поняття»*. При цьому, оскільки «абстрактна» та «реальна» війни відрізняються між собою, їхні цілі також не є тотожними. Об'єктивною цілю війни Клаузевіц також називає мир, але мир кращий, ніж довоєнний. Постійні паузи під час бойових дій, як правило, зменшують політичну ціль, більш знесилоють протидіючі сторони, зводячи війну до принципу – хто витримає напруження (*Див.: Панафідін І.О. Ідея війни та проблема її трансформації / І.О Панафідін // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. – Вип.11. – Кривий Ріг, 2010. – С. 315-326*). Насамкінець визначення війни як «продовження політики іншими засобами» стало свого роду афоризмом і повторюється із праці в працю, від одного автора до іншого.

Торкаючись рецепції теорії Клаузевіца, доц. **Є.В. Сахновський** зазначив, що «Про війну» стала класичною вже в першій декаді після смерті автора, і вже тоді, особливо зважаючи на її незавершеність, викликала неоднозначну реакцію. У подальшому склались доволі тривкі традиції прочитання та тлумачення теоретичної спадщини Клаузевіца в різних країнах, які старанно проаналізовані у підсумкових працях. Зокрема, англомовна традиція –

Крістофером Бейсфордом (Див.: *Bassford Ch. Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America, 1815–1945. N.Y., 1994*), франкомовна – Бенуа Дюріє (Див.: *Benoît Durieux Clausewitz en France. Deux siècles de réflexion sur la guerre 1807-2007. 2008*). В сучасній Росії перевидана праця 20-х років радянського теоретика Андрія Снесарева із супроводом передмови, вступу та статей В. К. Белозьорова та Б. Хойзер (*Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица / Предисл. Ю.Н. Балуевского; вступл. ст. И.С. Даниленко; статьи В.К. Белозерова и Д. Хойзер. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – 384 с.*).

Власне сучасні підходи можна датувати з початку 1990-х років, пов'язуючи посилений інтерес до Клаузевіца розпадом СРСР та утвердженням нової системи міжнародних відносин. Свідченням цього є, насамперед, перевидання праці «Про війну» німецькою (1991 р.), англійською (1993 р.), французькою (1995 р.), та мабуть найбільше – російською (1994, 1998, 2002, 2013 рр.). Зрозуміло, що поряд з перевиданнями «Про війну» зростає й число самих різноманітних тлумачень та інтерпретацій воєнної теорії Клаузевіца, а також спроб «осучаснити» її, вписати у контекст реалій ХХІ ст. Проте, якщо спробувати виключити з аналізу «схоластику епігонів», на загал традиція і сучасність виявляє два підходи і, відповідно, дві категорії читачів.

Для одних з них прусський теоретик безнадійно застарів і його праці, у тому числі й «Про війну» слід сприймати суто історично, як феномен воєнного мислення теоретика доіндустріальної епохи. У цій когорті відомих для фахівців воєнної справи інтерпретаторів спадщини Клаузевіца знаходимо імена Б. Ліддел Гарта, Джона М. Палмера, а з більш сучасних – Джона Кігана, Девіда Стівенсона, Мартіна ван Кревельда та інших. Працю останнього з вище названих можна вважати найбільш провокативною (Див.: *Martin Von Creveld. The transformation of War. – N.Y.: Free Press, 1991 (x, 254)*, перекладена російською мовою через 14 років (*Мартин ван Кревельд. Трансфармация войны / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.*), що

й засвідчують критики та рецензенти. Одна з перших розгорнутих рецензій так і названа «Геть від Клаузевіца» (Michael C. Adams. *Away with Clausewitz // Reviews in American History*. – 1993. – vol. 21. – №1. – pp. 156-160).

Дійсно, Кревельд заперечує будь-яке значення теорії Клаузевіца в сучасному світі, пропонуючи нове розуміння війни. Війни «4-го покоління», або т.з. «конфлікти низької інтенсивності» – абсолютно нові, тому, на думку Кревельда, ми є свідками «присмерку традиційної війни», на зміну якій приходять «абсолютно нові збройні конфлікти – передусім між етнічними і релігійними групами» (Детально аналіз праці Кревельда як головного «Анти-Клаузевіца» подано у статті *I. Панафідіна. Ідея війни та проблема її трансформації // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. – Вип. 11. – Кривий Ріг, 2010. – С. 315-326*).

Проте, є інша категорія читачів, які вважають, що праця Клаузевіца «як промінь світла з минулого, який і надалі висвітлює сучасні воєнні реалії», а тому її слід «читати більше, і читати з надзвичайною обережністю» (*Strachan Hew. A Clausewitz for Every Season. 2007: [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.the-american-interest.com/articles/2007/07/01/a-clausewitz-for-every-season/>). Ця категорія читачів, як правило, добре ознайоmlена з працями класиків постмодернізму (Ролана Барта, Мішеля Фуко та інших) і зокрема – тезою про відмінність «твору» від тексту» і самостійне «життя» тексту у різних національних і культурних контекстах. Отож, для читачів такого типу далеко важливішим за «тексти епохи Клаузевіца» є «пошук довготривалих рішень проблеми війни на шляху їх власного інтелектуального самоутвердження (rites of passage)» (*Bassford Ch. Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.clausewitz.com/readings/Bassford/CIE/TOC.htm>). У такому разі «Про війну» Карла фон Клаузевіца сприймається не буквально, а швидше метафорично. Такі читачі сприймають текст «Про війну» як розширену метафору. Для них вона, за влучним висловом

Джеймса Шнайдера, «незакінчена головоломка, яка має бути завершена й розгадана» (Див.: *James J. Schneider [Bassford Ch. Clausewitz in English: The Reception Of Clausewitz in Britain and America. 1815 – 1945. N.Y. Oxford Univ. Press, 1994. – x, 293 p.] // The American Historical Review. – 1995. – vol. 100, №5. – pp. 1527–1528*). Рефлексія такого роду виникає далеко не у всіх читачів. Але якщо виникає, то спонукає до активної розумової діяльності. Так, приміром, сприймали спадщину Клаузевіца Джон Ф. Фуллер, Дуайт Ейзенхауер та інші (Приклади такого прочитання «Про війну» наводить Білл Бентлі. Див.: *Bill Bentley. Clausewitz and the Blue Flower of Romanticism: Understanding “On War” // Canadian Military Journal. – Vol. 13, No. 4. – 2013 :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?lng=en&id=183843>*).

Принагідно зауважимо, що метафоричне прочитання тексту праці «Про війну» вдало співвідноситься із сучасною тенденцією оновлення історичної епістемології, зокрема визначення мети історичного пізнання як «розкриття й з'ясування генези і ролі метафор, які конструюють бачення світу і людини» (*Вжозек Войцех. Историография как игра метафор: судьбы «новой исторической науки». Епистемология истории в поисках сменяющихся историографических метафор // Одиссей, 1991. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М.: Норкс, 1991. – С.60-74.*). Отож, якщо мислити метафорично, то визначення Клаузевіца («війна є продовженням політики іншими засобами») наштовхнуло Мішеля Фуко на думку повернути смисл афоризму навпаки. Тим самим, як показав Джуліан Рейд, Фуко підкреслив сучасне значення ідей і самого способу мислення Клаузевіца (*Reid J. Foucault on Clausewitz conceptualizing the relationship between war and power // Alternatives. – N.Y., 2003. – №28. – p.1–28*). Інверсія Фуко, яка нині широко дискутується, виглядає так: «політика – це війна, продовжена іншими засобами» (Фуко М. «Нужно защитить общество». Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году / М. Фуко / Пер. с фр. – СПб.: Наука, 2005. – С. 36).

Насамкінець додамо, що запропонована М. Фуко інверсія сама перетворюється на афоризм, який центрує дискусію на тему «Що таке політика як війна?».

Резюмуючи, можна вказати, що із двох вище згаданих категорій читачів творчої спадщини Клаузевіца, остання з проаналізованих набагато цікавіша й методологічно багатша.

Доцент кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **В.І. Пінцак** поцікавився, як ставляться до творчості Клаузевіца на його Батьківщині, в Німеччині?

Доц. Є.В. **Сахновський** підкреслив, що це доречне питання. Вже в ХХ ст. співвітчизники віддали належне своєму видатному земляку. Ще в 1971 р. керівництво НДР організувала перепоховання решток Карла фон Клаузевіца і його дружини з польського Вроцлава в рідне місто Клаузевіца – Бург. В місцевому гарнізоні армії колишньої НДР в 1989 р. був установлений бронзовий бюст Клаузевіца. Дещо пізніше, в 2000 р., в урочисті обставині, будинок сім'ї Клаузевіців в Бурзі був перетворений в музей видатного німецького воєнного мислителя.

Варто зазначити, що вплив його теорії в Німеччині є досить значним. Зокрема цій темі присвятив свою доповідь генерал-майор запасу бундесвера Христиан Е.О. Міллот на ювілейному зібранні Товариства Клаузевіца, з нагоди 225-річчя з дня народження мислителя в Бурзі 30 червня – 1 липня 2005 р. Зараз в Німеччині менше користуються визначення Клаузевіца війни, як простого «продовження політики іншими засобами». Найбільш вдалою дефініцією війни, з максимальною точністю передаючи її вольову сутність і тому активно використовувану, вважають слова Клаузевіца про те, що «війна – акт насилля, що має за мету змусити противника виконати нашу волю» (*Белозёров В.К. Судьба учения Клаузевица на его родине // Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – С. 236*).

Показовим варто визнати створення в Німеччині громадських організацій, спеціально створених для вивчення творчого спадку воєнного філософа. В першу чергу мова йде про Товариство Клаузевіца, яке було створене в 1961 р. в Західній Німеччині. В наш час Товариство нараховує близь-

ко 1000 членів, до них належать багато авторитетних вчених, політиків і військових, і не тільки німецьких. Члени Товариства є в багатьох країнах світу – від Швейцарії і США до Австрії і Японії. Територіально товариство знаходиться в Гамбурзі, в місті дислокації Академії управління бундесвера (німецької армії). 18 листопада 1999 р. в Академії управління бундесвера був відкритий Міжнародний центр Клаузевіца (Internationale Clausewitz-Zentrum). Центр був задуманий як дискусійний форум, де можуть обговорюватись питання безпеки, що знаходяться на межі політичної і військової сфер. Організаторами центру підтримується бажання молодих офіцерів бундесвера до дослідницької роботи при проходженні ними підготовки до служби Генерального штабу.

Варто звернутись і до інтерпретації праць Клаузевіца в Росії, зазначив студент-магістрант **І.І. Чедолума**, яка мала свою специфіку і дещо відрізнялась від західної традиції. Сприйняття К. фон Клаузевіца та його праць в Росії завжди було складним і неоднозначним. Часи захоплення і дослідження змінювались періодами байдужості і навіть заборони. Його вчення, в залежності від особливостей суспільно-політичної атмосфери і особистих вподобань керівників країни, то ставало актуальним, то знову кануло в забуття. Лише на початку XX ст. його капітальна праця появилась російською мовою в перекладі генерала Войде, що друкувалась декілька років у «Воєнному збірнику». Перекладач був абсолютно не підготовлений до такого відповідального завдання і виконав його незадовільно. В багатьох місцях цього перекладу думка Клаузевіца перекручена, в інших місцях переклад неможливо було зрозуміти. Все це створило Клаузевіцу в царській армії репутацію темного мислителя, що забрів в такі нетрі метафізики, в яких, за дотепним виразом Свечіна, вже неможливо було відрізнити і підмета від присудка (*Свечин А.А. Клаузевиц. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – С. 278*).

Доля розпорядилась так, що потужними популяризаторами ідей Клаузевіца в Росії стали не кадрові військові стратеги і генерали, а революціонери-марксисты, зокрема один з найвідоміших з них – В.І. Ленін. Будучи в еміграції в роки Першої світової війни, він в 1915 р. детально опрацював

працю Клаузевіца німецькою мовою і пізніше активно цитував її. Основну увагу Ленін зосереджував на положенні Клаузевіца про ставлення війни до політики і на застосуванні Клаузевіцем діалектики до різних сторін військової справи. При цьому Ленін дещо змінив знаменитий вислів Клаузевіца, надав йому, так би мовити, класового відтінку: «війна – це продовження політики різних класів в даний час». Він використовував теорію війни Клаузевіца в дискусіях зі своїми політичними опонентами (т. зв. соціал-шовіністами та лівими комуністами). Загалом, Ленін доволі високо оцінював Клаузевіца як теоретика, зазначаючи, що Клаузевіц – один з великих і глибоких письменників, *«основні думки якого стали в наш час безперечним надбанням для кожної мислячої людини»* (Див.: *Ленин В.И. Полное собрание починений. Издание пятое. Т.26,36. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uaio.ru/vil/26.htm>*). Проте, варто зазначити, що Ленін використовував положення його теорії доволі вибірково, в залежності від власних потреб.

Найбільш ґрунтовними дослідниками спадщини Карла фон Клаузевіца стали радянські воєнні теоретики 20-30-х рр. А. Снесарев та О. Свечін. Вони не просто досліджували роботи Клаузевіца, але й цікавились самою постаттю прусського генерала. Їх перу належать дві «класичні» біографії Клаузевіца (Див.: *Свечин А.А. Клаузевиц / А.А. Свечин. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – 288 с.; Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – 384 с.*). Вони намагались адаптувати теорію Клаузевіца відповідно до нових віянь часу і їх напрацювання можна вважати вершиною осмислення ідей Клаузевіца в Росії. Проте, після завершення Другої світової війни Сталін, який негативно ставився до творчості Клаузевіца фактично наклав своєрідне «табу» на подібні дослідження, що відобразилось у його листі-відповіді до радянського воєнного теоретика Разіна (Див.: *Сталин И. В. Ответ товарищу Разину // Сочинения. – Т. 16. – М.: Издательство «Писатель», 1997. – С.21-24*). «Повернення до Клаузевіца» в Росії фактично відбулося аж на початку 90-х рр.

Наостанок коротке резюме: Про війну як суспільне явище задумувались і до Клаузевіца. Наприклад, Гуго Гроцій, відомий голландський юрист, що був одним із засновників сучасно-

го міжнародного права, ще в XVII ст., намагався визначити юридичні рамки війни та її роль в міждержавних відносинах (*Гроцій Г. О праві війни і миру. – М.: Ладомир, 1994. – 868 с.*) Проте, Клаузевіц став першим європейським теоретиком, який намагався досягнути і визначити сутність явища війни як такої, тобто він став фактично першим європейським філософом війни.

Після завершення доповіді доповідачам було поставлено низку питань.

1. Доповідачі ознайомили нас з сприйняття та рецепцією теорії Клаузевіца протягом ХХ – поч.ХХІ ст. Цікавить наступне: чи використовується теорія війни Карла фон Клаузевіца для інтерпретації сучасних подій в Україні, зокрема, для визначення характеру цих подій? (к.і.н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, **В. І. Пінцак**)

У відповіді доц. **Є. В. Сахновський** зазначив, що в контексті тих подій, які зараз відбуваються в країні, це доречне питання. Дійсно, є наявними ряд робіт, автори яких намагаються осмислити події в Україні через призму теорії війни Карла фон Клаузевіца. Це простежується в статті В'ячеслава Гусарова, експерта з питань інформаційної безпеки. В своїй статті стосовно гібридної війни в Україні, зокрема її інформаційної складової, він використовує положення з теорії війни Клаузевіца для свого аналітичного огляду. При цьому автор наголошує, що прусський теоретик надавав пріоритет на війні інформаційному впливові для придушення волі супротивника. Цим самим він намагається вивести необхідність протидії української держави в цьому напрямку і пристосувати окремі положення класичної праці до реалій сучасних війн (*Гусаров В. Новый этап гибридной войны России в Украине – диверсии и террор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/novyi-etap-gibridnoi-voiny-rossii-v-ukraine-diversii-i-terror>*). Конфлікт в Україні також звернув на себе увагу й німецьких дослідників спадщини Клаузевіца. В квітні 2014 р. генерал-лейтенант Клаус Ольсхаузен, який займав посаду Президента Товариства Клаузевіца в 2006-2013 рр., написав статтю «Конфлікт всередині і навколо України – перегляд з ідеями Клаузевіца». Заперечуючи Йосифу Іоффе, який

8 березня 2014 р. написав: «Клаузевіц мертвий, війна більше не являється інструментом політики», Ольсхаузен вказує на те, що якщо розширити висновки Клаузевіца стосовно «насильницького конфлікту», то багато ідей, і особливо його підхід до аналізу і оцінки складних і динамічних сьогоденських криз, будуть надзвичайно корисними. Також він зазначає, посилаючись на Клаузевіца, що слабка країна завжди йде на поступки в конфлікті і здає свої позиції (*Див.: Klaus Olshausen. Der Konflikt in und um die Ukraine – Eine Betrachtung mit Clausewitz' Einsichten. // ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security. – No. 267. – April 2014: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=178570>*).

2. Як впливає з доповіді, дослідження творчості Клаузевіца в СРСР різко припинилось після завершення Другої світової війни. Це, очевидно, пояснюється негативним ставленням до Клаузевіца з боку Й. Сталіна. Чим було викликано це негативне ставлення? Адже В. Ленін, як зазначалось, позитивно оцінював теорію війни Карла фон Клаузевіца, чому ж погляди радянського керівництва змінились з цього питання? (к.і.н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **А.В. Мінаєв**).

Магістрант **І. І. Чедолума** вказав, що негативне ставлення Сталіна до творчості Клаузевіца прекрасно проілюстроване у вище згаданому листі до Разіна. Сталін писав, що Ленін хвалив перш за все Клаузевіца за те, що не марксист Клаузевіц, який у свій час користувався авторитетом знавця воєнної справи, підтверджував в своїх працях відоме марксистське положення про те, що між війною і політикою існує прямий зв'язок, що політика породжує війну, що війна є продовження політики насильницькими засобами. Сталін наполягав на тому, що Ленін посилався на Клаузевіца лише для того, щоб викрити Плеханова, Каутського та інших в соціал-імперіалізмі. Він викладає своє ставлення до праць і персони Клаузевіца, зазначаючи: «Клаузевіц, звичайно, застарів як воєнний авторитет. Клаузевіц був, власне, представником мануфактурного періоду війни. Тепер у нас машинний період війни. Поза сумнівом, що машинний період вимагає нових воєнних ідеологів. Смішно тепер брати уроки у Клаузевіца» (*И. Сталин. Цит. праця. – С.22*).

Тобто, Сталін вважав, що праця Клаузевіца не відповідає новим умовам і є повністю і безповоротно застарілою. Чому ж Сталін так негативно ставився до Клаузевіца, при тому, що марксистські теоретики, в тому числі Ленін, позитивно його оцінювали? Відповідь, на нашу думку, полягає в двох вимірах: особистісному та політичному. В особистісному вимірі зіграли чисто персональні емоції Сталіна. В глибині душі він міг усвідомлювати, що його дії напередодні і на першому етапі німецько-радянської війни призвели до катастрофічних поразок, не в останню чергу через те, що він діяв наперекір одному з основних постулатів Клаузевіца. Цей постулат зводився до того, що оборона є завжди сильнішою формою ведення війни. Оборона, якою так часто нехтував Сталін. Тобто, він несвідомо переносив вину за свої власні прорахунки на Клаузевіца, «вчення якого застаріло». Звичайно, це лише припущення, адже ми не знаємо, що творилось в голові «вождя народів».

Політичний вимір полягав в тому, що в країні, яка перемогла німецький нацизм та мілітаризм, захоплюватись пруським теоретиком Клаузевіцем було політично недоцільно, і видавати праці, написані пруським офіцером – небажано. Недарма, видно, Сталін в своєму листі прирівняв його до німецьких мілітаристів. В кінці-кінців, ідеї Клаузевіца, в їх доволі сумнівній інтерпретації, дійсно знайшли частковий відгук серед представників німецького мілітаризму, хоча б того ж Людендорфа, з його ідеєю тотальної війни. Треба розуміти й те, що в цей період в СРСР розпочалась боротьба проти «ідолопоклонства перед Заходом» і будь-які теорії із західних країн, що стосувались сфер держави і політики, були не в честі.

3. Чи приділяється увага творчості Клаузевіца в сучасній Росії? Як саме теорія війни Карла фон Клаузевіца інтерпретується російськими дослідниками? (к. і. н. доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **Холодницький В.Ф.**)

Доц. **Є. В. Сахновський** зауважив, що, як вже зазначалось, з 90-х рр. із розвалом СРСР, розпочалось своєрідне «повернення до Клаузевіца» в Росії. Підтвердженням відновлення інтересу до постаті Клаузевіца та його теорії, своєрідним

індикатором зацікавленості стали регулярні перевидання його капітальної праці «Про війну» з 1994р. і по наш час (*Клаузевиц Карл фон. О войне: пер. с нем.; Под общ. рук. А. Рачинский. – СПб: Логос; Москва: Наука, 1994.; Клаузевиц К. О войне / Пер. с нем. – М.:Издательская корпорация «Логос»; Международная академическая издательская компания «Наука», 1998.; Клаузевиц Карл фон. О войне: В 2-х т. – СПб.: Terra Fantastica, 2002.; Клаузевиц К. О войне / Пер. с нем. А. Рачинский. – М.: Эксмо, 2013*). Вже в 1991 р. з'явилась стаття І. В. Цибульського «Карл фон Клаузевиц і сучасність» (*Цыбульский И. Карл фон Клаузевиц и современность // Военная мысль. – №8(1991) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militaryarticle.ru/voennaya-myisl/1991-vm/8400-karl-fon-klauzevic-i-sovremennost>*), в якій автор обстоює необхідність досліджень робіт Клаузевиц та їх актуальність в сучасному світі. З цього моменту і по сьогоднішній день в Росії продовжують виходити статті, які присвячені або постаті Клаузевица, або його військовій теорії, та спробам їх інтерпретації. В значній мірі це співпало з тим, що знову повернувся інтерес до праць репресованих радянських військових теоретиків, в тому числі й Снесарева та Свечіна, які присвятили Клаузевицу у свій час окремі свої роботи.

Теорію Клаузевица сучасні російські дослідники намагаються співставити з різними аспектами сучасних понять «війна»: від можливості ядерної війни і самознищення людства до дослідження трансформації війни за останні століття. Також при дослідженні різних сучасних конфліктів, як от війни в Іраку та Чечні (*Коньшев В.Н. Война как средство политики – новые американские подходы / В. Коньшев // Общественные науки и современность. – №4. – 2004. – С.110-119*).

Магістрант **І. І. Чедолума** деталізував відповідь, зазначивши, що увага до творчості Клаузевица в сучасній Росії властива не тільки науковцям, але й вищим військовим інстанціям і військовому керівництву країни. В 2004 р. у Військовій академії Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації відбувся російсько-німецький науковий семінар, присвячений Клаузевицу, оцінці можливості використання його підходів для вирішення проблем

національної та міжнародної безпеки вже в третьому тисячолітті. Увага російського Генерального штабу до постаті та ідей Клаузевіца простежується і у вище згаданих роботі Снесарева, присвяченій Клаузевіцу, передмова до якої була написана тодішнім начальником Генштабу РФ Ю. Балувєвським. Ми можемо констатувати, що сьогодні в Росії знову повертаються до спадщини Клаузевіца. Його формулу «війна є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» намагаються використовувати для вирішення проблем безпеки, вона навіть цитувалась керівництвом країни (*Клименко Ю. Карл Клаузевиц и Россия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebiblioteka.ru/browse/doc/27526669>*).

4. Чи являються актуальними ідеї теоретика XIX ст. в сучасному глобальному інформаційному світі XXI ст.? Адже з часів розробки класичної теорії війни Клаузевіца відбувся процес трансформації війни як суспільно-політичного явища, що, в свою чергу, викликає необхідність і трансформації ідеї війни. А поява нових форм, засобів і методів ведення війни ускладнює саме це явище. (завідувач кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, проф. **О. І. Сич**).

Відповідаючи на це питання, доц. **Є. В. Сахновський** зазначив, що, звичайно, і у воєнній теорії Клаузевіца були свої недоліки і доволі суттєві. Треба розуміти, що яким би великим не був його розум і яка б не була широка його наукова платформа, він не міг бачити далі тих меж, що були йому доступні в той час. Створення цієї теорії припало на самий початок XIX ст., і опиралась вона на тодішній розвиток суспільних наук. В будь-якому випадку, Клаузевіцу не довелось побачити суттєвих проривів в історії техніки, які незабаром після його смерті закономірно змінили картину війни внаслідок появи залізниць і телеграфу, небувалого посилення сили вибухових речовин, включаючи появу ядерної зброї, а також різкого розширення масштабів полів битв, що розширились на цілі континенти. Проте, попри наше ставлення до неї, війна як соціально-політичне явище не зникає, а лише трансформується у низку локальних війн, т. з. конфліктів низької інтенсивності, «мережних війн»,

терористичних, партизанських, інформаційних, в кінці-кінців гібридних війн. В даному випадку цінність теорії Клаузевіца полягає не в тактичних порадах, які застаріли через кілька десятиліть після її появи, а у філософській частині творчості Клаузевіца, де він намагається осмислити саму війну як явище.

Отже, цінність праці Карла фон Клаузевіца «Про війну» полягає не тільки в тому, що вона стала класичною теорією про природу війни та її роль в історичному житті народів, але й в тому, що вона показує нам механізм війни, диференціює її типи та види, розкриваючи важливу, хоча і не однакову роль всіх інститутів держави і суспільства, всіх соціальних груп, класів, еліти і народних мас в процесі історичних криз і катастроф, що супроводжувалися війнами. Вона постійно нагадує, що війни, як правило, ведуться з політичними, а не військовими цілями і приводяться в дію не стільки фізичними, скільки в першу чергу духовними силами.

Проф. **О. І. Сич**, підсумовуючи обговорення, наголосив, що існує певна суспільна потреба, своєрідне суспільне замовлення на творчість Карла фон Клаузевіца, що проявляється, в першу чергу, в постійному перевиданні його праць в різних країнах світу. Філософський аспект книги «Про війну» є справжнім джерелом ідей, тому цю працю зараз і вивчають різні фахівці з багатьох царин нашого буття, і в цьому плані є цікавий той момент, коли праця, якій близько двохсот років, знову викликає спалахи такого інтересу до себе. А те, що у XIX ст. і ще й на початку XX ст. Карл Клаузевіц був одним із незаперечних військових авторитетів, на основі ідей якого розроблялись плани і стратегії цілих країн – це безперечний факт. Сучасна ситуація в Україні, зокрема конфлікт на Сході, вимагає зайнятись нагальними проблемами дослідження сутності війни, трансформації її зовнішніх ознак, появи нових форм ведення війн та можливості адекватного реагування на нові виклики в сфері безпеки країни. Попри те, що війна завжди виступає в своїх конкретно-історичних формах, її сутність в багатьох аспектах залишається незмінною. Поняття війни, як продовження політики іншими засобами, знову стає

актуальним у наш тривожний час. Тому, якщо ми бажаємо в сучасних умовах наблизитись до розуміння сутності війни як такої, визначити власне ставлення до війни та її ролі в житті суспільства, праця Карла фон Клаузевіца «Про війну» залишається актуальною, адже попри зміну зовнішніх форм, війна як явище продовжує існувати протягом всієї історії людства.

Загалом, як визнали всі учасники наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, на цьому засіданні було розкрито доволі складну і нестандартну, проте важливу та актуальну тему, її обговорення було цікавим і корисним.

Огляд підготували Є. В. Сахновський, І.І. Чедолума

Надійшла до редколегії 07.06.2015 р.

РЕФЕРАТИ

УДК 323.1(498)(=161.2)«1918/1941»(049.32)

ББК 63.3(4РУМ9=Укр)61

Ігор Піддубний

«Hrenciuc Daniel. Provocările vecinătății: Ucrainenii Bucovineni în Regatul României Mari (1918-1940). Contribuții»

Реферована робота належить Даніелю Гренчуку, автору вже достатньо відомому у Румунії своїми працями з історії національних меншин. Зокрема, ним видано книги з історії поляків та угорців на Буковині, здійснено ряд публікацій за темою історії національних меншин та їх інтеграції в румунське суспільство у міжвоєнний період, т.п. В даній роботі також відображено позицію автора, який намагається підійти зважено до висвітлення історії українців на Буковині, хоча, на нашу думку, це йому не завжди вдається. Більш ясно читачеві буде видно зі змісту самої книги *«Виклики сусідства: Буковинські українці в королівстві Великої Румунії (1918-1940). Внески»*, виданої у Яссах 2010 р., хоча відгуки на цю працю вже давно з'явилися в мережі Інтернету на сайтах ряду політичних організацій Чернівецької області.

Загальні настрої викладені у книзі автор представляє вже у вступі до неї. В ньому, зокрема, автор звинувачує українських істориків та дослідників у тому, що ті писали, оглядаючись на політико-ідеологічну ситуацію Москви чи Києва. Історія Буковини представлялася у спосіб ясний, еволюцією 10 національних меншин і 10 різних релігій, маючи у спільному належність до культури німецького типу і Центральноевропейського, як і процеси та механізми специфічні Центральної Європи. Увага істориків зверталася на негативні наслідки габсбурзького адміністрування Букови-

© Піддубний І., 2015

Піддубний Ігор Андрійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

ни, без нюансів механізмів і особливо ансамблю засобів інтеграції простору молдавського походження в рамки Імперії Габсбургів. Ідентифікація етнічних громад Буковини постійно використовувалися віденським урядом для забезпечення існування порозуміння та міжетнічної та міжконфесійної гармонії. Ці аспекти на думку автора демонструвалися існуванням культурних товариств національних меншин Буковини, з яких українськими були «Українська Школа», «Руська Бесіда», «Кобзар», «Жіноча громада», «Менша академіка українська» (так у автора-І.П.), «Спілка видавнича», «Українська народна бібліотека», «Довбуш», «Луг». Автор звертає увагу на те, що шлях українців до власної держави тривалий, а їх дії були схожими до дій румунів. Створена ж держава існувала з деякими перервами. Історія українців Буковини істориками представлялася часткою єдиного українського народу. В історичній Буковині в умовах тоталітаризму культурні, духовні та лінгвістичні інтерференції представлялися природним фактом багатокультурним простором. Початкова, на час австрійського володарювання кількість молдован, ототожнюються з румунами, стала меншістю.

Розвиток у II половині XIX ст. національних почуттів все ж на думку автора дозволяє говорити про меншу активність буковинських румунів проти румунів Трансільванії. Провідними особами у румунському національному русі краю Д.Гренчук називає Я.Флондора та І.Ністора. Особи ці дійсно були різними, як це відзначає автор. Різниця на думку автора полягає у тому, що на 1918 р. Я.Флондор вже був досить відомим політичним лідером, тоді як політична кар'єра І.Ністора розпочалася з 1918 р. відомим Я.Флондор був і у Румунії, адже, не залишаючи Буковину в роки війни, він підтримував стосунки з І.Бретіану. І.Ністор був людиною, що відображала реальний процес інтеграції національних меншин в Румунію на основі ідей НЛП, що фактично означало впровадження етноцентризму та адміністративної централізації, яка реалізовувалася в якості девізу королівського герба «*prin noi în sine*». Справедливим є твердження автора, що ці заходи реалізовувалися у 1922-1928 (з невеликою перервою на правління уряду Народної партії) та у 1934-1937 рр. Щоправда, здійснювалися заходи урядів НЛП різними людьми у згадані часові проміжки. На відміну від НЛП Націонал-цереністська партія свої заходи реалізовувала

на підставі рішень з Альба Юлії від 1 грудня 1918 р. Та все ж відносини між Я.Флондором та І.Ністором, особами, що брали участь у включенні всієї Буковини до складу Румунії базувалися на конфлікті, що вів до протистояння уряду та ряду місцевих культурних організацій румунів краю. Та все ж смерть Я.Флондора, як справедливо відзначає автор, ознаменувала для І.Ністора відхід особи поважаної серед еліти. Автор звертає увагу, що смерть Я.Флондора передувала проведенню адміністративної реформи, що визначила подальшу роль та місце Буковини у складі королівства.

Разом з тим у вступі автор звертає увагу на факт, що у етно-конфесіональній ситуації Румунії національні меншини через політичні партії брали участь у творенні румунської держави. У ряді випадків, переконаний Гренчук, представники нацменшин займали певне місце у громадських інститутах. Автор стверджує, що модель суспільства та держави на основі етно-центризму будувалася за французьким зразком, але змушена була курсувати між європейськими запитами та внутрішніми реальностями. У міжвоєнній Буковині українці краю мали партії з різною ідеологією. Проте не все спокійно було у румунському таборі, де певну роль відігравав конфлікт між Флондором та Ністором.

У вступі також автор наголошує, що процес інтеграції нацменшин у королівство ігнорувався комуністичною історіографією і подавався виключно під знаком «важкого тріумфалізму». Та попри все відзначено, що події кінця I Світової війни створили сприятливі для Румунії обставини, навіть після мирних договорів у Буфтя та Бухаресті 1918 р. Для українців цей час був періодом боротьби за Східну Галичину та північ Буковини, що і привело до конфлікту з поляками та румунами. Фактично автор праці не визнає за українцями права створити власну державність на території проживання. Замість цього він демонструє тріумф подій 28 листопада 1918 р., порівнюючи його з виразом національного духу у сусідів у центральній та східній Європі. Автор визнає неучасть українців у Генеральному конгресі Буковини та вказує, що таким чином українці не визнали приєднання до Рєгату. Як протилежний приклад приводиться О.Ільницький, депутат від округи Гурст, який від імені населення рутенського з Марамуре-

ша заявив про визнання тут демаркаційної лінії лінією кордону Великої Румунії. Від опису згаданої події автор відразу переходить до згадки про історіографію проблеми рутенів, але згадує імена лише кількох істориків, що займалися даною проблемою, зазначаючи, що вона вказує на належність рутенів до іншої нації, ніж українці. На це на думку автора необхідні наукові докази. Власне події кінця Світової війни та перетворення, яких зазнала Центральна та Східна Європа привели до виникнення Української держави, яка від часу свого заснування встановила дипломатичні стосунки з Румунією. На думку автора інтерес обох країн до коректних відносин, базованих на взаємному визнанні обох держав було висловлено К.Мацієвичем, який подав королю та прем'єру документ про прагнення існувати у добросусідстві та порозумінні. Власне автор не заперечує думки про те, що Румунія була зацікавлена у збереженні незалежної української держави замість можливої конфронтації з Росією (СРСР) та відмовляючись від пропозицій Польщі щодо розподілу української території. Тимчасове існування УНР та перехід влади до совєтів вплинуло на становище українців у Великій Румунії, пише Д.Гренчук. Їх інтереси захищали назовні країни ряд політичних лідерів, преса та Ліга Націй, ряд створених у діаспорі організацій та товариств, з яких найпотужнішим центром є Манітоба (Канада). Створення ж румунської держави було процесом комплексним, у відсутності напруг, звинувачень, суперечок та ідеологічних дебатів чи чисто-го політиканства. Це твердження автору дозволяє зробити посилення на роботу С.Раду, присвячену електоральній поведінці представників національних меншин Трансільванії. Автор вважає, що в умовах модернізації Румунії, змін у європейському просторі відбувався процес інтеграції національних меншин у королівство Румунії і цей стійкий процес відбувався під постійною увагою з боку міжнародних інституцій. Д.Гренчук визнає складності проблеми інтегрування національних меншин у Велику Румунію оскільки це мала бути держава збудована на основі етноцентризму, реальності яка справляла враження на зміст взаємин більшість-меншина, ситуація, яку необхідно обов'язково включати та відносити до контексту подій у Центральній та Південно-східній Європі. Д.Гренчук посилається і на рапорт шефа Спецслужби сигуранци з Кимполунгу – Молдавського Джоссана від 21 січня

1921 р. в якому той повідомляє, що українці знаючи чудово румунську мову, в розмові посилаються на знання лише рутенської. Далі іде висновок службовця про те, що в громадах за Прутом ведеться українська пропаганда, спрямована проти держави. Це змушувало і у даній окрузі вести нагляд за інтелігенцією. Зосередження ж українців на північному заході Буковини на кордоні з Польщею та СРСР вело до того, що вони перебували під постійним наглядом служби безпеки та жандармерії, вважаючись справжньою загрозою безпеці румунської держави. Таке бачення поширювалося групою осіб, впливових політиків з Буковини на чолі з І.Ністором та впливало на ставлення офіційної влади до важливої етнічної громади на Буковині. Незадоволення, яке висловлювали окремі особи або політичні лідери українців визначалося змістом та сенсом заходів, які вживала влада в сфері навчання рідною мовою, релігії, політичному представництві, тобто питаннях тісно пов'язаних з проголошенням національної ідентичності. Та автор вважає, що політика уряду щодо національних меншин у 1918-1939 рр. будувалася на основі підписаного 9 грудня 1919 р. трактату про права національних меншин та у відповідності до міжнародних врегулювань того часу. Автор звертає увагу на факт, що українці могли через Комітет трьох надсилати до Ліги Націй, а також уряду інтерпеляції та декларації з критикою дій уряду Румунії, робили через своїх представників у парламенті Румунії. Буковинські українці також перебували у легальній опозиції діючи у власних партіях та обираючи своїх представників до Парламенту. Саме це Д.Гренчук вважає проявом поваги до прав національних меншин, хоча існував інший фактор інтеграції – прискорена румунізація національних меншин в історичній Буковині. Щоправда, сам автор схиляється до думки, яку висловлює цитований ним М.Манойлеску (поданий за А.Ротом) про розрив між румунським селянством та відірваною від нього за національною ознакою інтелігенцією. Та разом з тим вага українців у румунському просторі була применшена переписом 29 грудня 1930 р. власне автор вважає, що румунська влада не врахувала і значно применшила значення фактору українського націоналізму у своїй діяльності. Вся діяльність будувалася на етноцентризмі, підтримуваному централізаторською політикою, але це лише провокувало чуттєвість українських громад Буковини, що від 1918 р.

були позбавлені власних лідерів та зв'язками з рідними землями, розділеними між кількома державами. Власне парламентська діяльність українців, розділених між кількома партіями, вихід газет, що відображали інтереси та бачення їх у сфері навчання рідною мовою. Греко-католицький та православний український клір, політики та інтелігенція підтримували, на думку автора, зв'язок з Канадою з потужною українською діаспорою і піддавали румунську владу оглядам та увазі через запити у парламенті, меморандуми та протестаційні заяви. Саме таким чином буковинські українці висловлювали свої невдоволення політикою румунської влади. Та разом з тим автор стверджує, що рішення приймалися румунською владою демократичні та у відповідності до традицій Буковини. З наближенням II Світової війни українці розгорнули потужний ревізійоністський рух. ОУН і УПА (у варіанті автора Українська революційна армія) в свою чергу намагалися створити українську незалежну державу з включенням до її складу півночі Буковини, Бессарабії та Марамуреша.

Автор зазначає, що використав архівні документи ряду архівних закладів Румунії, України та Польщі. Свою роботу поділив на багато глав, через які аналізує на документальній основі основні проблеми у розвитку румунсько-українського сусідства, починаючи від найдавніших взаємних контактів. У зв'язку з обмеженим матеріалом по історії української державності у румунських бібліотеках автор вирішив подати вступні глави з приводу державності та етносу українських. Щоправда, вивчення історіографії української проблеми у автора обмежується лише невеликим рядом видань, причому переважно румунських. Існування Науково-дослідного центру буковинознавства при ЧНУ для автора факт, але в плані дослідницькому він нічим для нього не відмічений, хоча насправді Центром здійснено ряд видань з історії Буковини, в тому числі й присвячених історії Буковини міжвоєнного періоду.

На завершення міжвоєнного періоду в середовищі українців поширилися ідеї створення незалежної держави з включенням територій з Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини, яку на Буковині пропагували німці. Та український ревізійонізм конфліктував з радянським. Друга світова викликала суттєві зміни на Буковині. Тут автор посилається на авторитет Е.Бенеша та В.Радкевича,

які вважали можливими зміни складу населення при вирішенні ряду проблем. Ці ж проблеми піднімалися І. Ністором та С. Мануїла. Та власне історична Буковина на думку автора була розділена за Паризьким мирним договором 10 лютого 1947 р. між Румунією та СРСР. Ним відзначено неможливість застосувати терміни Буковина та Бессарабія до Декларації 22 квітня 1964 р. Ні Румунія, ні Україна, на думку автора, не позиціонують себе у ставленні до пакту Молотова – Ріббентропа. Імовірно, що цим твердженням автор намагається схилити українську сторону до визнання провини за володіння територією включеною в умови Другої світової війни.

На завершення автор відзначив, що відносини між українцями та румунами увійшли у нову стадію, а сусідство визначає нові форми співпраці. Загалом вступ до даної роботи видається дещо сумбурним, адже автор перескакує з однієї проблеми на іншу, виділяючи основні проблеми, які слід розкрити. Надзвичайно широкими виглядають і хронологічні межі роботи, адже автор поставив собі за мету розкрити і маловідому для румунських істориків проблему походження українців, то ж з 27-ми глав книги одинадцять (тобто 40%) присвячені власне подіям, що передують безпосередньому викладу предмету книги. Глави нерівноцінні за своїм обсягом, що пояснюється предметом викладу у них і, можливо, зібраним автором матеріалом.

Власне глава I. *«Рутени, русини, малоруси, українці. Політична доля одного етноніму»* розділена автором згідно вибраних ним завдань на нерівні за обсягом параграфи. Так, у першому параграфі *«Початки»* автор відзначив, що зв'язки між румунами та давніми українцями носять давній характер. Звернено увагу на те, що у сучасних дослідженнях з археології вказано лише на типи зв'язків та носіїв певних археологічних культур. Власне перше вживання самоназви «слов'яни» автор відносить до XII ст. та Літопису Руського слідом за Ф. Курта. За публікаціями дослідників Д. Гренчук характеризує джерела з історії слов'ян та українців, згадує про київських князів та їх діяльність. Зокрема, у цьому відношенні він розрізняє причини прийняття християнства Руссю та румунами. Так, щодо хрещення Русі князем Володимиром автор вказує на це як на політичний крок, тоді як для

румунів це був крок «знизу». Від низів до верхів. При цьому автор визнає, що з X ст. слов'янська мова виступала мовою культурного спілкування, духовного та була мовою канцелярії. Та разом з цим Д.Гренчук пише, що саме використання цієї мови не дозволило румунам створити видатних творів, за винятком «Повчань Нягос Басараба сину Теодосію». Згадує автор і про великого князя московського Івана III та про те, що 1494 р. він прийняв титул володаря «всеа Руси». Проте тут чомусь Д.Гренчук випускає з уваги, що прийняття титулу московським правителем для спілкування із зовнішнім світом (до цього часу це був титул переважно для використання всередині країни) стало можливим лише після смерті великого князя литовського Казимира IV Ягайловича у 1492 р., який, як і інші правителі Великого князівства литовського, був володарем значної частини Руських земель і ... сильним конкурентом московського правителя.

Згадує автор і про утворення Галицького князівства та про його претензії на Молдавський край, критикуючи при цьому твердження А.Жуковського (його автор роботи взагалі відправив до Канади) про перебування Буковини зокрема у складі держави антив. Так, само заперечення в автора викликає можливість перебування Буковини під владою Києва, оскільки ніде, на його думку не зафіксовано чітко даної території. При цьому автор згадує про першу появу терміну Буковина у грамоті Романа I від 1392 р. та наголошує, що насправді цей термін було застосовано після окупації австрійцями північного заходу Молдови. Згадано також назви, що вживалися до романського населення регіону та поява терміну «Румунія» як і перших державних утворень румунів.

Наступний параграф **«Бирладська грамота: історіографічні дебати та інтереси»** також відображають традиційний для румунської історіографії погляд на середньовічну історію регіону. Хоча тут, після короткого викладу, автор закликає підходити до даного питання з точки зору нових джерел та розглядати його з позицій діалогу.

Третій параграф глави **«Румунський простір, слов'янська топонімія»** представляє для автора інтерес з точки зору потреби пояснення присутності на румунській землі слов'янських назв. При цьому автор визнає, що слов'янський елемент присутній не

лише у топонімах, але і у іменах особистих та назвах річок, що вважається автором культурним впливом слов'ян та романське населення регіону. Власне Д.Гренчук стоїть на позиції, що слов'янська мова вносилися боярами і була культовою та мовою канцелярії у Молдові та Румунському Краї. Взагалі слов'янську мову прирівнює до мови вільної. При цьому впродовж періоду XII-XV ст. відбувався процес її романізації та асиміляції слов'янського населення румунським. Д.Гренчук наприкінці параграфа зазначає «Слов'янська топонімія згаданої зони румунського простору не представляє нічого, окрім суб'єкту тривалого розгляду та політизації у названі історичні періоди, без того щоб вдаватися до демонстрації співіснування та впливу, з яких деякі зберігаються донині».

Завершальний параграф глави **«Суперечки сусідства: Цара Молдовой та Галицьке князівство»** торкається проблеми поширення влади князів галицьких на територію пізніше відому під назвою Молдавського князівства. Власне ситуація з виникненням Молдавського князівства подається також через молдавсько-польські відносини. Згадує автор і про наявність економічної та соціальної причин еміграції українців до Молдавського князівства та про ситуацію в молдавсько-польському прикордонні.

Друга глава книги **«Митрополія Молдови»** як видно з назви торкається проблем духовних, а за змістом – взаємин галицької митрополії з православними у Молдові. Власне зверхність Галицької митрополії над вірними Молдови визнавалася до заснування власної митрополії. Крісло митрополита галицького ставало за таких обставин об'єктом спорів між правителями Речі Посполитої та Молдови і була вирішена створенням у 1401 р. митрополії Київської, галицької і всієї Русі. З 1415 р. заснували архипасторство і для Молдови, хоча до цього довелося пройти через ряд перетворень і випробувань.

Третя глава книги **«Румуни та українці: конфлікти і солідарність середньовічна»** розпочинається автором з констатації факту, що в період середньовіччя відносини між румунами (насправді молдованами, мешканцями Молдавського князівства) та українцями визначалися на основі сусідства та спільної боротьби проти татарської та турецької загроз. Щоправда ці відносини не були завжди добрими і мали місце

напади на сусідні з Молдовою польські землі, коли з Покуття Штефан Великий виводив полонених українців та ін. автор відзначає, що з чернівецьких істориків даною проблемою займалися Р.Ф.Кайндль, Д.Ончул, І.Ністор та характеризує боротьбу за Покуття, що велася між Річчю Посполитою та Молдавським князівством. Згадується про володіння церковні на території Галичини, спільні слова в українській та румунській мовах, т.п. Частина тексту присвячено й І.Мазепі та згадано деякі особистості, яких імена проходять в румунській історіографії. Щоправда, до їх числа Д.Гренчук відніс і «виходець з Вижниці» (насправді з Вінниці, напевне автор дещо сплутав віддалені один від іншого об'єкти) письменник М.Коцюбинський (!?). Окремим параграфом подано дані про життя митрополита П.Могили та його діяльність.

Наступна глава **«Рутенія, Країна, Україна»** розпочинається Д.Гренчуком з констатації факту, що ареал походження українців це Галичина, Словаччина, Чехія, Угорщина і безумовно захід нинішньої України (?). Першу згадку терміну «Україна» відносить до 1187 р. та пояснює, слідом за іншими, походження даного терміну. Також дослідник розкриває власне різні терміни, пов'язані з назвою території сучасної України. Д.Гренчук відзначає проблему рутенів-русинів і вказує, що для Буковини русини проживали в українських селах, приводячи при цьому приклад с.Дерменешть у пов. Сучава. В подальшому стає зрозумілим чому автор роботи виділив саме зазначений на початку ареал проживання українців. Власне за його викладом слідує, що тут формувалася українська народність під впливом європейських тенденцій. Стосовно заміни етноніму «русин» етнонімом «українець» Д.Гренчук визнає період Першої світової війни і заміну назви «Рутенія» назвою «Україна» у 1918 р.

Окремий параграф даної глави присвячений гуцулам: **«Гуцули – протиріччя етнічної ідентичності?»** і в ньому автор звертає увагу на те, що румунські історики уникали говорити про гуцулів, як про українців. Власне тут дотримувалися позиції Н.Йорги, який визнавав гуцулів виключно румунами. У свій час гуцули в Румунії як національність

вносилися до окремої графи, навіть у період 1990-2000 рр. автор роботи визнає гуцулів – мешканців гірської частини півночі Буковини та Покуття за походженням слов'янами, українцями. Це населення користується українською мовою з запозиченнями з румунської і є православними.

Досить широкою виглядає глава V *«Парадигми ідентичності»*, в якій автор торкається ряду проблем визначення етнічної належності мешканців Буковини. Позиція автора проявляється вже у перших рядках глави, де він вказує на збільшення чисельності українського населення Буковини в австрійський період як за рахунок природного приросту, так і за рахунок колонізації Буковини українським населенням з Галичини, що веде до його осідання у межиріччі Дністра та Прута. В першу чергу автор розглядає даний аспект через топоніми, вказуючи на появу та перші письмові згадки населених пунктів, а також виділяючи окремі топоніми в околицях деяких сіл. В цьому автор послуговується, в першу чергу, роботами Н.Чередарик та Н.Гремаде, хоча можна було проаналізувати і роботи Ю.Карпенка. Та все ж простежується намагання автора визнати використання українських назв об'єктів і це число для півдня Буковини виглядає досить об'ємним. Від використання топонімів автор переходить до аналізу антропонімів, зокрема прізвищ у ряді сіл, базуючись на даних архіву Сучавського повіту. Тут автор намагається простежити за доступними йому документами ситуацію по окремих селах і вказує на те, що у австрійський період прихід українських сімей супроводжувався відходом частини румунських до Румунії (щоправда на той період держави з такою назвою ще не існувало). Загалом автор визнає для території Буковини у до-австрійський час сусідство українців і румунів на території Буковини, зокрема що стосується її гірської частини. Еміграція ж українців з Галичини та Поділля з 1766 р. подається автором за роботою І.Ністора *«Українська проблема в світлі історії»* як чисельне переселення в Буковину. Щоправда спроба підійти зважено до даної проблеми змушує автора вказувати на факт постійного існування проблеми міграцій населення на Буковині. Згадуються в главі і результати переписів населення краю, починаючи від Румянцевського перепису. Про який автору відомо з роботи акад. В.Требіча. автор, на нашу думку не зовсім сприймає австрійський метод перепису, де

розмовна мова замінює національність, хоча навіть перепис 1910 р., який завжди критикувався румунськими істориками, дозволяє побачити і віросповідання, і розмовну мову, що дозволяє робити висновки щодо національності особи. Загалом ця глава залишає місце для роздумів на дану тему.

Наступна глава VI. «*Чернівці – «остання Александрія Європи»*» торкається історії міста від XV ст. Проте в описі міста, зокрема його околиць автор в числі колишніх сіл називає Народний сад, що викликає неприйняття такого визначення. Чернівці австрійського періоду автор називає містом центральноєвропейського типу, згадуючи при цьому про економічні потужності міста та краю. Дано автором характеристику міста з точки зору етнічної та конфесійної та звернуто увагу на особливості життя міста після відкриття тут університету. В цілому автор визнає за румунами провідну роль у формуванні чернівецької інтелігенції та адміністративних органів. Для міжвоєнного періоду автор справедливо відзначає наявність консульств, але не перераховує всі з них, до того ж не дає їх вірні адреси. Справедливим при цьому вважаємо твердження, що після Бухаресту та Кишинева місто було третім в Румунії. В цій же главі аналізується процес розвитку Буковини в контексті її зв'язку з Галичиною та зміна демографічної ситуації на Буковині на користь українців. Та знайти критику можна і тут, адже стосовно 1910 р. автор порівнює число носіїв румунської та української мови з числом виборців для румунських і українських списків. Останні були складені на користь румунів. В цій же главі автор стверджує наявність процесу українізації цілих румунських сіл у австрійський період, знову ж таки посилаючись при цьому на В.Требіча. В очах Д.Гренчука у австрійський період не лише українська громада зростала чисельно, також інші національні громади формувалися поряд з румунськими і весь процес відбувався під знаком інтеграції у центральну Європу. При цьому роль мови спілкування відігравала німецька, що дозволяла інтегрувати провінцію в склад Габсбурзької монархії.

Досить цікавим є і питання появи на Буковині греко-католицької церкви, цікавим з точки зору її (чи її вірних) сприйняття/неприйняття православними румунами. Однак варто вказати на той факт, що не лише українці, але й румуни належали

до даної церкви. Тому глава VII. *«Поява греко-католицької церкви на Буковині»* є на думку автора роботи необхідною. Проте автор визнає, що поява цієї церкви на Буковині супроводжувалася невдоволенням кліру та лідерів румунської громади. Та все ж стосовно українців Д.Гренчук вказує на розвиток церкви пропорційно зростанню числа українців, вихідців з Галичини, на Буковині. При цьому автор намагається коротко розкрити процес появи самої греко-католицької церкви, вказавши і на факт, що на підставі рішення імператриці Марії Терезії було зрівняно в правах римо-католиків та греко-католиків Галичини, Трансільванії, Буковини. В описі становлення греко-католицької церкви на Буковині автор дозволяє собі віднести до греко-католиків Є.Пігуляка та О.Поповича, які були православними за віросповіданням. Саму ж греко-католицьку церкву вважає засобом політичним, що дозволяв молодим українцям визначатися з національною приналежністю. Та все ж чисельність греко-католиків була нижчою за чисельність православних українців. Це дозволило створити два деканати, в яких на початок ХХ ст. працювали К.Злепко та К.Костецький. Саме греко-католицьку церкву подає автор як причину намагань австрійської влади від 1912 р. створити балансуювання між румунами та українцями у церкві. Як відомо ця справа була завершена у 1918 р. розділом на українську та румунську частини консисторії.

Болючим виглядає для автора роботи також питання навчання рідною мовою представників національностей Буковини, через що з'являється в книзі глава VIII *«Навчання рідною мовою»*. Власне навчання рідною мовою в школах запроваджувалося австрійською владою і помітну роль відігравали священники та ченці. Зміни в системі освіти відбувалися на підставі закону про освіту 1804 р. потреби в забезпеченні середньою освітою мешканців краю привели до необхідності створення гімназії у 1808 р., але серед перших її учнів опинилися діти з аристократичних буковинських румунських родин та представники інших соціальних шарів і національностей. Таким чином, румунсько-українські контакти та взаємовпливи почали проявлятися і на рівні освіти. При цьому досить багато вчителів походили з Галичини чи Трансільванії. Значні зміни у освіті

відбулися після прийняття 1868 р. закону про рівність мов, коли крайова шкільна рада отримала право визначати мову викладання у школі. В ході цього процесу на 1891 р. з 291 початкової школи на Буковині 95 були румунські, 116 – українські, 18 – німецькі, 23 румунсько-німецькі, 11 румунсько-українські, 10 німецько-українські, 8 німецько-румунсько-українсько-польські. Переважання числа українських початкових шкіл над румунськими автор відзначає і для пізніших періодів. Також Д.Гренчук характеризує структуру управління освітніми закладами на Буковині в австрійський період, склад закладів освіти по повітах. Згадано також роль Є.Пігуляка, О.Поповича, С.Смаль-Стоцького в плані допомоги в отриманні українцями початкової освіти, зокрема у виданні букварів та підручників. В цілому вчителі зайняли почесну нішу в житті національних громад, тоді як кожна національність на Буковині мала власного шкільного інспектора.

Чергова глава IX **«Важкий шлях: утвердження національної ідентичності»** має виділений і єдиний параграф **«Походженням русин, національністю поляк»**. Даний розділ має на меті продемонструвати румунському читачеві історію формування української політичної нації. Разом з тим саме у цьому розділі Д.Гренчук цитує слова М.Емінеску ним висловлені у одній з публікацій. Так, у статті до газети «*Timpu*» у жовтні 1876 р. М.Емінеску писав стосовно українців Буковини, як про рабів двох сортів – гуцулів та рутенів. Перших він називав автохтонами і слов'янізованими даками, тоді як інші, на його думку, прийшли з Галичини і осіли у межиріччі Дністра та Прута на румунських землях. Саме рутенів М.Емінеску називав ворогами румунів. Це, вважав М.Емінеску, використовував австрійський уряд з метою паралізувати румунів. Саме ця інформація про позицію М.Емінеску викликала застереження з боку Д.Сірмана, однак у своїй публікації на сайті він не звернув увагу на те, що Д.Гренчук намагається критично підійти до позиції М.Емінеску і, на нашу думку, в цьому не позиціонує себе з ним. Д.Гренчук звертає увагу на той факт, що позиція М.Емінеску була прийнята як відправна точка саме тою румунською інтелігенцією Буковини, що позиціонувала себе як націоналісти. Це пояснювалося обставинами

політичної боротьби на Буковині наприкінці XIX – початку XX ст. і мала результатом з боку австрійської адміністрації балансування між націоналістичними течіями різних етносів. Автор не вважає можливим зображення австрійської монархії виключно тюрмою народів у якій жили за правилом «поділяй та володарюй», але відзначає, що це бачення було притаманне комуністичній історіографії і багато з істориків українських, російських та румунських зверталися до непродуктивної синтагми властивої тезам та ідеям комуністичних досліджень.

Своєрідною спробою підтвердити єдність православної румунської Буковини є твердження стосовно політичної одностайності Буковини. Саме так можна сприйняти назву глави X *«Румуни та українці: разом і окремо в сеймі Буковини»*. Проте зрозуміти автора слід з перших рядків глави, де він пише про роль австрійської адміністрації у формуванні толерантності на Буковині. Певні рядки відведені розкриттю історії самої Дунайської монархії, зокрема подіям 1848-1849 рр. в Австрійській імперії з чим зокрема пов'язане створення Національної ради Буковини та подальшого і більш пізнього відокремлення Буковини від Галичини. Автор розкриває процес формування крайового сейму Буковини у XIX ст. навіть перерозподіл мандатів на 59 депутатських місць, що відбувся 1904 р. був зроблений на користь румунів. Перевага їх над українцями збереглася і після 1909 р. Політичними представниками румунів, які співпрацювали з українцями та євреями автор називає Демократично-Селянську партію (Ф.Лулу і А.Ончул), вказуючи, що така співпраця викликали критику з боку інших румунських політичних груп та угруповань. Він же згадує, що позиція А.Ончула щодо українців неодноразово показувала його румунською історіографією як зрадника румунських інтересів. Це зокрема стосується його згоди на розподіл Буковини у 1918 р. на дві частини.

Та все ж автор відзначає, що крайові інтереси змушували співпрацювати різні політичні сили. Для українців Буковини відзначає поділ на москвофілів та народовців і вказує, що суто український рух посилювався з прибуттям на Буковину галицьких лідерів, до яких відносить С.Смаль-Стоцького, О.Маковея, М.Кордубу, В. Сімовича, З.Кузеля. Автором перераховуються також представники керівництва «Руської ради» та «Руської

Бесіди», як і перераховуються українські видання. Згадано про процес Л.Чаркевича 15 січня 1878 р. за розповсюдження матеріалів львівської «Просвіти» та вказуються імена тих, хто отримував на Буковині ці матеріали. Вказує автор і на факт утворення у 1905 р. Національної ради русинів Буковини, яка пізніше діяла як Українська народна партія. Проте реальних прикладів спільних рішень депутатів крайового сейму та їх протистояння автор не приводить, обмежуючись лише узагальненнями. Ілюстрований розділ фотографіями титульних сторінок газет «Гасло» та «Борба».

Своєрідним продовженням попередньої є глава XI **«Еліти та групова ідентифікація»**, у якій автор зауважує, що в румунській історіографії донедавна в аналізі еліт підходили з етноцентристської точки зору та з інших обставин. Проте на думку автора опис еліт з історичної Буковини мусить вестися з позицій багатоетнічних та багатоконфесійних впливів. Власне у сучасній румунській історіографії з питання вивчення буковинських еліт з'явилися роботи М.-Ш.Чяушу, М.Якобеску, Ш. Пурічі. Позиція автора є зрозумілою з його вислову щодо ролі вихідців з Галичини у вихованні українців (серед них є і Ю.Федькович та І.Франко). Справедливим є зауваження автора стосовно того, що і у формуванні світогляду румунської еліти на Буковині взяли участь трансільванці. Також справедливим є твердження щодо більш раннього у румунів за часом, ніж українців формування еліти. До того ж румунська еліта виступає гомогенною та краще організованою, ніж українська. Крім того, автор вказав на те, що частина українських лідерів мала змішане походження. Загалом у просторі дискусій румунської та української історіографії і далі в основу кладеться проблема першості та історичної законності. Значну роль у формуванні ідентичності румунів зіграла православна церква Буковини, що підтримували і представники родин Гурмузакі та Флондорів. Також свою роль у розвитку та підтриманні румунського іредентизму відігравав Православний релігійний фонд.

Нижче автор відзначає, що основні ідеї національного українського руху на Буковину проникали через публікації у галицьких газетах та у газетах «Православна Буковина», «Православна Русь» та «Русская Правда». Після цього твердження автор переходить до аналізу діяльності конкретних

осіб і починає робити це з О.Поповича, якому докоряли за рутенізацію шкіл у регіоні Сірету. Поруч з цим іменем згадуються й імена жінок, активних учасниць українського національного руху на Буковині. Також аналізуються в загальних рисах біографічні дані та діяльність А.Лукашевича, Є.Пігуляка. І.Семаки, Л.Когута, К.Кракалії, С.Смаль-Стоцького, також як і діяльність Є.Ліпецького, Ю.Федьковича, Г.Купчанка, Д.Квітковського. На жаль автор не вибрав єдиного стилю описі біографій та діяльності представників буковинської української еліти. Так, згадавши ім'я о.К.Злепко на с. 144, Д.Гренчук переходить до коротких біографічних даних О.Поповича, діяльності О.Безпалка, Є.Гакмана, Т.Галіпа, В.Залозецького і знову повертається до біографічних даних К.Злепко (с.145). Подібне зроблено і з біографією О.Поповича. Високо оцінено також творчу діяльність С.Воробкевича та його білінгвізм у творчості і роботі. Відзначено відповідним чином діяльність О.Калужняцького, С.Яричевського, діячів українського театру на Буковині. Наприкінці глави автор зазначив: «наш демарш стосовно української еліти на Буковині не пропонувався виробленням цієї теми, ще є важливим – вважаємо – відображення внеску української еліти у спільне знання, яке супроводжує цей демарш».

Власне главу XII «*Румуни та українці Буковини перед Першою світовою війною*» ми вважаємо найближчою до теми дослідження Д.Гренчука і напевне бажано було б саме нею розпочинати цю роботу, адже настрої українського та румунського населення напередодні та в роки Першої світової війни передували подіям жовтня – листопада 1918 р. Фактично глава розділена на дві частини і має окремий параграф «*Початок війни та перші військові операції*». Одразу автор зауважує, що початок війни для різних народів Австрії відкрив різні перспективи. Українці з Галичини, яку автор слідом за П.С.Вандичем називає «австрійським П'ємонт» (напевне слід іменувати «українським П'ємонт»), бажали створення власної держави. Згадано також про спробу М.Василька та А.Ончула створити у листопаді 1914 р. український та румунський добровольчі легіони. Саме до 1914 р. Д.Гренчук відносить прагнення українців приєднати до Галичини північну частину Буковини, що пізніше і створило

тертя між українцями та румунами. Згадує автор про створення у 1915 р. у Львові на німецькі кошти Союзу визволення України. Власне його діяльність та діяльність Українського бюро, видання «Український огляд» з Лозанни вважає засобом формування національного українського розуміння. Разом з тим початок війни розділив думки стосовно реорганізації австро-угорської монархії, зокрема згадано про А.Поповича, який запропонував створити з Австро-Угорщини конгломерат мононаціональних держав, фактично унітарну федерацію, під зверхністю дому Габсбургів. Власне в подальшому автор зауважує стосовно цієї ідеї А.Поповича виникнення критики з боку інших націй було викликано ідеєю централізму, що проходила в його проекті. Загалом слід погодитися з Д.Гренчуком в тому, що війна визначила національні інтереси народів Центральної та Південно-Східної Європи. Автор зазначає, що позиція Великої Британії та Франції за роки війни змінилася з позиції збереження Австро-Угорщини (1914) до утворення на її території національних держав у відповідності до ідей В.Вільсона.

Д.Гренчук відзначає що російську владу в Галичині представляв Ю.Бобринський, який за допомоги В.Дудикевича та С.Бандасюка вів боротьбу з «мазепинством». Посилення радикальних та антиросійських настроїв в Галичині напередодні війни пов'язує з І.Франком, М.Павлюком (швидше М.Павлик) та Ю.Бачинським, книгу якого «Ucraina irredenta» аналізує за роботою А.Роже «Українці та румуни...». Вважає, що різниця між українцями та румунами Буковини в плані створення власної держави полягала в тому, що перші були прив'язані до Галичини, тоді як другі до королівства Румунії. Відзначено діяльність під проводом К.Левицького Загальної української ради спрямованої на створення унітарної України. Із 34 членів Загальної української ради 7 були буковинці. Власне дії галичан розбудили і українців під владою Росії, за що у 1916 р. російською владою було ув'язнено М.Грушевського. Більшовицька революція, на думку Д.Гренчука, стала причиною появи ідеї возз'єднання українських земель, проте загроза поширення більшовизму вела до швидкої еволюції подій. Та все ж територіальні зміни стали можливими після вступу у війну США.

Параграф «Початок війни та перші військові операції» служить опису початку бойових дій, зокрема, на Східному фронті. Також тут автор згадує про перші бої на Буковині. Щоправда, якщо у Т.Белана перший російський комендант Чернівців носить звання поручника, то у Д.Гренчука він вже виступає генералом. Згадано також про підписання угоди 18 вересня/1 жовтня 1914 р. та проекти повоєнного устрою Буковини, в тому числі проекти Н.Н.Вергуна, А.Геровського і архієпископа Харківського Антонія. Також вказано на зміни, що відбувалися на Буковині в роки війни в плані управління нею та вислання до таборів неблагонадійних громадян, використання смертної кари як покарання. Говорячи про засуди автор відзначає невідповідність цифр виконаних вироків. Феноменом названо появу доносів, які писалися на поляків, українців, німців, сюди варто віднести і румунів. Цей процес на думку автора часто не зовсім виправдано подається з точки зору антисемітизму у сучасній історіографії, однак на нашу думку такі настрої були закладені ще в роки війни й іноді зустрічалися в публікаціях втікачів з Буковини до Рєгату. Відзначає автор як важливу роль «дако-румунської» агітації, яку пов'язує з Я.Флондором, який залишався у краї. Наголошено на відмінності румунської інтелігенції Буковини від інтелігенції Трансільванії та відзначено вірність румунського селянства австрійській адміністрації. Згадано і про мету вступу Румунії у війну в серпні 1916 р. та побіжно – легіон УСС і частину імен українців розстріляних за наказом Е.Фішера. Д.Гренчук наголошує, що доля українців та румунів в роки війни була дуже схожою, щоправда автору варто було вказати на факт активної співпраці румунської інтелігенції і з російською окупаційною владою, що витікало з небажання російської влади використовувати «мазепинців». Та й загалом даний параграф за своїм змістом не зовсім відповідає отриманій назві.

Надзвичайно короткою є глава XIII «**Румунське королівство та проблема Буковини**». Однак в ній автор згадує про існування трьох варіантів розділу Буковини, які з'явилися в результаті переговорів з австрійською стороною у червні 1915 р. Звісно вказано і на зміст угоди від 1 жовтня 1914 р. (н.ст.) про розподіл території Буковини між Румунією і Росією. Також автор посилається і на переговори 1915 р. між Румунією та країнами Антанти, щодо вступу першої

у війну на їх боці та як результат всіх переговорів є і згадка про угоду від 16 серпня 1916 р. Поразка Румунії у війні та підписання Бухарестського мирного договору у травні 1918 р. автором подається як катастрофа, але тут він звертає увагу на відсутність ратифікації договору королем Фердинандом I, що по суті створює підстави вважати подальші дії Румунії вірними. Стосовно 1918 р. автор відзначає неспокої на Буковині викликані претензіями українців на північну частину краю до р.Прут. Для румунів у їх проєкті відводилася південна частина краю до р.Сірет, тоді як Пруто-Сіретське межиріччя опинялося до встановлення чітких кордонів у спільному управлінні. Згадав автор також про віденську угоду 14 березня 1917 р. між О. фон Черніним та Т.В.Бетманном-Гольвегом стосовно окупації Австро-Угорщиною Румунії. Також з посиланням на роботу І.Джюрке автор пише про проєкт розділу Румунії між Австро-Угорщиною, Росією і Болгарією. Таким чином, хоча автор і використовує частково архівні документи все ж таки залишає поза увагою російські документи. Оскільки значна частина їх була опублікована ще у 30-х роках минулого століття, вони є доступними для дослідника навіть якщо він працював у Науковій бібліотеці ЧНУ. Важливість згаданих документів полягає в тому, що вони відображають процес ведення переговорів російськими дипломатами з румунською стороною у 1914-1916 рр. та дозволяє побачити всі торги, які велися навколо Буковини в роки війни.

Ідучи далі, автор торкається проблеми взаємовідносин двох етносів в умовах революційних перетворень на Сході Європи і пропонує читачеві главу XIV **«Національна революція на Буковині: румуни проти українців»**. Розпочинає її автор з констатації факту, що Галичина стала «австрійським П'ємонтом» в питанні створення української держави під егідою Габсбургів. Разом з тим нижче подано, що українці з Австро-Угорщини воліли створити власну державу, тоді як їх співвітчизники з Бессарабії виступали за республіку у складі демократичної Росії. Щоб пояснити останнє автор дає опис революційних подій та перетворень на території України у 1917-1918 рр. Проголошення незалежності України 22 січня 1918 р. він супроводжує описом територіальних вимог

українців. Зокрема, згадується з посиланням на Військовий архів Румунії, що ряд русофілів вимагали приєднання до України всієї Молдови. Також автор описує вимоги українців на переговорах у Бресті Литовському, де ставилася вимога об'єднання Галичини, Буковини та Карпатської Русі в єдине автономне утворення, яке автор іменує Західною Галичиною. Власне угода щодо утворення Коронного краю в обмін на хліб з України подається як така, що зустріла заперечення з боку поляків. До складу цієї держави мала увійти і північна частина Буковини. Д.Гренчук зазначає, що згадане державне утворення не було визнане союзними державами та тут слід лише додати, що умови секретного договору 9 лютого 1918 р. все ж і в Австро-Угорщині залишилися нереалізованими.

Традиційною вважаємо подачу факту діяльності І.Ністора зі створення ним у 1917 р. Румунської місії у Буковині та опис заходів румунських емігрантів у Європі щодо досягнення інтересів Румунії. В цьому відношенні слід відзначити високу активність румунських політичних діячів з числа емігрантських кіл, які організували в Італії та Франції ряд заходів спрямованих на забезпечення визнання за Румунією нових провінцій, які вона бажала приєднати та включити до складу держави. В цьому відношенні проявилася організованість румунських емігрантів, зокрема С.Миндреску, і цим пояснюється пізніший успіх на Паризькій мирній конференції, частково здобутий в результаті веденої пропаганди.

Власне останні місяці існування Австро-Угорщини суттєво загострили відносини між представниками українців та румунів в Парламенті країни. Це автор демонструє через показ проблеми Чернівців, доводячи, що місто розташоване саме у середовищі чисто румунських поселень. Продовження теми знаходить в описі діяльності українців у 1918 р.. Зокрема, згадано, що з ініціативи галичан створено 18 жовтня 1918 р. у Львові Українську національну раду, представником якої на Буковині був Крайовий комітет, очолений О.Поповичем. Події жовтня – листопада 1918 р. також відображені в роботі, зокрема події 2 листопада 1918 р. пов'язані з розпуском частин Чернівецького гарнізону Д.Гренчук, слідом за І.Ністором, подає як використання українцями ситуації та пише про

розгроми складів та приватних закладів у Чернівцях того ж дня. Справедливе зауваження, бо дійсно сучасники відзначали безпорядки та стрілянину 2 листопада 1918 р., але серед винних в цьому могли бути не лише українці.

Автором описано коротко події 3 листопада 1918 р. та потребу встановити демократичним шляхом долю, поки що австрійської Буковини. Також відзначено спроби українців організувати народну армію та встановити зв'язок з Галичиною і Україною. Також описано заходи в плані створення керівних органів краю. Автором відзначено, що рішення про розділ на українську та румунську частину краю було прийняте на основі перепису 1910 р. Автором відзначено, що українці змогли порозумітися лише з А.Ончулом, тоді як Румунська національна рада відмовилася вести переговори з ними. Подальша ж доля Буковини мала вирішуватися Мирною конференцією. Ситуація на Буковині вважається автором досить делікатною, проте згадавши про перебування січових стрільців на Буковині, автор нічого не згадує про протести та невдоволення румунських політиків перебуванням цього підрозділу в краї. Частина розділу відведена опису дій румунських депутатів віденського парламенту в плані збереження цілісності Буковини та діяльності Румунської національної ради. В цілому позиція всіх румунських кіл незалежно від партійної належності виглядає єдиною: «Ми хочемо об'єднання, і ми його матимемо!». Фактично румунські політики взяли на себе право говорити від імені всього народу Буковини, вважаючи її румунською землею. Проте в даному випадку по допомогу представники Румунської національної ради звернулися до сусідньої країни і через посланця передали тодішньому прем'єру А.Маргіломану резолюцію від 27 жовтня 1918 р. Проте навіть зміна уряду не стала перешкодою до прийняття рішення щодо направлення на Буковину військових підрозділів. Автор помилково пише про те, що протест української сторони проти вступу румунських військ на Буковину було передано генералу Я.Задіку 10 листопада 1918 р. в м. Герца, тоді як є спогади учасників тих подій, які вказували на факт передачі делегацією Української національної ради такого протесту румунському командуванню 8 листопада 1918 р. у с.Глибока на

залізничній станції. Стосовно виїзду з Буковини перед наступом румунських військ О.Поповича сперечатися не доводиться, але слід тоді ставити питання: кому вірити стосовно залишення краю В.Залозецьким - М.Гаусляйтнер, на яку посилається Д.Гренчук чи Р.Смаль-Стоцькому, який писав про те, що цей діяч залишався в краї і виконував обов'язки голови крайового уряду? Власне В.Залозецький залишав територію Буковини, але не на початку листопада 1918 р., а трохи пізніше.

Пише автор і про факт вирішення, тобто ліквідації, збройним шляхом проблеми Кіцманської республіки та прискорення урядом дій щодо завершення акту об'єднання. В цьому провідну роль відігравав І.Ністор, якого уряд 23 листопада 1918 р. призначив повноважним в справі завершення об'єднання. Акт об'єднання був ним представлений румунському уряду 27 листопада 1918 р. в Яссах і після цього було проведено Генеральний конгрес Буковини. То ж чи доводиться говорити про добровільне і демократично прийняте рішення 28 листопада 1918 р., якщо документ про безумовне об'єднання був представлений зацікавленій стороні до його реалізації. До речі стосовно конгресу Д.Гренчук пише про участь в ньому представників німців та поляків, а також 13 мешканців українських сіл. Саме тут румунський історик зазначає, що названі ним жителі с.Путили є за фактом румунами, що врешті заперечує тезу самого І.Ністора (1928 р.) про нібито участь українців в роботі Генерального конгресу Буковини, тим більше, що ці особи не мали повноважень представляти все українське населення краю. В низці заходів з об'єднання автором роботи подано і дії румунської армії на Покутті в травні – серпні 1919 р., метою яких було з'єднання з польською армією та недопущення в Угорську радянську республіку більшовицьких частин зі сходу. Саме відступ румунських частин з Покуття автор використовує для подачі статті з угоди підписаної 20-21 липня 1919 р. у Львові між генералом Я.Задіком та генералом графом де Ламезан Салін, яким встановлювався «історичний кордон» по Дністру та Черемошу. Даний розділ ілюстрований фотокопією резолюції Румунської національної ради від 27 жовтня 1918 р. щодо об'єднання всієї Буковини з королівством Румунії, саме тої, що тоді викликала протест в українців.

Продовженням теми попереднього розділу слід вважати і главу XV «*Українці та об'єднання Буковини з королівством Румунії*», адже автор намагається показати реакцію українців на здійснений факт. Автор зазначає, що повоєнна проблема перебудови та облаштування Європи здійснювалася за моделлю В.Вільсона та українці не побажали прийняти рішення Генерального конгресу Буковини тим більше 13 осіб не презентували жодне політичне об'єднання, яке б відображало позицію всієї української громади. Власне тут, дещо заперечуючи власним твердженням з попереднього розділу Д.Гренчук називає 13 учасників Генерального конгресу Буковини українцями за походженням, з яких деякі – фактично румуни. Тут також згадується заява О.Льницького з Марамуреша на користь приєднання до Румунії. Цифру у 38,4% українського населення на Буковині автор бажає піддати сумніву через те, що в переписі опиралися на дані розмовної мови, а не на національну ідентифікацію особи, що потрапляла в перепис. Вказує автор і на факт, що стосунки між румунською адміністрацією та політичними і релігійними лідерами українців склалися в умовах глибоко насильницьких з переважанням недовіри та взаємних підозр. Стан облоги, запроваджений на півночі Буковини, що тривав до 1928 р. автор вважає засобом пацифікації і стабілізації становища. Посилаючись на роботу А.Жуковського. Д.Гренчук визнає факти у в'язнення політичних та церковних діячів Буковини, як і викладачів, зокрема Кіцманської гімназії. Арешт 60 українських діячів критикувався відомим соціал-демократом Г.Грігоровічем, про що також згадує автор. Результатом політики пацифікації стали меморандуми з протестами, що направлялися до центрального уряду у Бухаресті. Говорячи про візит на Буковину комісії Антанти у грудні 1919 р., автор відзначає, що факт заяв жителів Заставни про бажання приєднатися до України є лише фактом зазначеним в українській історіографії. Проте, на жаль, посилань на інші роботи українських істориків, крім праці А.Жуковського Д.Гренчук не приводить.

Протистояння румунам українців подано з точки зору реакції останніх на дії українців Галичини та сподівань на зміну ситуації. Автор звертає увагу читача на той факт, що УНР через свого посланця у Бухаресті К.Мацієвича 26 червня 1919 р. фактично визнала лінію кордону по р. Дністер. Проте поряд з цим

автор критикує представників української діаспори в Європі, які від імені Політичного комітету Буковини (Відень) у 1925 р. направили Меморандум до Ліги Націй. В ньому, на думку Д.Гренчука, були перекручені історичні факти, оскільки Буковина представлялася там українською землею. Власне Д.Гренчук зауважує, що українська історіографія, говорячи про анексію Буковини Румунією, не зважає на факт міжнародного визнання приєднання Буковини до Румунії, закріплене Сен-Жерменським мирним договором. Власне для румунів, як нації, розпад Австро-Угорщини став можливістю реалізації унітарної національної держави – приходять до висновку Д.Гренчук.

Далі автор аналізує буковинське питання під час мирної конференції у Парижі: **«Глава XVI. Буковина на дебатах Паризької мирної конференції (1919-1920)»**. На початку увагу автора привертає діяльність делегації Румунії на конференції, присутність якої обумовлювалася умовами угоди від 4 серпня 1916 р., а також потребою визнання приєднання нових провінцій, хоча підписання нею Бухарестського миру в окремих союзних колах приймалося як підстава для скасування дії згаданої угоди. Автор визнає, що складним для делегації було завдання добитися визнання кордонів Великої Румунії. Це робилося румунською делегацією на підставі ст. 4 угоди 1916 р., але союзники бачили при цьому потребу вирішення урядом Румунії проблеми національних меншин. Автор описує діяльність румунської делегації в сфері визнання кордонів Румунії та згадує про внесення до списку делегатів також Н.Флондора і А.Вітенку. Відсутність на конференції Я.Флондора пояснюється його напруженими стосунками з І.Бретіану. Згадано і про організований главою румунської делегації спільний з делегаціями Польщі, Чехо-Словаччини та Королівства СХС протест 22 травня 1919 р. щодо проекту угоди з Австрією. Власне автор зазначає, що в травні 1919 р. румунська сторона шукала можливості затвердження спільного румунсько-польського кордону та визнання всієї Буковини румунською територією. Фактично для Буковини і Бессарабії І.Бретіану відвойовував р. Дністер у якості кордону. Слід відзначити, що автор вказує на роботу Комісії з делімітації кордону, яка стосовно Буковини послуговувалася іншими, ніж було в переписі

населення 1910 р., цифрами чисельності населення. Як відомо конфігурація кордону на Буковині обговорювалася досить довго і остаточне затвердження кордону відбулося лише у 1928 р. Згадано автором про проблеми румунської делегації та ультиматум, виставлений Румунії з приводу її подальшої участі в конференції, коли виникли проблеми з підписанням Сен-Жерменського мирного договору та трактату про захист прав національних меншин. Автор завершує цю главу констатацією факту, що міжнародне визнання Буковини у складі Румунії пройшло тривалий шлях і завершилося протоколом Змішаної румуно-польської комісії 17 листопада 1935 р. Останнє мало на меті затвердити висновки технічної підкомісії з делімітації території кордону і таким чином польсько-румунський кордон проходив старим кордоном, що розділяв Галичину і Буковину.

(Далі буде)

Надійшла до редколегії 05.04.2015 р.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Шановні колеги!

Редакційна колегія наукового збірника *«Історична панорама»*, який видається кафедрою історії нового та новітнього часу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, оголошує початок прийому матеріалів (наукових статей, рецензій, рефератів та полемічних матеріалів) до **ДВАДЦЯТЬ ПЕРШОГО** випуску збірника. **Матеріали прийматимуться до 20 вересня 2015 р.** (заплановано до друку на листопад - грудень 2015 р.).

Збірник наукових праць «Історична панорама» включений до переліку наукових фахових видань України зі спеціальності «Історичні науки» (Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 р. №1-05/1 // Бюлетень ВАК України, № 3, 2010 р.)

Вимоги щодо змісту поданих матеріалів:

Текст повинен бути оформлений відповідно до постанови ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/01 (Бюлетень ВАК України. – 2003. - № 1), а саме містити наступні елементи:

- УБК та ББК;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато розв'язання даної проблеми й на яку спирається автор;
- виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- мета статті (постановка безпосередніх завдань);
- виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням подальших наукових пошуків у цьому напрямку;
- отримані висновки;
- використані джерела та література повинні бути оформлені у відповідності з останніми вимогами ВАК України.

Вимоги щодо технічного оформлення поданих матеріалів:

1. Розширення файлу: **doc або rtf; формат сторінки: А5 (148Х210).**
2. Обсяг поданих матеріалів: **від 0,5 до 1 д. а.**
3. Шрифт – **Times New Roman, розмір шрифту 11,5, міжрядковий інтервал - одинарний**, текст однією колонкою.
4. Поля: **верхнє - 2,5 см, нижнє, ліве та праве – 2 см.**
5. Перед початком статті, в лівому верхньому куті - УДК/ББК; в правому верхньому куті – ім'я та прізвище автора/авторів, набирається жирним шрифтом.

6. Через інтервал після авторів – назва статті, набирається посередині жирним шрифтом.

7. Після назви статті - резюме та ключові слова (українською мовою).

8. Посилання (^{1, 2, 3...}) оформлюються **вручну (статті з автоматичними посиланнями прийматись не будуть!!!)**, як примітки наприкінці статті; слово «**Примітки**» посередині, жирним шрифтом. Список приміток подається у порядку розміщення посилань в основному тексті. Розмір шрифту для тексту посилань - 10,5.

Зразок: ¹ Іваненко О.Б. Перша світова війна. – К.: Світ, 2007. - С. 217.

² Іваненко О.Б. Вказ. праця. – С. 218.

³ Там само.

До збірки приймаються матеріали українською та російською мовами. Наприкінці статті (після приміток) подається **резюме** (разом із назвою статті та прізвищем автора) та ключові слова англійською мовою.

На окремій сторінці має бути вказана **інформація про автора:** П.І.П., науковий ступінь, посада, повна назва закладу та структурного підрозділу, контактні адреса та телефони, електронна адреса).

Просимо максимально ретельно вичитувати ваші матеріали на предмет грамотності, стилю та логіки викладу! Пам'ятайте: усі опубліковані в збірці матеріали подаються в авторській редакції. За достовірність наведених даних та посилань несе відповідальність також автор публікації.

Редакційна колегія автоматично відхиляє матеріали, у яких не дотримано наведених вище вимог щодо змісту статті та її технічного оформлення. У разі відмови автора буде про це повідомлено.

Наукове видання «Історична панорама» здійснюється за власні кошти авторів. Вартість - 25 грн. за 1 стор. (А5). Оплата проводиться після отримання висновку редколегії про доцільність публікації поданих матеріалів.

Матеріали просимо надсилати в електронному (на дискеті чи CD-R) та паперовому варіантах на адресу: 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, ЧНУ імені Ю. Федьковича, факультет історії, політології та міжнародних відносин, кафедра історії нового та сучасного часу або надсилати в електронному вигляді на e-mail: **hist_panorama@yahoo.com**

Контактний тел.: (0372) 52-27-39.

Наукове видання

Історична панорама

Збірник наукових статей

Випуск 20

Рік заснування збірника 2004 р.

Літературний редактор Лупул О.В.

Комп'ютерна верстка - Мінаєв А.В.

Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. – Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2015. – Випуск 20. – 156 с.